

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE 1991-2021 YILLARI ARASINDA
YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL **Yahya GENÇAY**

MALATYA - 2024

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE’DE 1991-2021 YILLARI ARASINDA
YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Hazırlayan

Yahya GENÇAY

MALATYA - 2024

ONUR SÖZÜ

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında, Prof. Dr. Gökhan TUNCEL'in danışmanlığında hazırlanan **“TÜRKİYE’DE 1991-2021 YILLARI ARASINDA YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ”** adlı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve yararlandığım bütün kaynakları kaynakçada bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu onurumla doğrularım.

.... / / 2024

Yahya GENÇAY

ÖNSÖZ

Türkiye’de 1991-2021 yılları arasında yaşanan siyasal krizleri konu edinen bu çalışma, zorlu ama bir o kadar da öğretici bir süreç sonrasında ortaya çıktı. Bu zorlu süreçte birçok kişinin katkısı oldu.

Öncelikle doktora eğitimim ve bu çalışma sürecinde yaşadığım her zorluk ve sıkıntılı süreçte benden desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Gökhan TUNCEL’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım sürecinde verdikleri katkıdan dolayı kıymetli hocalarım Prof. Dr. Selahaddin BAKAN’a ve Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA’ya teşekkür ederim.

Çalışma boyunca sabırla sorularıma cevap veren, tezimi okuyarak yer yer düzeltmeler yapan, çalışmam için zaman ayırma özverisinde bulunan değerli arkadaşım Berkant PERKTAŞ’a minnettarım.

Doktora eğitimim boyunca verdiği destek ile bu süreci aşmamda başrol oynayan, en zor dönemlerimde beni motive eden, sabırla yanımda duran, evin birçok yükünü tek başına omuzlamak zorunda kalan sevgili eşim Neslihan GENÇAY’a ve bu süreçte çok ihmal etmek zorunda kaldığım çocuklarım Elif Rana ve Ömer Safa’ya minnet ve şükran borçluyum.

ÖZET

TÜRKİYE’DE 1991-2021 YILLARI ARASINDA YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Doktora Tezi

Yahya GENÇAY

2024

Danışman: Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Her ülkenin siyasal sistemi, siyasal istikrarın devamlılığı üzerine kurulur. Ancak bazı nedenlerle ortaya çıkan siyasal krizler, istikrarın bozulmasına ve ülkenin siyasal hayatının birtakım risklerle karşı karşıya kalmasına neden olur. Bu nedenle siyasal iktidarlar, siyasal krizlere karşı önleyici tedbirler almaya ve krizlerin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik etkili kamu politikaları geliştirmeye çalışırlar. Bu amaçla, siyasal krizlerin derinlemesine analiz edilerek kriz alanlarının saptanabilmesi, başarılı bir kriz yönetimi sürecinin ortaya konulması açısından önem arz eder.

Türk siyasal hayatı, siyasal krizleri önleme ya da krizin etkilerini azaltmaya yönelik politikalar üretmekte başarılı olamamıştır. Siyasal sistem ya da siyasal aktörler üzerinden yapılan tek boyutlu analizler, siyasal krizlerin kaynaklarını saptamakta yetersiz kalmıştır. Aslında Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerin analizinde, siyasal sistemin yapısal ve işlevsel sorunları ile siyasal aktörlerin yaklaşımlarının yanında, bu unsurlar üzerinde belirleyici olan siyasal kültür boyutu göz ardı edilmektedir. Bu nedenle siyasal kültürün, siyasal krizler üzerindeki etkisinin analizlere dâhil edilmesi, krizlerin doğasının anlaşılmasına önemli katkı sunacaktır.

Türk siyasal hayatındaki kriz alanlarının Türkiye’nin siyasal kültürü, sistemi ve aktörleri arasındaki ilişki üzerinden tespit edilmesi ve analizlerin bu alanlar üzerinden yapılması, çalışmanın genel kapsamını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’deki siyasal krizlerin, 1991-2021 yılları arasındaki dönemde yaşanan kriz örnekleri üzerinden, siyasal kültür, sistem ve aktör boyutlarıyla karşılaştırmalı analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Kriz, Siyasal Kültür, Siyasal Sistem, Siyasal Aktörler

ABSTRACT

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL CRISES IN TURKEY BETWEEN 1991 AND 2021

PhD Thesis

Yahya GENÇAY

2024

Advisor: Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Every country's political system is built upon the continuity of political stability. However, political crises that arise due to various reasons can disrupt this stability and expose the country's political life to certain risks. Therefore, political authorities endeavor to take preventive measures against political crises and develop effective public policies to mitigate their adverse effects. In this regard, conducting in-depth analyses of political crises to identify crisis areas is crucial for establishing a successful crisis management process.

The Turkish political life has not been successful in preventing political crises or in producing policies to reduce their impacts. One-dimensional analyses focusing solely on the political system or political actors have been insufficient in identifying the sources of political crises in Turkey. In fact, in analyzing the political crises in Turkey, the dimension of political culture, which decisively influences the structural and functional problems of the political system and the approaches of political actors, has been overlooked. Therefore, integrating the influence of political culture into analyses of its impact on political crises will significantly contribute to understanding the nature of these crises.

Identifying crisis areas in Turkish political life through the relationship among Turkey's political culture, system, and actors, and conducting analyses based on these areas, forms the general scope of this study. Accordingly, this study aims to comparatively analyze political crises in Turkey during the period from 1991 to 2021, focusing on the dimensions of political culture, system, and actors.

Keywords: Political Crisis, Political Culture, Political System, Political Actors

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR.....	6
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
1.2. Araştırmanın Denenceleri	7
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
1.4. Araştırmada Kullanılan Kavram Tanımları	8
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	9
1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası	9
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	10
2.1. Kriz	10
2.2. Siyasal Kriz	12
2.2.1. Etimolojik ve Epistemolojik Açidan Siyasal Kriz Kavramı	13
2.2.2. Siyasal Kriz Kavramının Tanımı	16
2.2.2.1. Siyasal Kriz Tanımları	16
2.2.2.2. Siyasal İstikrarın Karşısı Olarak Kriz	19
2.3. Siyasal Kriz Teorileri	22
2.4. Siyasal Krizlerin Analizi.....	26
2.4.1. Analiz Yöntemleri	26

2.4.2.	Çoklu Analiz Modeli.....	31
2.4.2.1.	Modelin Unsurları	32
2.4.2.2.	Unsurların Birbiri ile İlişkisi	34
2.4.2.3.	Unsurların Model İçin Önemi	37
2.4.2.4.	Ağ Modellemesi ile Gösterim.....	40
2.4.2.5.	Modelin İşleyişi	41
3.	SİYASAL HAYATIN UNSURLARI VE KRİZ ALANLARI	42
3.1.	Siyasal Kültür	42
3.1.1.	Siyasal Kültür Analizi	43
3.1.2.	Siyasal Kültürün Kriz Alanları	47
3.2.	Siyasal Sistem	49
3.2.1.	Siyasal Sistem Analizi.....	50
3.2.2.	Siyasal Sistemin Kriz Alanları.....	52
3.3.	Siyasal Aktörler	53
3.3.1.	Siyasal Krizin Aktörleri	55
4.	TÜRK SİYASAL HAYATINDA KRİZ ALANLARI VE AKTÖRLER.....	58
4.1.	Türk Siyasal Kültürü ve Kriz Alanları	58
4.1.1.	Türk Siyasal Kültürü.....	58
4.1.1.1.	Tarihsel Arka Plan	59
4.1.1.2.	Osmanlıdan Türkiye'ye Süreklilik	62
4.1.1.3.	Modernleşme ve Cumhuriyet	63
4.1.1.4.	Türk Siyasal Kültürünün Temel Özellikleri	64
4.1.2.	Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları.....	66
4.1.2.1.	Egemenlik Algısı	67
4.1.2.2.	Devlet Geleneği	73
4.1.2.3.	Seçkincilik	78

4.1.2.4.	Modernleşme / Batılılaşma	82
4.1.2.5.	Demokratikleşme	91
4.1.2.6.	Muhalefet Kültürü.....	96
4.1.2.7.	Sivil Toplum	99
4.1.2.8.	Resmi Devlet İdeolojisi: Kemalizm	103
4.1.2.9.	Siyasal Kimlikler	106
4.1.2.10.	Ordu – Siyaset İlişkisi	110
4.1.2.11.	Din – Devlet İlişkileri / Laiklik	114
4.2.	Türk Siyasal Sistemi ve Kriz Alanları.....	118
4.2.1.	Türk Siyasal Sistemi	118
4.2.2.	Türk Siyasal Sisteminin Kriz Alanları.....	120
4.2.2.1.	Hükûmet Sistemi	121
4.2.2.2.	Hukuk Sistemi ve Anayasa	125
4.2.2.3.	Seçim Sistemi	130
4.2.2.4.	Ekonomik Sistem	133
4.2.2.5.	Uluslararası Sistem.....	137
4.3.	Türkiye’de Siyasal Krizin Aktörleri.....	141
4.3.1.	Liderler	142
4.3.2.	Siyasal Partiler	144
4.3.3.	Sivil Toplum Kuruluşları	146
4.3.4.	Kamu Bürokrasisi.....	148
4.3.4.1.	Ordu.....	150
4.3.4.2.	Yargı Kurumları.....	151
4.3.5.	Aydınlar	153
4.3.6.	Kamuoyu ve Medya	154
4.3.7.	Uluslararası Aktörler	157

5. TÜRKİYE’DE 1991 – 2021 YILLARI ARASINDA YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN ANALİZİ	159
5.1. Koalisyon Hükümeti Krizleri (1991 – 2002)	159
5.2. Etnik Siyasetin Yükselişi ve Terör Olayları	162
5.3. Ekonomik Krizler (1994, 2001, 2008, 2018)	165
5.4. 28 Şubat Post-Modern Darbesi	170
5.5. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizi ve E-Muhtıra	173
5.6. Suriye İç Savaşı ve Ulusal Güvenlik Krizi	176
5.7. Gezi Parkı Olayları	180
5.8. 2015 Seçimleri ve Hendek Operasyonları	182
5.9. 15 Temmuz Darbe Girişimi	185
SONUÇ	189
Kaynakça	196

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEAŞ	: Irak Şam İslam Devleti
DEP	: Demokrasi Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYP	: Doğru Yol Partisi
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
OHAL	: Olağanüstü Hal
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
PYD	: Partiya Yekitiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)

RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
YPG	: Yekîneyên Parastina Gel (Halk Koruma Birlikleri)

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Siyasal Sistem Teorisi.....	25
Şekil 2. Çoklu Analiz Modelinin Unsurları	33
Şekil 3. Ağ Modellemesi Örneği.....	41
Şekil 4. Koalisyon Hükümeti Krizleri	162
Şekil 5. Etnik Siyaset ve Terör Olayları	165
Şekil 6. Ekonomik Krizler	170
Şekil 7. 28 Şubat Post-Modern Darbesi	173
Şekil 8. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizi ve E-Muhtıra	176
Şekil 9. Suriye İç Savaşı ve Ulusal Güvenlik Krizi	179
Şekil 10. Gezi Parkı Olayları	182
Şekil 11. 2015 Seçimleri ve Hendek Operasyonları	185
Şekil 12. 15 Temmuz Darbe Girişimi	188

GİRİŞ

Yaşamın her alanında sıklıkla karşımıza çıkan kriz kavramı, genellikle gerilimi, tehlikeyi, düzensizliği ya da istikrarsız bir durumu ifade etmek için kullanılır. Beklenmeyen ani bir değişiklik ile ortaya çıkan kriz, kurumsal yapıları istikrarsızlaştırarak gerilime neden olduğu için, ortadan kaldırılmalıdır. Krizleri, bir sistemin bozulduğu, normal ilişkilerin tehdit edildiği süreç olarak tanımlayan sistem yaklaşımı, her an karşılaşılma olasılığı bulunan krizlerin doğru tanımlama ve doğru stratejilerle ortadan kaldırılabilceğini belirtir. Bu nedenle krizler için önleyici tedbirler alınması ya da yaşanan krizlerin en az zararla ortadan kaldırılması zorunluluğu, kriz yönetimi kavramını ortaya çıkarmıştır. Kriz yönetimi ile krizlerin ortaya çıkma nedenlerinin analiz edilmesi, bu doğrultuda kurumsal yapıların oluşturulması ve kriz anlarındaki süreçlerin etkili yönetilmesi önemli hale gelmiştir.

Kriz, sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerden toplumsal hayatı etkileyerek önemli kayıplara neden olabilmektedir. Karar alma süreçlerinin tıkanıdığı bu dönemlerde stratejik politikalar üretip hızlı hareket etmeleri gereken siyasal iktidarlar, bu süreçte sorunları gideremediklerinde, toplumsal bütünlüğün bozulmasına neden olabilirler. Ulusal düzeyde hükümetlerin yanlış politikaları sonucu krizler oluşabileceği gibi, uluslararası alanda meydana gelen savaşlar gibi gelişmeler sonucu da krizler ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca ulusal düzeydeki krizler, sınırlarını aşarak birçok ülkeyi etkileyebilecek gelişmelere de neden olabilmektedir. Günümüzde toplumlar, dijitalleşme ve küreselleşmenin etkisiyle krizlerden daha çok etkilenmekte, krizlerin etki alanları oldukça hızlı genişleyebilmektedir.

Yaygın bir kullanım alanına sahip olan kriz kavramı, genellikle siyasal kriz, ekonomik kriz, toplumsal kriz ya da uluslararası kriz şeklinde kullanıldığı alana göre isimlendirilmektedir. Her bilim dalında farklı anlamlarda kullanılabilen kavram, sosyal bilimlerde; “bunalım, beklenmedik bir sosyal, siyasal ya da ekonomik gelişme nedeniyle normal ilişkilerin bozulmasına neden olan gerilim durumu” anlamında kullanılmaktadır. Bu çalışmanın temel kavramı olan ve siyasal sistem sorunu ile onun toplumsal yansımalarına ilişkin bir kriz türü olarak kullanılan “siyasal kriz” kavramı, yönetim krizi, devlet krizi, katılma krizi ya da demokrasi krizi gibi farklı nitelemelerle de kullanılabilmektedir.

Siyasal sistemler, siyasal yapıyı koruyup siyasal istikrarı devam ettirmeyi amaçlar. Ancak farklı nedenlerle ortaya çıkan siyasal krizler, istikrarın bozulmasına ve siyasal hayatın risklerle karşı karşıya kalmasına neden olur. Siyasal kriz dönemleri, siyasal ve sosyal dönüşümlerin yaşandığı, yeni fikirlerin ortaya çıktığı, siyasal yapının değiştiği, siyasal aktörlerin egemenlik yetkilerinin yeniden belirlendiği dönemlerdir. Bu dönemlerde yönetimde yaşanan gerginlik, toplumu olumsuz yönde etkileyerek bireylerde, siyasetin sorun çözemediği, hatta sorunun kaynağı olduğu algısı oluşturur. Siyasal sisteme güven azalır, yönetim meşruiyeti zedelenir ve eğer süreç doğru yönetilemezse daha kapsamlı ve katmanlı sorunlar ortaya çıkabilir.

Sistemin krize girmesini önlemek için tedbirler almak siyasal iktidarların öncelikli görevleri arasındadır. Ancak alınan önlemler yetersiz kalırsa iktidarlar, yaşanan krizi gidermeye veya olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik etkin kamu politikaları geliştirmeye çalışır. Bu amaçla, krizlerin derinlemesine analiz edilmesi, kriz alanlarının saptanması ve doğru stratejiler geliştirilmesi, başarılı bir kriz yönetim sürecinin ortaya konulması açısından önem arz eder. Ancak ne var ki siyasal krizin konu edildiği akademik çalışmalarda, genellikle tek bir siyasal kriz örneği üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmalarda siyasal sistemin yapısal ya da işlevsel boyutu üzerinden krizin nedenleri ve sonuçları aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Yapılan analizler ve çözüm önerileri, dönemsel olarak krizlerin anlaşılmasına yardımcı olsa da uzun dönemde krizlerin tekrarlanmasını önleyememektedir. Bu nedenle siyasal krizlere farklı bir bakış açısı getirecek, krizi farklı boyutlarda analiz edecek daha kapsamlı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki uyum, sistemin krizlerden uzak istikrarlı bir şekilde işlemlerini sağlarken, kültür ile sistem uyumsuzluğu siyasal sistemin krizlere daha açık olmasına neden olabilmekte, krizleri daha az maliyetle atlatmasını engelleyebilmektedir. Siyasal kültürün analizlere dâhil edilmesi, krizin daha iyi anlaşılmasını ve daha başarılı kriz yönetimi oluşumunu destekleyecektir. Genellikle kriz analizi ve kriz yönetim süreçleri için geliştirilen yöntemler, siyasal kültürün ortaya çıkardığı farklı toplumsal özellikleri ihmal edebilmektedir. Literatürdeki standartlaştırılmış kriz yönetim süreçlerinde ülkelerin toplumsal, yapısal ve kültürel farklılıkları dikkate alınmadığı için krizle mücadelede başarısızlıklar yaşanabilmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatında birçok siyasal, ekonomik ve sosyal kriz yaşanmıştır. Krizlerin önlenmesi veya ortaya çıkan krizlerin atlatılması ve etkilerinin azaltılmasına yönelik politika geliştirilmiştir. Ancak kriz yönetimi bağlamında uygulanan politikaların birçoğunda tepkisel yaklaşım belirleyici olmuştur. Tepkiselliğin belirleyiciliğinde oluşturulan yüzeysel politika ve uygulamalar krizleri önleme, aynı veya benzer krizin tekrar yaşanmaması, krizlerin etkisini azaltma hususlarında çok başarılı olamamıştır. Genelde siyaset kurumu özelde ise hükümetler yaşanan krizleri kapsamlı ve derinlemesine analiz etmek yerine, genellikle günübirlik çözüm yollarıyla krizlere müdahale etmeye çalışmıştır. Temsili demokrasinin önemli aktörlerinden siyasi partiler kriz öncesi ve sonrası dönemlerde çoğu zaman krizin önlenmesi veya çözülmesi yerine kriz ortaya çıkartma, krizin etkisini genişletme veya derinleştirmeyi tercih etmiştir. Özellikle meclis içi veya dışı muhalefet konumundaki siyasi partiler krizlerin çözümünde sorumluluk üstlenmek yerine popülist yaklaşımı esas alan söylem ve politikaları tercih ederek krizlerin daha da derinleşmesine aracılık etmiştir. Demokratik toplumlarda yönetim süreçlerinde önemli bir rol üstlenen sivil toplum kuruluşları ülkede yaşanan krizlerin önlenmesinde ve çözümünde çok etkili olamamıştır. Bu bağlamda ülkedeki potansiyel kriz alanlarının belirlenmesi, krizlerin önlenmesi, ortaya çıkan krizlerin çözümünde siyasal alanda yer alan aktörlerin krizleri doğru analiz etmeli, krizlerle ilgili kapsamlı değerlendirmeler yapmalı, etkili politikalar geliştirmeli ve sorumluluk üstlenmelidir.

Türk siyasal hayatında yaşanan krizler, genellikle siyasal sistemin yasal ve yapısal sorunları ile siyasal aktörlerin yaklaşımları üzerinden analiz edilmektedir. Ancak analizlerde bu unsurlar üzerinde belirleyici olan “siyasal kültür” göz ardı edilmektedir. Türk siyasal kültürünün şekillenmesinde eski Türk Devletleri, İslamiyet ve İmparatorluk süreçlerinin önemli katkısı olmuştur. Bu nedenle, bu dönemlerde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerle ortaya çıkan kriz alanları ve bıraktığı tarihsel miras yeterince analiz edilmeden Türk siyasal hayatında yaşanan krizleri anlamak pek mümkün değildir.

Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren Türk siyasal tarihinde ordunun/ askerin siyaset üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Bu etki yasal veya yapısal durumdan daha çok dolaylı yollar kullanılarak uygulamada kendisini göstermiştir. Ancak belirli dönemlerde darbe veya darbe girişimiyle ordu/asker siyasete doğrudan müdahale etmiş veya etmek istemiştir. Darbe veya müdahale dönemlerinde rejimin tehdit altında olduğu

vurgusu yapılmış, anayasa tartışmaları yaşanmış, siyasal partiler kapatılmış, toplum ideolojik yönden kamplara ayrılmış, demokratik süreç işleyememiştir. Türk siyasal hayatının farklı dönemlerinde yaşanan krizlerin nedenleri, kriz alanları, krizlerde siyasal kültürün etkisi, siyasal aktörlerin krizlere yönelik yaklaşımları, krizlerin insan haklarına etkisi bazı açılardan farklılık, bazı açılardan ise benzerlik göstermiştir.

1990'lı ve 2000'li yılları kapsayan dönemde, istikrarsız koalisyon hükümetleri, ağır ekonomik krizler, terör olayları, etnik ve dini akımların güçlenmesi, darbe girişimleri, doğal afetler, uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler gibi krize neden olan pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik olay meydana gelmiştir.

Türk siyasal hayatında 1990'lı yıllar, siyasal istikrarsızlıklar ve koalisyonlar dönemi olarak anılır. 1991 ile birlikte siyasal sistem meşruiyet sağlamak konusunda zorlanmıştır. İstikrarlı hükümetler kurulamadığı için “yönetim krizi”, kamu politikalarının belirli bir kesimin çıkarlarına göre planlanması ve toplumsal bir uzlaşmaya dayanmaması nedeniyle “meşruiyet krizi”, kültürel kimliklerin yok sayılması nedeniyle de “temsil krizi” olarak nitelendirilebilecek siyasal krizler yaşanmıştır. Bu dönemde siyasetin önemli aktörleri olan siyasal partilere ve siyasal liderlere güven ciddi oranda azalmış, siyasetin sorun çözme özelliği neredeyse ortadan kalkmıştır. Toplumsal hayatta belirsizlik ve umutsuzluk siyasal krizleri daha da derinleştirmiştir.

Ağır bir ekonomik kriz ve buna bağlı siyasal krizin ardından 2002 Genel Seçimleri yapılmış, TBMM'deki tüm siyasal partilerin tasfiyesi ve tek parti hükümeti ile sonuçlanan yeni bir siyasal durum ortaya çıkmıştır. Ancak Türk siyasal hayatı, yine de siyasal krizlerden kurtulamamıştır. Devlet krizlerinin yaşandığı bu dönem, iktidarın muktedir olamadığı, ülkenin kurucu unsurlarının kamu bürokrasisinde elde ettiği avantajlı durumdan vazgeçmek istemediği, seçilmişlerin atanmışlara söz geçiremediği yıllar olmuştur. Ancak 2010'lu yıllara doğru gidildikçe tek parti hükümetinin her alanda gücü eline aldığı ve AB uyum yasalarının da yardımıyla demokratikleşme adımlarının atıldığı yeni süreç, yerini, 2010'ların başında başlayıp 2016 darbe girişimi sonrası otoriterleşme eleştirilerinin yükselmeye başladığı bir sürece bırakmıştır. 2016 sonrası Meclisin etkisinin kısmen azalarak KHK'larla yürütülen yönetim anlayışı, meşruiyet krizine neden olmuştur. Ayrıca kamu bürokrasisinin siyasal alanda etkisinin artması, demokrasi krizine yol açmıştır. Siyasal aktörlerin farklılaşması, uzun bir tek parti hükümeti tecrübesi,

küreselleşme ve uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, bölgedeki savaşlar ve göçler gibi siyasal kriz ortaya çıkarma potansiyeline sahip olaylar, bu dönemde yaşanan siyasal krizleri inceleyip karşılaştırmalı analiz yapmanın gereğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle söz konusu dönemde yaşanan gelişmelere; siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktörlerin yaklaşımları çerçevesinde çok boyutlu olarak bakmak, Türk siyasal hayatındaki krizlerin analiz edilmesine yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada genel olarak; siyasal kriz kavramı üzerine yapılan çalışmalar dikkate alınarak bir siyasal kriz kavramsallaştırması yapılmış ve siyasal krizlerin analizi için kuramsal çerçeve belirlenmiştir. Siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktör boyutları üzerinden çoklu analiz modeli oluşturulmuştur. Bu model ışığında Türk siyasal hayatı farklı boyutlarıyla incelenerek siyasal kültür ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal krizin aktörleri belirlenmiş, son bölümde ise 1991-2021 yılları arasında Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden itibaren siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda birçok krizle karşılaşmıştır. Bu krizlerin nedenleri, ortaya çıkışı ve sonuçları siyasal hayatın gündemi olmakla birlikte, bilimsel yaklaşımla çalışılması gereken konulardandır. Türk siyasal hayatı literatürü incelendiğinde, siyasal krizlerin ayrıntılı analizinin yer aldığı bilimsel çalışma sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Ekonomik krizlerle ilgili normatif ve ampirik yaklaşımla yapılan birçok araştırma bulunmasına rağmen, siyasal krizlerin analizine yönelik araştırma sayısı yetersizdir. Yapılan araştırmalar da genellikle krizlerin dar kapsamlı analizlerine dayanmaktadır. Siyasal krizlerin doğasını anlamak ve doğru stratejilerle kriz yönetimi sağlamak için, krizin kaynaklarını belirleyen ve uygun yöntemler geliştirerek yaşanan tecrübeler üzerinden karşılaştırmalar yapan analizlere ihtiyaç vardır.

Türkiye’de yaşanan siyasal kriz dönemlerinde, ülkenin siyasal kültürü, siyasal sistemi ve siyasal aktörleri, bu krizlere kaynaklık etmeleri ve kriz yönetimi süreçlerine etkisi ile öne çıkmaktadır. Bu sebeple Türk siyasal hayatında yaşanan siyasal krizler, bu boyutlarıyla birlikte analiz edilmelidir. Türkiye’de 1991-2021 yılları arasında yaşanan siyasal krizleri kapsayan bu çalışmada siyasal krizler, siyasal kültür ve siyasal sistemin kriz alanları ile krizlerin aktörlerine göre kategorize edilip geliştirilen model üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Her bir siyasal krizin analizi, nedenleri ya da sonuçları bakımından bir genelleştirme yapmadan, kendine özgü nitelikleri ve ortaya çıktığı konjonktürün özellikleri dikkate alınarak yapılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Siyasal krizler, toplumsal ilişki ve yapılar ile siyasal alanda bir kırılma, kopuş ya da değişimin yaşanmasına kaynaklık veya aracılık etmektedir. Kriz dönemlerinde yaşanan kırılma, kopuş ve değişimler bir sonuç olmanın yanında birçok sosyolojik meselenin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda siyasal krizlerin sistematik ve derinlikli analizi, toplumsal ve siyasal yapılardaki sorunlar ile ilişkilerin işleyişindeki aksaklıkların ortaya çıkartılmasına yardımcı olabilmektedir. Siyasal kriz dönemlerinde kriz alanlarının mekânsal büyüklüğü ve fonksiyonel boyutu başta olmak

üzere, siyasal aktörlerin tutum ve siyasal davranışları bu tür kapsamlı analizlerle daha doğru bir şekilde belirlenebilir.

Siyasal krizlerin analiz edilmesi, tarihsel birikimi açısından Türk siyasal hayatının gelecekte yaşama olasılığı bulunan siyasal krizlerde bir takım kurguların sınırlarını çizebilmeye yardımcı olacaktır. Bu kurgular, siyasal kültür çerçevesinde ortaya çıkacak yeni değişkenlerle birlikte, mevcut siyasal yaşamın nasıl evrileceği sorusuna cevap niteliği taşıyacaktır. Çalışma ile Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerin, güncel tartışmaların ötesinde akademik bir bakış açısıyla, çok boyutlu ve derinlikli analizinin yapılması, gelecekte yaşanması muhtemel krizleri önleyecek veya olumsuz etkisini azaltacak kamu politikaları için zemin hazırlanması amaçlanmaktadır.

Türk siyasal hayatında, birey, toplum ve devlet ilişkilerinin dinamiklerini ortaya çıkarabilmek açısından, siyasal kriz dönemleri önemli deliller barındırmaktadır. Bu nedenle Türk siyasal hayatındaki kriz alanlarının tespitinde, öncelikle siyasal kültürün genel siyasete yön vermesi, siyasal sistemin kurgulanması ve siyasal aktörlerin genel yaklaşımlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Daha sonra da aynı faktörlerin siyasal kriz dönemlerindeki etkilerinin incelenmesi, Türkiye’de birey, toplum ve devlet ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Türk siyasal hayatının belirli dönemlerindeki siyasal krizlerin derinlemesine analiz edileceği bu çalışmanın, siyasal krizlerin kaynakları, siyasal kültür ve siyasal sistemin kriz alanları, siyasal aktörlerin yaklaşımları, krizin yansımaları ve etkileme boyutlarını anlayabilme açısından alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1.2. Araştırmanın Denenceleri

- Türkiye’de siyasal krizlerin ortaya çıkmasında siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktörlerin etkisi bulunmaktadır.
- Siyasal krizlerin ortaya çıkışında ve kriz yönetim süreçlerinde, siyasal iktidarın belirleyiciliğini artıran siyasal kültürün önemli bir payı bulunmaktadır.
- Türkiye’de siyasal sistemin yapı ve işleyişi, yaşanan siyasal krizlerin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini artırmaktadır.

- Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerin ortaya çıkışında dışsal dinamiklere odaklanılması içsel dinamiklerin etkisinin gerektiği gibi değerlendirilmesini engellemektedir.
- Ülkedeki aşırı siyasallaşma üzerine kurulan kutuplaşma, siyasal krizlerin doğru bir şekilde analiz edilmesini ve kriz yönetim süreçlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye’de kısa aralıklarla siyasal krizler ortaya çıkmıştır. Ülke tarihindeki bütün krizleri analiz edecek kapsamlı bir çalışmanın zorluğu göz önüne alınarak bu çalışma 1991-2021 yılları arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır. Karşılaştırmaya yetecek sayıda ve özellikle siyasal krizin yaşandığı bu dönem, siyasal sistemdeki önemli değişiklikler ve siyasal aktörlerin siyasal alandaki etki düzeylerinin farklılaşması nedeniyle karşılaştırılmalı analiz için uygun görülmüştür.

Siyasal krizlerin ortaya çıkışı ve etkisinin çok boyutlu olması, sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Siyasal krizler, uzun bir zamana etki eden olaylar olduğu için, her siyasal krizin geçmişe dayanan kendine özgü kaynakları, çok yönlü etkileri ve uzun bir geleceğe etkisi olabilmektedir. Bu nedenle analiz edilen krizlerin sadece yaşandığı dönemdeki etkilerine odaklanılmıştır.

1.4. Araştırmada Kullanılan Kavram Tanımları

Kriz: Bunalım, denetlenemeyen bazı faktörler nedeniyle ortaya çıkan ve sisteme zarar veren olumsuz gelişmeler.

Siyasal Kriz: Siyasal hayattaki potansiyel kriz alanlarından ve aktörlerden kaynaklanan, kısmen ya da bir bütün olarak siyasal sistemde önemli değişimlere yol açan ve siyasal istikrar için tehdit oluşturabilen süreçlerdir.

Siyasal Kültür: Toplumun siyasal sistemle, siyasal kurum ve değerlerle ilgili düşünce, fikir ve inançlarının bütünü.

Siyasal Sistem: Ülkenin siyasi ortamını teşkil eden ilişki, süreç, kural ve kurumların bütününe ifade eden kavram.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Genel tarama türünde betimsel araştırma yapılarak örnek olaylar, olgular ve durumlar, yorumlayıcı bir yaklaşımla, derinlemesine analiz edilmiştir. Ayrıca tarihsel analiz ve karşılaştırmalı vaka analizi yöntemlerinden de yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında tasarlanan çoklu analiz modeli, siyasal krizlerin analizinde kullanılmıştır.

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırma, giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, sorunsalı ve hedefleri ile ilgili bilgi verilmiş, birinci bölümde araştırmanın amacı, sınırlılıkları, kavram tanımları ve yöntemi ile ilgili genel açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde, kriz ve siyasal kriz kavramları üzerinde durulmuş, siyasal kriz kavramı ile ilgili yapılan tanımlar ve teoriler incelenmiştir. Ayrıca siyasal kriz analizi için çeşitli yöntemler incelenerek yapılan analize uygun bir model tasarlanmıştır.

Üçüncü bölümde, siyasal hayatın unsurları ve kriz alanları başlığı altında, siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktörler ile bu unsurların nasıl analiz edileceği açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, Türk siyasal hayatında siyasal kültür ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal krizin aktörleri tespit edilerek her bir kriz alanı ayrı bir başlıkta açıklanmıştır.

Beşinci bölümde, Türk siyasal hayatında yaşanan siyasal krizlerin anlaşılabilmesi için 1991-2021 yılları arasındaki örnekler üzerinden, siyasal kültür ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal krizin aktörleri çerçevesinde çoklu analiz modeli kullanılarak karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal bilimlerde geçmişin birikiminden yararlanmak ve tekrarlanan neden-sonuç ilişkisi kurmaya çalışmak önemlidir. Ancak karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olan siyasal krizi analiz ederken, her bir krizi kendi özellikleri bağlamında değerlendirmek daha doğrudur. Krizlerin nedenleri farklı olacağı gibi kriz üzerinde etkisi bulunan aktör ve faktörlerin çeşitliliği, bu aktör ve faktörlerin etki düzeyleri ve krizin işleyiş süreci de her bir krizi kendi bağlamında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Krizlerin kendine özgü durumu krizlerle ilgili genel kabul gören bilimsel çalışma yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak krizlerle ilgili karşılaştırma yapılarak krizlerin benzeşen ve farklılaşan yönleri ortaya konulabilir. Bu kapsamda öncelikle kriz ve siyasal kriz kavramı ile ilgili temel tanımlamalar ve teorilerin ele alınması gerekir. Daha sonra araştırmaya uygun, siyasal krizlerin sistematik bir şekilde incelenmesine aracılık edecek bir model tasarlamının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Siyasal kriz kavramı incelenirken, kamu yönetimi, ekonomi, sosyoloji, halkla ilişkiler, uluslararası ilişkiler vb. disiplinlerden yararlanılmıştır. Kriz ve siyasal kriz kavramları için yapılan temel tanımlar, etimolojik ve epistemolojik kökenleri, tarihsel kullanım alanları ve siyasal kriz teorileri incelenmiştir. Ayrıca siyasal istikrar ve siyasal sistem kavramları arasındaki ilişki üzerinden bir siyasal kriz tanımlaması yapılmıştır.

Siyasal krize yönelik çeşitli yaklaşımları inceleme ve karşılaştırma yaparak, çalışma için en uygun kuramsal çerçevenin oluşturulması hedeflenmiştir. Böylece siyasal kriz olgusunun genel çerçevesi ve yapılan analiz için oluşturulacak modelin araçları belirlenmiştir. Siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktörler modelin bağımsız değişkenleri olarak düşünülüp çoklu analiz modeli oluşturulmuştur. Belirlenen bu değişkenler etrafında siyasal krizin kaynakları, etkileri ve sonuçlarını analiz edecek bir model oluşturulması, çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır.

2.1. Kriz

Krizler, önceden öngörülemeyen, acil müdahale gerektiren ve kurumların amaçlarına tehdit oluşturan sıra dışı durumlardır (Tağraf & Arslan, 2003: 150). Esnek bir kavram olması, krizin genel kabul gören bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Günümüzde birçok disiplindeki sorunsal, kriz kavramıyla bir şekilde

ilişkilendirilmektedir. Kriz kavramı, ilgili disipline göre; ekonomik kriz, uluslararası kriz, siyasal kriz, medeniyet krizi, insani kriz, kimlik krizi, modernleşme krizi gibi çeşitli olgularla birleştirilerek çok geniş bir alanda kullanılmaktadır.

Kökeni Yunancaya dayanan kriz kavramı, ayırmak, seçmek, karar vermek, kavga etmek gibi geniş bir anlam dizisinde kullanılmıştır (Koselleck, 2006: 359). İlk kullanılmaya başladığında “karar verme zamanı” anlamında kullanılırken, tıp alanında akut bir durumu belirtmek için “olayların seyrine karar verilen an” anlamında kullanılmıştır. Daha sonra, olumsuz bir gidişatı, hızlı karar alma gerekliliğini ve olağan iletişim kanallarının işlemediği durumu (Rosenthal & Kouzmin, 1997: 280); olumlu ya da olumsuz yönde belirsizlik içeren bir değişikliğin yaşandığı anı (Bauman, 2000: 148) belirtmek için kullanılmaya devam etmiştir. Krizin en yaygın kullanılan tanımlarından biri, Hermann’ın üç boyutta formüle ettiği kriz tanımıdır (Hermann, 1963: 64). Kriz;

1. Örgütün yüksek öncelikli değerlerini tehdit eder,
2. Müdahale için sınırlı bir süre sunar,
3. Örgüt tarafından beklenilmeyen bir durumdur.

Krizin, aniden ve tahmin edilemez bir şekilde ortaya çıkması, sistemleri tehdit etmesi ve hızlı bir şekilde karar verme zorunluluğu, kriz tanımlarında öne çıkan durumlardır. Bu durumlar belirli bir sistemin işleyişini ve düzenini bozabilir, tehdit edebilir ya da zarar verebilir. Kriz tanımlarında sürekli olumsuz durum vurgulanmaktadır. Ancak krizler her zaman olumsuz durumlara neden olmaz, bazen de fırsatlar sunar. Çince kriz, “tehlike” ve “fırsat” kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır (Yılmaz, 2008: 194). Birçok araştırmacı tarafından da kriz, mutlak bir olumsuzluk durumu olmadığı, bazı risklerin ve belirsizliklerin olduğu bir süreç olarak yorumlanmaktadır.

Kriz, her alanda yaygın olarak kullanılmasına rağmen en belirsiz ve yanıltıcı kavramlardan biri olarak kullanılmaya devam etmektedir. Kriz denilince akla ne geldiği, önemli ölçüde kişiden kişiye farklılaşır. Hay’a göre; kriz kavramı, devlet teorisinde ve daha genel olarak sosyal ve siyasal teoride en az gelişmiş kavramlardan biridir (Hay, 1999: 317). Tıp, hukuk ve teoloji alanlarında nispeten çerçevesi belirlenmiş anlamlara sahip (Koselleck, 2006: 358) olan kriz kavramı, daha sonra siyaset, tarih, ekonomi, psikoloji gibi alanlarda kullanılmaya başlamıştır. Artık kriz kavramı, doğasında kararlar ve seçimler olan tüm alanlarda kullanılmaktadır. Kriz kavramı üzerinden analiz

edilmeyen ve yorumlanmayan yaşam alanı neredeyse yoktur. Ancak her alanda kendine özgü bir anlamda kullanılmaktadır.

Sosyal bilimlerde kriz kavramına yüklenen anlama yönelik; toplumsal ilişkilerdeki temel alanları ya da düzeyleri ayırt ederek bir kriz sınıflandırması yapan Kotil, her temel alana özgü kriz tanımlamasının yapılabileceğini belirtir. Kotil, bu sınıflandırmayı aşağıdaki şekilde yapmıştır (Kotil, 1998: 44-45):

- Doğal kriz: Doğal afet, salgın, kıtlık vb. krizler.
- Ekonomik kriz: Toplumun ekonomik yapısı ve ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan krizler.
- Sosyal kriz: Sosyal yapının çeşitli düzeylerinde, toplumsal değişme ve gelişme ile ilgili krizler.
- Siyasal kriz: Siyasal sistem ve onun toplumsal ilişkilerine ait krizler. Yönetim krizi, devlet krizi, meşruiyet krizi, ideolojik kriz, demokrasi krizi, katılma krizi gibi örnekler verilebilir.

Dünya, tek bir toplum olarak düşünüldüğünde, dünya sisteminin krizi de yukarıdaki kriz türleri üzerinden analiz edebilir. Bir ülkenin başka ülkelerle olan ilişkileri düzeyindeki kriz, dış politika krizi olarak isimlendirilebilir. Tüm kriz türlerini bir toplumun küresel krizi düzeyine eklemlenmek mümkündür. Ancak küresel kriz diğerlerinin toplamı değildir (Kotil, 1998: 45).

2.2. Siyasal Kriz

İktidar mücadelesini bünyesinde barındıran siyaset, doğası gereği krizle iç içedir ve bu kavramlar sıklıkla birlikte kullanılmaktadır. Ancak siyasal kriz kavramının sınırları ve çerçevesi belirsizdir. Yaygın kriz tipolojileri, siyasal krizi genellikle bir kriz türü veya ortamı olarak sınıflandırmaz. Örgütsel kriz üzerine yapılan çalışmalar, krizin sadece siyasal aktörlerine odaklanan sınırlı bir tartışma ile yapılmaktadır (Auer, 2016: 119). Birçok akademik çalışmada kullanılan siyasal kriz kavramı, belirsiz ve dağınık bir kavram olarak farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Siyasal kriz kavramı ile ilgili bilimsel çalışmaların yetersiz olması, siyasal kriz kavramının belirleyicileri ve sonuçları hakkında az sayıda araştırma yapılmasına neden olmuştur. Kriz kavramının dağınık niteliği, siyasal kriz fenomenlerinin belirlenmesinin

zorluğu, algısal etkilerin kriz durumlarında önemli görülmesi, incelenen olgunun zaman sınırlarının belirlenmesinin zorluğu, bunun nedenleri arasında sayılabilir (Weiffen, 2018: 2). Belirsizlikler siyasi kriz olgusunun anlaşılmasını zorlaştırmakta ve krizlerin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlara müdahale etmek için geliştirilen stratejik yaklaşımları olumsuz yönde etkilemektedir.

Siyasal kriz kavramının doğasının açıklığa kavuşturulması, işlev bozukluğu yaşayan siyasi sistemler ve kurumlar ya da siyasi yaşam alanları ve bunların üstesinden gelebilecek mekanizmaların belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Ancak siyasi kriz olgusunun sadece sistemin işleyişini bozan doğrudan bir müdahale ile meydana geldiği şeklindeki bir yaklaşımla analiz edilmesi, siyasi krizlerin çok boyutlu yapısının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Aslında siyasi krizin çok boyutlu bileşenleri, sosyal ve siyasi yaşamın içindedir. Bu nedenle siyasi sistemde yaşanan krizi anlayabilmek ve açıklayabilmek için sistem içi dinamiklere, sistemin işleyişine ve çevresine, özellikle küreselleşmenin etkisinin arttığı ortamda daha büyük bir evrene sahip uluslararası sisteme ve bu sistemin alt siyasi sistemlere etkisine odaklanmak gerekmektedir.

Siyasal kriz kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde etimolojik ve epistemolojik açıdan geçirdiği anlamsal dönüşüm, kavramla ilgili yapılan tanımlamalar, kavramın siyasi sistemin istikrarı ile ilişkisi ve kavram üzerine geliştirilen teoriler farklı yönleriyle ele alınmaktadır.

2.2.1. Etimolojik ve Epistemolojik Açıdan Siyasi Kriz Kavramı

Kriz, Antik Yunan medeniyetinde siyasetin merkezinde kullanılan bir kavramdır. Özellikle kritik bir noktaya gelme, bir hüküm veya yargıya varma şeklinde “karar” anlamında kullanılmıştır (Koselleck & Richter, 2006: 359). Hukuk alanında yoğun kullanılan kriz kavramı gittikçe siyasi bir anlam kazanmaya başlamıştır. Ölüm cezası başta olmak üzere, savaş, barış, sürgün ve seçim gibi bireyi ve toplumu yakından ilgilendiren önemli kararlar ile hükümet kararlarını da içerisinde barındıran geniş bir alan kriz kavramıyla birlikte anılmıştır. Bu kapsamda Antik Yunan medeniyeti için “kriz”, adalet ve siyasi düzenin uygun yasal kararlarla uyumlu hale getirilebileceğini ifade eden önemli bir kavrama dönüşmüştür.

Siyasal kriz hemen her dönemde siyasal düşünürlerin ilgisini çeken konulardan biri olmuştur. Siyasal krizin nedenlerinin belirlenmesi, koşullarının incelenmesi ve krizlerin önlenmesi gibi konular, Antik Yunan düşünürlerinden itibaren siyasal alana ilgi duyan hemen her düşünüre cezbedici gelmiştir. Ancak geçmişteki düşünürler siyasal krizin gelişim süreci ile krizin aktör ve faktörlerini çok boyutlu ve kapsamlı bir şekilde incelemek yerine, yaşanan siyasal krizin bir yönüne odaklanmıştır. Kapsamlı ve sistematik bir incelemeye tabi tutulmamış olsa da, siyasal istikrarsızlık ve kaosa dair önemli ve öncü birçok düşünce Antik Yunan düşünürleri tarafından ortaya atılmıştır. Siyasal kriz kavramının eş anlamlısı olarak kullanabilecek siyasal istikrarsızlık kavramından, dönemin önde gelen düşünürleri bahsetmiştir (Platon, 2020; Aristoteles, 1993; Haldun, 2020; Machiavelli, 2020). Kaynaklarda genellikle siyasal istikrarsızlık ve yasaların ihlali sonucu toplumda ortaya çıkan kaostan bahsedilmektedir.

Platon'a göre hukukun üstünlüğü ilkesi, devlette istikrarın sağlanması için gerek şarttır. Platon, yasa ihmal ve ihlalinin siyasal krizin ana nedeni olduğuna inanıyordu (Platon, 2020). Ayrıca özel mülkiyetin varlığından kaynaklanan mülkiyet farklılaşması gibi bir faktörü siyasal krizin nedenleri arasında saymıştı. Platon istikrarlı ve çatışmasız bir toplumun varlığı için özel mülkiyetin tasfiyesini savunmuştur. Bir toplumda siyasal krizin yaşanmaması için özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını, ön şart kabul etmiştir.

Aristoteles, siyasal krizi toplumun sosyal yapısındaki bir değişiklikle açıklar (Aristoteles, 1993). Siyasal istikrarın, büyük ölçüde, toplumda güçlü bir orta sınıfın varlığına bağlı olduğunu belirtmiştir. Siyasal istikrarsızlığı toplumun sosyal yapısının doğası ile siyasal sistem ve siyasal gelişim ile ilişkilendiren Aristoteles, siyasal istikrarsızlığın temel nedenini, oligarşinin mevcut eşitsizliği artırmasına bağlamıştır.

Yaşanan mekânın sosyal yapının oluşumuna ve ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici etkisi olduğunu savunan İbn-i Haldun, güçlü siyasal yapı ile siyasal istikrar arasında yakın bir ilişki olduğunu da belirtmiştir. Kültür ve medeniyetin geliştiği, İbn-i Haldun'un hadaret olarak adlandırdığı, şehirlerin kurulması için istikrar sağlamış devletlere ihtiyaç olduğunu belirten İbn-i Haldun, siyasal istikrar vurgusu yapmıştır. Siyasal kriz içindeki devletin devamlılığı olmayacağı gibi siyasal krizlerin yaşandığı ortamlarda kültür ve medeniyetin gelişmesinin zor olduğunu savunmuştur (Haldun,

2020). İbn-i Haldun, ekonomik istikrar ile siyasal istikrar arasındaki etkileşimin önemine değinmeyi de ihmal etmemiştir.

Modern siyasetin öncüsü kabul edilen, İtalyan düşünür ve siyaset adamı Machiavelli, siyasal krizi kendine özgü bir şekilde yorumlamıştır. Toplumsal çıkarlar ile çelişkilerin tarihsel ve siyasal gelişmelerin ortaya çıkmasına kaynaklık ve aracılık ettiğini vurgulamıştır (Machiavelli, 2020). Siyasal krizler, toplumsal çelişkilerin en üst noktaya ulaştığı ve patlak verdiği anlardır. Bu krizler yıkıcı olsa da aynı zamanda yenilik ve değişim için fırsatlar sunar. Yeni bir siyasal düzenin kurulmasına olanak sağlayarak siyasal ilerlemenin itici gücünü oluşturur. Machiavelli, pragmatik ve realist bir bakış açısıyla, siyasal krizi, yeni fikirlerin gelişmesine zemin hazırlayan, değişimi tetikleyen, olumlu yenilikleri ortaya çıkaran süreçlerin temeli olarak açıklamıştır.

Modern dönemin siyaset düşünürlerinin birçoğu siyasal krizi, siyasal istikrarsızlık anlamında kullanmıştır. Hobbes, Bodin, Rousseau, Locke ve Montesquieu gibi modern dönem düşünürleri siyasal istikrarın doğasını “toplum sözleşmesi”, “güçler birliği” veya “güçler ayrılığı” teorisi bağlamında siyasal iktidara meşruiyet sağlayan kaynaklar üzerinden ele almışlardır. Bu düşünürlerden bir kısmı toplumsal kriz yaşanmaması için yasama, yürütme ve yargı gücünün tek elde toplandığı güçlü ve tekçi siyasal iktidarın varlığını savunmuştur (Hobbes, 2020; Rousseau, 2020). Diğer düşünürler ise siyasal istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir olması için iktidarı yozlaşmadan koruyacak parçalı, dengeleyici ve denetleyici bir anayasal yönetime ihtiyaç olduğunu savunmuşlardır (Montesquieu, 2020; Locke, 2012).

18. yüzyıl öncesinde siyasal kriz kavramı, “tıbbi teşhis ve teolojik yalvarış” (Koselleck & Richter, 2006: 361) anlamında kullanılmıştır. Thomas Paine, *The Crisis* adında çıkardığı dergi ile kavrama bu dönemde tarihsel bir anlam kazandırmıştır. Daha sonra devrim anlamında kullanılan anlamsal bir genişleme gerçekleşmiş ve Paine, Amerikan devrimi boyunca yaşananları kriz kavramı ile anlatmaya çalışmıştır (Paine, 1995). Fransız devrimi sürecinde Burke, devrimin benzersiz bir kriz olduğu, yeni bir hükümet türünün ortaya çıktığını ve bu olayın Avrupa siyasetinde bir krize neden olduğunu belirtmiştir (Burke, 2008).

İktisat biliminin temsilcileri, siyasal krizlerin anlaşılmasında kullandıkları kavramlarla önemli rol oynamıştır. 18. yüzyılda ekonomi üzerine yapılan analizlerin

yaygınlaşmasıyla, ekonomide kriz kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ticaret krizi, finansal kriz, üretim krizi, tedarik krizi gibi kavramlar ortaya çıkarken, genel anlamda modern dönem, kriz çağı olarak tanımlanmaya başlamıştır. Siyasal ya da tarihsel bir terim olarak kullanımıyla karşılaştırıldığında, ekonomideki kriz kavramı, teorik anlamda daha çok netlik kazanmıştır. Aslında ekonomi üzerine kullanılan kriz kavramları, sorunu ve çözümü siyasal alanla ilişkilendirmektedir. Ekonomideki kriz terimi, arz ve talep açısından siyasal sistemdeki sorunları veya dengesizlikler gibi metaforları belirgin şekilde kullanmaktadır. Bu tür sorunlar bir hastalık ya da dengesizlik anlamında kriz olarak kavramsallaştırılmıştır.

19. yüzyıldan itibaren, kriz kavramına atfedilen anlam çeşitliliğinde önemli bir genişleme olmuş, fakat netlik açısından sınırlı kazanım elde edilmiştir (Koselleck & Richter, 2006: 397). 1. Dünya Savaşı, 1929 Büyük Buhranı ve 2. Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası alanda kriz kavramının kullanımı yoğunlaşmıştır. Ancak sadece siyasal eylemler için bir teşhis kriteri olarak kalmıştır. Kavramın bir karar anı olarak, tıp alanındaki kökenleri siyasal dilin kullanımında da devam etmiştir. Bir karar için en uygun zamanın belirlenmesi ve eylem için kaçınılmaz baskıların arttığı durumu anlatmak için kullanılmaya devam etmiştir. Artık siyasal alanda, çok kısa bir zaman dilimi, bir an, “hareket alanının daraldığı ve aktörlerin seçim yapmak zorunda oldukları an” olarak kriz kavramının kullanımı yaygınlaşmıştır.

2.2.2. Siyasal Kriz Kavramının Tanımı

Siyasal kriz kavramını tanımlamaya çalışırken, literatürdeki tanımlardan yola çıkarak birtakım odak noktaları belirlemek gerekir. Bu odak noktaları, hem kavramın tanımlanmasını sağlayacak hem de siyasal kriz analizlerine uygun bir zemin oluşturacaktır. Bu nedenle öncelikle siyasal kriz kavramına ait tanımlar ve kavrama yönelik yaklaşımlar incelenmiştir.

2.2.2.1. Siyasal Kriz Tanımları

Siyasal kriz kavramının net bir tanımı ve sınırı olmamakla birlikte, kavramın kullanıldığı bazı çalışmalar, Hermann’ın kriz tanımı üzerinden geliştirilmiştir. Hermann, üç boyutta formüle ettiği kriz kavramını aşağıdaki maddeler üzerinden tanımlar (Hermann, 1963: 64).

- Örgütün yüksek öncelikli değerlerini tehdit eder,
- Müdahale için sınırlı bir süre sunar
- Örgüt tarafından beklenmeyen bir durumdur.

Siyasal sistemin örgütsel yapısına dikkat çeken Rosenthal vd., Hermann'ın tanımından yola çıkarak, siyasal krizi, “zaman baskısı ve belirsiz koşullar altında kritik kararlar almayı gerektiren siyasal sistemdeki temel değer ve normlara yönelik ciddi bir tehdit” (Rosenthal, Charles, & Hart, 1989: 10) olarak tanımlar.

Siyasal krizler, siyasal iktidarın meşruiyetini sorgulattığı için kişilerin ya da örgütlerin yaşadığı krizlerden farklılaşır (Romya Bilgin, 2020: 121). Siyasal alandaki bu meşruluk yaklaşımı, siyasal krizi, genel kriz kavramından ayırmak için önemlidir. Boin vd. siyasal istikrarın sağlandığı siyasal sistemlerde, siyasal düzeni meşrulaştıran bir takım sembolik sınırlar bulunduğunu ve bu sembolik sınırların siyasal krizlerde yıkıldığını (Boin, Hart, Stern, & Sundelius, 2005: 70) belirtir. Böylece düzen için meşruiyet tartışması ortaya çıkar. O halde bir olayın siyasal alandaki ortak sembollere etkisine göre siyasal kriz yorumunda bulunulabilir.

Siyasal kriz kavramı için yapılan diğer tanımlarda, siyasal sistem, siyasal aktörler, siyasal iletişim kanalları, seçkinlerin yaklaşımı, siyasal şiddet gibi farklı boyutlar öne çıkmaktadır. Genellikle ilgili çalışmaya göre, siyasal krizin belirli boyutunun vurgulandığı tanımlar yapılmıştır.

Siyasal krize aktör merkezli bir perspektiften bakan Auer, diğer tüm krizler gibi siyasal krizlerin de algısal olduğunu (Auer, 2016: 123) belirtir. Siyasal bir aktör, diğer bir siyasal aktör tarafından değerlerine normalden yüksek bir tehdit algıladığında siyasal kriz ortaya çıkar. Siyasal aktöre vurgu yapan diğer bir tanımda Castro, siyasal krizi, “belirli bir sosyal alan ve tarihsel zaman içinde siyasal aktörlerin hareket ve eylemlerinin getirdiği, önceki siyasal dengenin istikrarsızlık anları” (Castro, 2019: 249) şeklinde tanımlar.

Seçkinci yaklaşımla siyasal olguları yorumlayan Verba, siyasal krizi, “seçkinlerin pozisyonlarını ciddi bir şekilde kaybetme riskini göze alamadıkları ya da toplumun hayatta kalması için siyasal iktidarın yenilik ve kurumsallaşma gerektiren bir değişikliği gerçekleştirmediği durumlar” (Verba, 1971: 302) olarak tanımlamaktadır. Flanagan ise

siyasal krizi, “siyasal iktidarın otoritesine yönelik ve düzeni sağlama becerilerini tehdit etmeye yetecek ölçekte yasadışı protesto araçlarıyla meydan okuma” (Falanagan, 1973: 48) şeklinde tanımlar. Siyasal kriz süreçlerinde siyasal şiddet görülebilir. Ancak bunu krizin tanımsal bir özelliği haline getirmek pek uygun görünmemektedir.

Olağanüstü durumları tanımlamak için “istisnai durum” kavramını kullanan Carl Schmitt, “istikrarın sürdüğü zamanlarda yasal mevzuatın yeterli olduğunu belirtirken, öngörülemez karşısında yasanın herhangi bir işlevinin olmayacağını” (Schmitt, 2002) belirterek, aslında bu istisna haller ile siyasal kriz dönemlerini sembolize etmektedir. İstisnai durumlar, siyasal krizler gibi öngörülemeyen, beklenmeyen anlar olarak nitelenir. Bu durumlarda normal siyasal süreçler işlemez, belirsizlik artar. Mevcut yasalar yetersiz kalabilir, siyasal otorite yasaların ötesine geçerek karar verir. Siyasal krizlerin yönetimi açısından da Schmitt’in yaklaşımı önemli bir araç sağlamaktadır.

Siyasal sistemdeki bozulmalara odaklanan diğer tanımlar ise: “bir ülkenin anayasal mekanizmasının bozulması” (Dalei & Mishra, 2009: 4); “siyasal sistemlerin düzenli işleyişindeki ani ve akut bozulmalar” (Dobry, 2011: 489) “siyasi işbirliğini yöneten kural ve kurumların temel işlevlerini yerine getirmediği durumlarda kurumsal siyasi düzenin kısmen ya da tamamen bozulması” (Pushkareva, 2016: 140); “potansiyel bir sorun ile karşı karşıya olan siyasal sistemin kendisi ya da çevresinin değiştirilmemesi sonucu meydana gelen muhtemel arıza” (Jänicke, 1971: 531) şeklindedir. Kurumsallaşmış siyasal düzene sahip ülkeler için yapılan bu tanımlarda, siyasal düzenin varlığını tehdit eden olaylar siyasal kriz olarak görülmektedir.

Siyasal sistem vurgusu yapan yaklaşımlar, siyasal sistemin kurum ve kurallarının işleyişinin geçici olarak durması, siyasal gerilimin tırmanması, siyasal çatışmaların alevlenmesi gibi sistemin istikrarını etkileyen olayları siyasal kriz olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşımın kapsayıcı tanımını yapan Dobry’e göre; siyasal kriz, “siyasal kurumların işleyişinde kırılmalara yol açan veya yol açması muhtemel olan, meşru olmayan ve bu kurumların kalıcılığını tehdit eden sosyal süreçlerdir” (Dobry, 2009: 17).

Örgütsel yönetimler için geliştiren kriz kavramı üzerinden yapılan tanımlamalar ile sosyal ve siyasal bir olgu olan siyasal kriz kavramının birçok boyutu göz ardı edilmektedir. Offe’ye göre, sınırları belirlenebilen sistemlerin analizi için bu tanımlar uygun olabilir. Örneğin ticari bir işletme, belirli sınırlar dışında meydana gelen olayla

krize girerek yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ancak siyasal krizler, klasik kriz kavramsallaştırmasında olduğu gibi öngörülemeyen olaylar olarak algılandığında, kavramın anlaşılması zorlaşır. Bu nedenle siyasal krizleri tanımlayabilmek için alternatif bir kriz kavramına ihtiyaç vardır. Alternatif olarak, krizleri olaylar düzeyinde değil, olayları yaratan mekanizmalar üzerinden kavramsallaştırmak gerekir (Offe, 1976: 32). Bu şekilde yapılan bir kavramsallaştırma, krizlerin sosyal yaşamın kurallarını bir anlamda ihlal eden süreçler olacaktır. Böylece süreçsel bir kriz kavramı ortaya çıkmaktadır.

2.2.2.2. Siyasal İstikrarın Karşısı Olarak Kriz

Sosyal bilimlerde karmaşık kavramları anlamak için karşıtlıklar üzerinden kavramsallaştırma yapmak, kullanışlı bir araçtır (Strauss, 1990). Karşıt kavramlar, analiz edilerek ve karşılaştırılarak kavramlar derinlemesine anlamlandırılabilir. Bu yöntem, karmaşık ve soyut kavramları daha somut ve anlaşılır hale getirerek, kavramların farklı yönlerini ve özelliklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Böylece kavramsal çerçevenin oluşturulmasına katkıda bulunur. Siyasal kriz kavramı da sistematik bir şekilde, belirli karşıtlıklar üzerinden anlaşılıp analiz edilebilir. Siyasal istikrar, uyum, denge, süreklilik, sürdürülebilirlik gibi kavramlar siyasal krize karşıt kavramlardır. Siyasal kriz, siyasal sistemin istikrarı, düzeni, dengesi ve sistemin varlığını sürdürmesinin karşıtıdır. Diğer bir ifadeyle, siyasal sistemin istikrarsızlaşması, düzeninin bozulması, sistemin varlığını sürdüremez hale gelmesi siyasal krize neden olur.

Habermas, bir durumun kriz olarak algılanmasının bir teori meselesi olduğunu iddia eder. Krizden söz edebilmek için, öncelikle bir teoriye, olağan ve sorunsuz bir duruma dair bir imgeye ihtiyaç vardır. Bu olağan, bilindik durum bozulduğunda, düzene hâkim olunamadığında, olaylar öngörülebilir olmadığında krizi hissederiz (Habermas, 1975). Siyasal kriz öncesi sembolize edilen bu durum, siyasal istikrarın olduğu dönemdir.

Siyasal istikrar, siyasal sistemi oluşturan birimlerin, toplumun kolektif amaçlarını gerçekleştirmek için belirli bir düzen içinde ve kararlılıkla çalışmasıdır (Özsağır, 2016: 15). Siyasal istikrarın temel ölçütü sürekliliktir. Siyasal istikrar, siyasal sistemin temel özelliklerini, ana yönelimlerini ve gelişme eğilimlerini korumasını, işlevini yerine getirmesini ve sistemin krizine neden olabilecek önemli değişiklikler olmadan uzun süre devam etmesini sağlayan hem iç hem de dış siyasal ilişkilerin dinamik durumunu yansıtır.

Siyasal istikrarın varlığı, devam eden süreçlerin, kuralların ve prosedürlerin sürekliliğinde, toplumsal yaşam düzeninde kendini gösterir.

Siyasal istikrar genel anlamda, meşru bir anayasal düzenin varlığı, siyasal iktidarların dayanıklılığı, yapısal değişikliğe pek ihtiyaç olmaması, siyasal şiddetin olmaması gibi farklı yaklaşımlar (Easton, 1965a; Hurwitz, 1973; Dowding & Kimber, 1983; Margolis, 2010;) üzerinden tanımlanmaktadır. Bazı araştırmacılar siyasal istikrarı şiddet ve değişim gibi olay ve durumların olmaması ile ilişkilendirirken, diğerleri siyasal sistemin uzun süredir var olması, uyum sağlama yeteneği vb. gibi özelliklerin varlığı üzerinden tanımlamaktadır.

Hurwitz, siyasal istikrarı anlamak için en az beş göstergesi içinde barındıran bir yaklaşım geliştirmiştir (Hurwitz, 1973: 449):

1. Hükümetin uzun süreli varlığı,
2. Şiddetin olmaması,
3. Meşru bir anayasal rejimin varlığı,
4. Yapısal değişikliklerin olmaması,
5. Kümülatif bir sosyal özellik olarak istikrarın olması.

Bu yaklaşım, içerdiği tüm göstergeleri birleştirme ve entegre etme girişiminde olmasına rağmen, tüm maddeler aslında beşinci göstergede birleşmektedir. Kümülatif bir sosyal özellik olarak istikrar göstergesi, önceden belirlenmiş tüm özellikleri bir dereceye kadar birleştiren siyasal sistemin istikrarının bir özelliğidir. Sonuçta bu maddeler, evrensel olmamakla birlikte, siyasal istikrarın en tipik belirtilerini anlatmak için kullanılmaktadır.

Siyasal istikrar için siyasal şiddetin olmaması göstergesi, kavramın sadece bir boyutunu gösterir. Siyasal rejimin, hükümetin, parti sisteminin istikrarından bahsedebilmek için, bazı ampirik göstergelerle siyasal şiddetteki artışa göre değerlendirme yapmak gerekir. Yani siyasal şiddet, bazı kurumlar için istikrarsızlık üretebileceğinden o kurum için bir göstergedir. Ancak tek başına genel bir siyasal istikrar yorumu için yeterli değildir. Diğer göstergeler de siyasal istikrarın sadece bir boyutu için anlamlıdır. Özetle bu istikrar göstergeleri, farklı siyasal kurumların farklı özellikleriyle

ilgilidir. Bu özellikler, bir arada istikrarın toplu göstergeleridir. Farklı kurumlarla ilişki kurarlar ve farklı yaklaşımları yansıtırlar.

Siyasal krizler, sistemin istikrarının devam etmesine, sistemin çökmesine ya da sistemde değişiklik yaşanması şeklinde üç farklı sonuç doğurabilir. Kriz, siyasal sistemdeki değişiklikler, hükümet değişikliği ya da kabinede bir takım değişikliğin meydana gelmesine göre etkisini gösterir. Bazı krizler, siyasal sistem açısından bir sorun olmayabilir. Ancak hükümet sistemi, seçim sistemi ya da sivil-asker ilişkileri gibi önemli sistem değişiklikleri siyasal sistemin değiştiğinin göstergesidir. Ayrıca siyasal sistemin bir unsurundaki sorun, sistemin bir bütün olarak krize girmesine neden olmaz. Sistem, hayatta kalabilmek için, krizin daha karmaşık unsurlara yayılmasına izin vermez. Örneğin mecliste ortaya çıkan bir kriz, siyasal rejimin varlığını tehdit etmeyebilir. Ancak rejim krizinin meclis ya da diğer siyasal kurumların işleyişini olumsuz etkilememesi pek mümkün değildir.

Siyasal istikrar, sadece siyasal sistemde herhangi bir değişikliğin olmaması anlamına gelmez. Değişmezlik, siyasal istikrar için bir ön koşul değildir. Her bir değişiklik de siyasal sistemin istikrarsızlığı anlamına gelmez. Siyasal istikrar birçok olay ve olguyla ilişkilidir; siyasal kültür, siyasal toplumsallaşma, siyasal katılma, siyasal aktörler, bürokrasi, demokrasi, seçimler, vesayet ve askeri müdahaleler (Özsağır, 2016: 32-70) gibi birçok faktörden etkilenir.

Siyasal krizler bir yandan, siyasal ve toplumsal istikrarı tehdit eden yıkıcı süreçlerle ilişkilendirilirken diğer yandan siyasal krizlerin büyük bir yenilikçi potansiyel barındırdığına, yeni siyasal ve sosyal etkileşim biçimlerine zemin hazırladığına dair yaklaşımdan yola çıkarak, siyasal kriz süreçlerinde siyasal sistemin yapısının değişmesi, siyasal sistemin varlığını sürdürmesi için aslında bir zorunluluktur. Siyasal sistemin işleyişindeki farklılaşma, yeni siyasal kurumların oluşması ya da değişmesi, yeni siyasal rollerin oluşması, siyasal sistemin kendine özgü değişiklikler yapması ile sonuçlanır. Siyasal krizin varlığı, siyasal sistem için istikrarlı gelişmeyi de sağladığına göre, siyasal kriz kavramını siyasal istikrarsızlık kavramı ile eş anlamlı olarak kullanmak doğru değildir. Birçok ülkede yeni siyasal kurumlar, siyasal rejimler, siyasal sistemler siyasal kriz dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kavramsal olarak siyasal krizin, çatışma

gibi kavramlardan ayrılarak, siyasal istikrar ile diyalektik bir ilişki içinde olduğu sonucuna varılabilir.

Siyasal kriz kavramının literatürdeki tanımları ve kavrama yönelik yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde; çok boyutlu bir kavram olan siyasal krizin tanımlanmasında bazı yönlerinin eksik kaldığı görülmektedir. Ancak tanımlarda öne çıkan siyasal istikrar ve siyasal sistem kavramları dikkat çekmektedir. Bu nedenle siyasal istikrar ve siyasal kriz arasındaki diyalektik ilişkinin göz önüne alındığı, siyasal sistem üzerinden krizin somutlaştığı ve belirli bir “an” yerine “süreç”e vurgu yapan bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda, çalışma için şöyle bir tanım uygun görünmektedir: “Siyasal kriz, siyasal hayattaki potansiyel kriz alanlarından ve aktörlerden kaynaklanan, kısmen ya da bir bütün olarak siyasal sistemde önemli değişimlere yol açan ve siyasal istikrar için tehdit oluşturabilen süreçlerdir.”

2.3. Siyasal Kriz Teorileri

Siyasal kriz olgusunu, genel bir çatışma kuramı şeklinde ele alan Marksist düşünürler, çatışmayı genellikle olağan sosyal bir olgu olarak yorumlamış, toplumların gelişimi için siyasal çatışmanın gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Marksist siyasal kriz teorisi, üretim ilişkileri, sınıf mücadelesi ve devrim teorileri çerçevesinde analiz edilmektedir. Her üretim tarzının bir süre sonra tıkanacağına inanan Marksist anlayış, üstyapının (devlet, ideoloji) üretici güçlerin gelişmesine engel teşkil edeceğini ve bunun sonuçta bir siyasal krize (üretim tarzı krizine) neden olacağını belirtir. Feodalizmin krizinin kapitalizme geçişle sonuçlanmasında olduğu gibi, kapitalizmin krizinin de sosyalizme geçişle sonuçlanacaktır.

Marksist düşünürlere göre, birtakım yapısal ve dönemsel faktörlerin (ekonomik kriz gibi) etkisiyle sınıfsal çelişkiler artar, sınıf mücadeleleri yoğunlaşır. Bu şekilde ortaya çıkan siyasal kriz, egemen sınıfın değişimi şeklinde bir devrimle (1989 Fransız devrimi, 1917 Rus devrimi), demokratik bazı reformların yapılması şeklinde bir devrimle (1905 Rus devrimi) ya da egemen sınıfların kontrolü tekrar sağlamasıyla otoriter-totaliter bir yönetim tepkisi (faşizm) ile sonuçlanabilir.

Marx, kapitalizmin içsel çelişkilerinin sürekli tekrarlayan döngüsel krizlere yol açarak sonunda sistemin çökeceğinden bahseder (Marx, 2011). Siyasal krizlerin nedenini,

Üretici glerin gelişme düzeyi ile endüstri ilişkileri arasındaki çelişkilerde görür. Engels ile birlikte yazdıkları eserlerinde krizi, ekonomik bir terim olarak kullanırlar. Ancak siyasal ve tarihsel analizlerine ekonomik kriz kavramını entegre ederler (Marx & Engels, 2014). Marx ve Engels'e göre kriz, ekonomik zeminden çok siyasal zeminde olsa da, özünde olumlu bir çağrışım içermektedir. Yeni bir devrim ancak yeni bir krizin ardından mümkündür.

Siyasal kriz analizleri, Neo-Marksist teoride de önemli yere sahiptir. Marksist teoriler, dünyada farklı dönemlerdeki siyasal krizleri incelemişlerdir. Odaklandıkları genellikle devrimci krizlerdir. Üretim krizinin şiddetlenmesiyle sınıf mücadelelerinin yoğunlaşacağı, devrimci bir ortamın ortaya çıkacağı, sonuçta devrimsel bir dönüşümün yaşanabileceğinden bahsederler.

Poulantzas, siyasal kriz analizlerinin geleneksel işlevselcilikten sistem yaklaşımına kadar hep aynı açıklama ile kabul edildiğini belirtir. Bu yaklaşımlarda siyasal kriz, kendi kendini düzenleyen bir tarzda doğal olarak dengelenmiş siyasal sistemin dengesini bozan bir an olarak kabul edilir. Bu yaklaşımların sınıf mücadelesini görmezden geldiğini belirten Poulantzas, aynı zamanda siyasal kriz kavramının anlaşılmasını da imkânsız hale getirdiğini belirtir. Poulantzas'a göre aslında siyasal krizler sınıf mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Siyasal krizin siyasal iktidarın yeniden üretilmesine içkin olduğunu belirten Poulantzas, sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesinde siyasal krizlerin rol oynadığını ve krizle birlikte istikrarsız bir sınıf hegemonyasının restorasyonunun yapıldığını belirtir.

Ekonomik kriz, her zaman doğrudan siyasal krize dönüşmeyebilir. Çünkü siyasal olan, ekonomik olanın basit bir yansıması değildir. Sosyal sınıfların iktidar ve devlet aygıtı üzerindeki siyasi atışması, ekonomik çatışmaya indirgenemez. Kapitalist devletin sömürüsünden kaynaklanan siyasal düzeydeki sınıf çatışmalarının yoğunlaşması ekonomik krizden bağımsız siyasal krizlerdir. Siyasal bir kriz, konjonktürel bir durum olmakla birlikte, anlık bir olaya indirgenemez. Güçlü ve zayıf zamanları, iniş ve ıkışları olan ve oğ zaman yayılabilen gerçek bir süreç oluşturur (Poulantzas, 1976: 297-300). Ayrıca siyasal alanın sınıf mücadelesi nedeniyle kalıcı siyasal krizin genel unsurlarını taşıdığını söyleyen Poulantzas, bu aşamanın sürekli bir siyasal kriz aşaması olduğnn kavranmasıyla devletin sürekli bir siyasal kriz durumunda kaldığını belirtir.

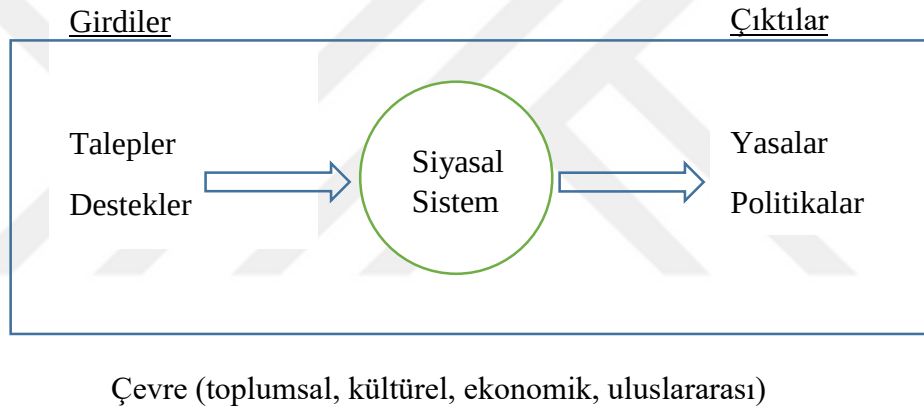
Offe, siyasal krizi, ekonomik kriz teorilerinin ve siyaset bilimindeki normatif-analitik yaklaşımların yeterince açıklayamamasından dolayı ampirik olarak temellendirilmiş bir siyasal kriz teorisi geliştirme gerekliliğinden bahseder. Offe'a göre, kapitalist toplumların sistem krizine ilişkin sunduğu teoriyi, ekonomik kriz teorilerindeki gibi piyasa alanındaki sorunlar sonuçta devrimci bir dönüşümle siyasal sistemi değiştireceği öngörüsü üzerine inşa eder. Kapitalist toplumlarda üç örgütsel ilkenin varlığından bahseden Offe, piyasanın yanında normatif ve siyasal-idari alt sistemden bahseder (Offe, 1976: 29-53). Bu üç örgütsel ilkenin ilişkisinde, normatif ve siyasal alt sistemler ekonomik süreçlere uyacak şekilde ayarlanır. Bu şekilde devlet politikalarını ve ekonomik sistemin gereklerini koordine eden bir siyasal-idari sistem oluşacaktır. Kapitalist toplumda siyasal istikrarı sağlamak ve siyasal krizleri yönetebilme başarısı, bu üç alt sistemin örgütsel olarak etkileşimine ya da yalıtımına bağlıdır. Ekonomik sistem, sistemin doğru işleyişi için sürekli devlet müdahalesine bağlıdır. Ekonomik sistem, üretilen değer bir kısmını vergilerle siyasal-idari sisteme aktarır. Siyasal-idari sistem, beklenti ve talepleri ile normatif sisteme bağlıdır. Ayrıca, siyasal-idari sistemin hareket etme özerkliği ve kapasitesi, kitlesel desteğe bağlıdır. Bu işlevsel meşrulaştırma süreçleri, siyasal sistemin kendisi tarafından, ideolojik ve baskıcı araçların yanında özerklik, normlar, ideolojiler ve sınıf bilinci ile birlikte belirlenir.

Siyasal kriz analizlerinde, siyasal sistem teorileri baskındır. Siyasal kriz, siyasal sistem teorilerinde stratejik bir kategori olarak ele alınır. Siyasal sistem teorisi, basitçe toplumdan gelen istek ve taleplerden oluşan girdiler ile onların sistemde işlenmesi sonucu oluşan siyasal kararlar ve uygulamalardan oluşan çıktılar yardımıyla siyasal sistemin sürekli dengede kaldığını varsayan bir kurgudan oluşur. Siyasal kriz teorilerinin temelinde yönetilemezlik sorunu yer almaktadır. Toplumun talepleri ile siyasal iktidarın bunları karşılama kapasitesi arasındaki oransızlık siyasal kriz belirtisidir. Siyasal iktidar, toplumun taleplerini karşılayamadığı noktada siyasal sistem tıkanma noktasına gelmektedir. Bu da tüm siyasal sistemi kapsayacak şekilde güveni yıkarak yönetilemezlik sorunu ortaya çıkmaktadır.

Easton, yapısal-işlevsel yaklaşım ile siyasal sistemi incelemenin yeterli olmadığını (Easton, 1965a: 105) belirterek, toplum ve siyaset ilişkilerini daha iyi açıklamak için siyasal sistem teorisini geliştirmiştir. Teori, her siyasal sistemde belirli işlevler ve bu işlevleri görev edinmiş yapıların bulunduğu varsayımına dayanır. Easton'un temel

sorusu, değişimlerle dolu dünyada siyasal bir sistemin varlığını nasıl sürdürdüğüdür (Easton, 1965b: 17). Bu soruya siyasal sistem süreçleri ve tepkileri incelenerek cevap verilebilir. Bu şekilde siyasal sistemin varlığını sürdürmesindeki önemli roller anlaşılabilir.

Easton, siyasal sistemin belirli bir çevrede yer aldığı ve çevre tarafından etkilendiği, aynı zamanda çevreye tepki verdiği varsayımlarında bulunmaktadır (Easton, 1965b: 75). Siyasal sistem, etkileşime açık bir çevre içinde bulunmaktadır. Etkileşim karşılıklı ya da tek yönlü olabilmektedir. Çevre ile sürekli etkileşimde olan siyasal sistem üzerindeki baskıları, gerilimleri ortadan kaldırması ya da uyum sağlaması gerekmektedir. Siyasal sistem, kendini ya da çevreyi değiştirerek bunu yapmaktadır.

Şekil 1. Siyasal Sistem Teorisi

Siyasal sisteme giren talepler, sistemde gerilim yaratıp bir etki oluşturur. Sistem ise dengede kalabilmesi için talebin şiddetine göre bir çıktı oluşturur. Çıktının talebi karşılayıp karşılamadığı, geri besleme mekanizması sayesinde anlaşılır. Siyasal sistemin oluşturduğu çıktı, çevrede oluşturduğu değişime göre yeni talepler oluşturarak sisteme tekrar girdi olarak geri gönderilir (Easton, 1965b: 18).

Siyasal sistem karmaşık bir çevrenin etkisi altındadır. Bu etkilerin bir kısmı sistemin varlığını kolaylaştırıcı ve sistemin dengesini bozmayan müdahaleler içerirken, bir kısmı sistemde gerilim oluşturarak krize neden olur. Siyasal sistemin istikrarını bozarak sıklıkla krize neden olan faktörler, sistemin kriz alanlarını oluşturur. Örneğin, hükümet sisteminin siyasal kültürle uyumlu olmaması, seçim barajı uygulamalarının temsilde adaletsizliğe yol açması, uluslararası örgütlerin sisteme müdahalesi, ekonomik

sistemin sosyal adaleti sağlayamaması gibi sistemde yoğun taleplere yol açarak sistemin tıkanmasına neden olan faktörler, sistemin kriz alanlarıdır.

2.4. Siyasal Krizlerin Analizi

Siyasal krizler, siyasal hayatın işleyişinde önemli kesintilere ve toplumsal düzende aksamalara neden olan karmaşık ve çok boyutlu süreçlerdir. Türkiye gibi dinamik ve değişken siyasal yapıya sahip ülkelerde, bu krizlerin analizi büyük önem taşır. Bu nedenle önce siyasal krizlere yönelik analiz yöntemleri incelenmiş, daha sonra çalışmaya en uygun analiz yöntemi oluşturulmuştur.

2.4.1. Analiz Yöntemleri

Siyasal krizlere yönelik kapsamlı araştırmalarda uygulanabilecek bazı modeller geliştirilmiştir (Verba, 1971; Falanagan, 1973; Eckstein, 1965; Jänicke, 1971; Zimmermann, 1979; 1981). Bu modeller, araştırmacıların analiz ettikleri konuya uygun teorik yaklaşımlarla oluşturulmuştur. Örneğin, Eckstein, krizlerin analizi için “anomi” ve “hayal kırıklığı” teorilerini önerirken (Eckstein, 1965), Zimmermann, siyasal kriz olgularını açıklamak için genel teorik yaklaşımları; elit yaklaşımı, sistem yaklaşımı ve karar verme yaklaşımı olmak üzere üç teori grubu şeklinde ayırt etmektedir (Zimmermann, 1979: 70). Ancak tüm teorik yaklaşımlar bu şekilde belirli bir modeli işaret etmezler. Bu nedenle siyasal kriz analizine uygun modeli belirlemek için, öncelikle yaklaşımları incelemek gerekir.

Nedensel (Etiyolojik) Yaklaşım: Nedensel yaklaşım, benzer nedenlerin benzer sonuçlar ortaya çıkaracağı önermesi ile olayları ve olguları neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendiren yaklaşımdır. Yaklaşımına göre, siyasal krizin saptanan nedenleri ile kriz süreci ve sonuçları arasında teorik olarak bir köprü kurulup, bunun üzerinden analiz yapmak gerekir. Siyasal krizlerin anayasal düzende bir değişiklik ile sonuçlandığı düşünülürse, bu sonuçtan yola çıkarak değişikliğin etkilerini belirleyebilmek için önceki siyasal olgulara bakılır. Sonuçtan başlayarak tüm ara nedenler serisini kapsamaya özen gösterip ilk nedenlere geri dönülür (Bauer, 1908: 11). Ancak sonuçlar üzerinden nedenlerin tespit edilmesi kolay değildir. Tespit edilen bir nedenin de sonuçtaki etkisinin hangi kritere göre genelleştirileceği belli değildir. Çünkü her siyasal krizin ortaya çıktığı dönem ve onu etkileyen faktörler birbirinden farklı olacaktır.

Süreklilik (Tarihsel) Yaklaşımı: Tarihsel yaklaşım, belirli bir sonuca yol açan çeşitli aşamaların zamansal sırasını yeniden kurmayı önerir. Belirli düzenliliklerin varlığı fikrinden yola çıkarak, devrim, rejimin çöküşü, siyasal bir skandal, grev ya da toplumsal hareket gibi olaylar ortaya çıkana kadar, tarihsel olarak yaşanan süreçlerin incelenmesini öneren basit bir temel yaklaşıma dayanır. Bu süreçlerin sıralaması ile sonuçlar arasında bir bağlantı kurulur. Örneğin devrimlerin karşılaştırmalı analizlerinde kullanılan bir yöntem olmuştur. Devrimleri incelerken, tarihsel olarak yaşanan tekdüzeliklerinden ortak süreçler çıkarılmaya çalışılmıştır (Brinton, 1965). Böylece bir dizi ortak nedenler aracılığıyla devrimler tanımlanarak, siyasal krize giden yolun anlaşılabilirliği varsayılmıştır. Ancak her ülkenin tarihi, toplumsal yapısı ve gelişmişlik düzeyi arasındaki farklılıklar bu şekilde ortak nedenler belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Yoksunluk Yaklaşımı: Siyasal krizleri analiz etmeye yönelik diğer bir yaklaşım yoksunluk teorisidir. Yoksunluk, bireyin toplumda kendisine haksızlık ve adaletsizlik yapıldığı yönündeki öznel değerlendirmesi sonucunda yaşadığı psikolojik süreçtir. Bireyler yoksunluk duygusuyla haklarını ihlal eden, refahını kötüleştiren durumun sorumlusu olarak siyasal düzen ile ilişki kurar ve düzene karşı meydan okumaya hazır hale gelirler. Kitlesele yoksunluk ise belirli bir sınıf ya da grubun yaşadığı psikolojik süreç sonunda, kendi gruplarının toplumdaki konumunu dezavantajlı olarak değerlendirmeleri sonucu oluşan sınıfsal, ırksal, dinsel vb. huzursuzluklardır. Bu da bu grupların siyasal düzene karşı olumsuz bakmasına neden olur. Davies, “J-eğrisi” olarak isimlendirdiği yoksunluk teorisi ile devrimleri açıklamayı amaçlamıştır. Uzun bir nesnel ekonomik ve sosyal gelişme dönemini, kısa bir kesin tersine çevirme dönemi izlediğinde devrimlerin meydana gelme olasılığı daha yüksektir. Toplumdaki insanların zihinlerinde, mevcut duruma göre, ihtiyaçların karşılanmasına dair beklenti sürekli yükselmektedir. Küçük de olsa bir geriye gidiş, zihinsel bir endişe ve hayal kırıklığına neden olur. Davies, insanlardaki beklentilerin dinamiklerini vurgulayarak, bu zihinsel endişeyi yaşayanların mutlaka toplumdaki en yoksun bireyler ya da gruplar olmadığını öne sürmektedir (Davies, 1962). Aslında önemli olan yaşanan gerçeklik ile beklentiler arasındaki farktır.

Elitist Yaklaşım: Elitist yaklaşım, siyasal iktidarın uyguladığı politikaların kalitesinin belirlenmesi ve toplumsal istikrarın sağlanmasının siyasal seçkinlerin sorumluluğunda olduğunu varsayar. Siyasal seçkinler, eylemleriyle siyasal sistemi krize sürükleyecek kararlar alabilirler. Aynı zamanda yaşanan siyasal krizleri ortadan

kaldırabilecek güce de sahiptirler. Siyasal elitin toplumsal değişimlere zamanında ve yeterli tepki vermemesi, kendi çıkarlarını feda etme isteksizliği, toplumun siyasal ve ekonomik sistemlerini modernleştirmeyi amaçlayan ancak kitlelerin direnişi ile karşılaşan reformları gerçekleştirmemesi, siyasal krizlere neden olabilir (Pushkareva, 2016: 154).

Sistem Yaklaşımı: Sistem yaklaşımına göre, toplumun çeşitli alanlarındaki işlev bozuklukları krize neden olmaktadır. Bu yaklaşımla yapılan analizlerin temel kaygısı, sistemin istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesidir. Yaklaşımın siyasal alandaki yansıması olan siyasal sistem, yönetimin, halktan gelen girdilere (talepler veya destek) yanıt olarak çıktılar (politikalar) ürettiği ilişkiler ağıdır (Heywood, 2018a: 397). Siyasal sistem çevresiyle etkileşim içindedir. Sistem, çevrenin oluşturduğu baskı ve gerilime ayak uyduramaz ve iç regülasyona yanıt veremezse krize girer. Siyasal bir sistemin çıktıları ile girdisi arasında nedensel bir bağlantı, dinamik bir ilişki vardır. Bu bağlantı, siyasal sistemin aktörleri tarafından talep edilen ve sistem tarafından üretilen belirli cevaplara karşılık gelir. Siyasal sistem yaklaşımı, sistem içindeki kurumlar ve aktörler arasında bulunan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin (Turan, 1986: 16) ortaya çıkarılmasına yardımcı olmakta ve bu ilişkileri somutlaştırarak anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Karar Verme Yaklaşımı (Siyasal Aktörler Etkisi): Siyasal krizlerin belirleyicisinin siyasal aktörler olduğu ve krizlerin ortaya çıkmasının siyasal aktörlerin kararlarından kaynaklandığını varsayar. Yaklaşımına göre, siyasal krizlerin açıklanması ve analizinde, siyasal krizin aktörlerinin birtakım stratejik faaliyetlerinin sistematik olarak incelenmesi gerekir. Almond vd. analizlerini, önemli bazı siyasal krizlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve çözümünde sadece siyasal aktörlerin kararlarının etkili olduğu bir yaklaşımla yapmıştır (Almond, Flanagan, & Mundt, 1973). Liderler, siyasal partiler ya da hukukçuların kasıtlı olarak kendi çıkarlarına göre hareket etmeleri, siyasal krizlere neden olabilmektedir. Kriz dönemlerinde aktörlerin kararları ya da taktik seçimlerinin, olayların seyrinde belirleyici olduğu düşünülür.

Diğer Alanlardaki Krizlerin Etkisi: Ekonomik, sosyal, kültürel veya uluslararası kriz gibi birtakım diğer kriz türlerinin siyasal krizlere neden olduğunu varsayan yaklaşımdır. Siyasal krizleri ekonomik krizlerle açıklayan ekonomik determinizm yaklaşımına göre, üretimin düşmesi, enflasyon, artan işsizlik vb. sonucu toplumda oluşan

hoşnutsuzluklar siyasal krize neden olmaktadır. Aynı şekilde sosyal ve kültürel alanda meydana gelen gelişme ve modernleşme süreçlerinde toplumların yaşadıkları huzursuzluklar da siyasal krize neden olmaktadır. Günümüzde küreselleşme sonucu ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri nedeniyle, uluslararası alanda meydana gelen her türlü kriz tüm ülkeleri etkilemektedir. Ancak bu yaklaşım her zaman doğrulanmamaktadır. Göreceli ekonomik ve sosyal istikrar durumlarında da hoşnutsuzluklar oluşabilmektedir. Yani ekonomik olarak nispeten daha iyi durumda olan ülkelerde de siyasal krizleri ortaya çıkarabilecek kitlesel huzursuzluklar yaşanmaktadır. Siyasal kriz, ekonomik, sosyal, kültürel ve uluslararası krizlerden etkilenir. Bu krizler siyasal krizin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Ancak siyasal krizler, bu nedenlerin yanında kendine özgü dinamiklere sahiptir.

Yukarıda belirlenen yaklaşımlar, krizin belirli boyutlarının analizinde katkı sağlamakla beraber, çok boyutlu ve uzun zamana yayılan siyasal kriz analizlerinde yetersiz kalmaktadır. Bunun sosyal bilimler için sorunlu bir gerçek olduğunu belirten Pierson'a göre; bir siyasal olgu açıklanmaya çalışılırken acil olana odaklanılıp, hem zamansal olarak bitişik, hem de hızla ortaya çıkan nedenler ve sonuçlar aranmaktadır (Pierson, 2003: 178). Bu bakış açısı, araştırılan olgunun kapsamlı bir analizinin yapılması yerine, basit bir etiyolojik yaklaşımla sadece nedenine odaklanmaya sebep olmaktadır. Siyasal kriz, onu ortaya çıkaran nedensel mekanizmalar üzerinden analiz edilebilir. Ancak bu perspektifle yapılacak analiz, istikrarı bozan tüm nedenleri dikkate almalıdır. Çünkü bazı basit nedenler, beklenmeyen bir olayı tetikleyerek birbirleriyle ilişkili bir faktörler zinciri oluşturmaktadır. Uzun zaman alan ve kademeli olarak gerçekleşen bu faktörler zinciri, siyasal krize giden yolu temsil eder. Nedenleri önemsizleştirmeden, mevcut konjonktür, aktörlerin eylemleri, olgunun içsel özellikleri, dışsal etkenlerin etkisi vb. göz önüne alınarak yapılacak çalışmalar daha sağlıklı analizlerin yapılmasını sağlayacaktır.

Süreklilik yaklaşımına dayanan birçok çalışma, siyasal krizlerin öncelikle başlangıcına bakarak gelişiminin arkasındaki faktörleri gözlemlememiz gerektiğini ve bu şekilde krizlerin kaynaklarının ayırt edilebileceğini belirtir. Sosyal dengenin bozulması, sosyal değişim ve gelişim süreçlerinde geri kalma, toplumdaki hayal kırıklıkları, bireysel veya toplu mobilizasyonlar gibi faktörler siyasal krizlere kaynaklık etmektedir. Çalışmalara göre siyasal krizleri bazen dönemsel gelişmeler tetiklerken bazen de

Ülkelerin tarihleri, kültürleri ve gelenekleri, krizlerin yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal ve kültürel alanda, yaşanan yüzyılın kültürü ile toplumun gelenekleri, var oluş biçimleri ve koşulları arasındaki uyumsuzluk önemli siyasal krizlerin çıkmasına neden olabilmektedir.

Araştırmalarda bir zemin oluşturması nedeniyle sıklıkla siyasal sistem yaklaşımı kullanılmaktadır. Ancak siyasal sistemin sürekliliğine odaklanan araştırmacılar, nedenler ve sonuçlarla ilgilenirken, çoğu zaman iç dinamikleri, örgütlenmeyi ve hatta bazen aktörleri ihmal etmektedir (Dobry, 2009: 29). Siyasal krizlerin siyasal sistem yaklaşımı ile analiz edilmesi, önemli bir yöntemsel zemin oluşturmakla beraber siyasal krizlerin doğasının anlaşılmasında yeterli olmamaktadır.

Karar verme yaklaşımına göre, istikrarsızlık durumlarının krize dönüşmesi için ek veya gerekli koşullara ihtiyaç vardır. Bu koşullar, karar alan siyasal aktörlerin davranışları ile ilgilidir. Örneğin, istikrarsız bir durumda, siyasal liderin etkisizliği, kriz için gerekli bir koşul olabilir. Bu yaklaşım, kriz alanlarının yanında siyasal aktörlerin de önemini gösterir. Ancak siyasal kriz süreçlerinin genel olarak bireylerin ya da grupların eylemlerine bağımlı olduğu fikrinden yola çıkarak, bu süreçleri alınan kararlar üzerinden analiz etmek, siyasal krizin tarihsel ve sosyal niteliklerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Siyasal aktörler muhakkak ki siyasal kriz analizinde incelenmesi gereken önemli boyutlardan birini oluşturmaktadır. Ancak siyasal krizlerin analiz edilmesinde, siyasal aktörlerin pratik faaliyetleri, teorik sorunların anlaşılabilmesi ve çözülebilmesi için yeterli değildir.

Siyasal krizler, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda yaşanan olaylar sonucu da ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle bu alanları kapsayan faktörlerin göz önüne alınması gerekir. Eckstein'e göre sosyal faktörler, elitlerin topluma yabancılaşması ve sosyal gruplar içinde toplumsal mitlerin atışması; ekonomik faktörler, artan yoksulluk ve hızlı ekonomik ilerleme; siyasal faktörler ise, yöneticiler arasındaki i bölünmeler ve yöneticilerin taleplere karşı yetersizliğidir (Eckstein, 1965). Tüm faktörlerin ayrı ayrı etkileri olabileceği gibi, hiçbir etkileri de bulunmayabilir. Ancak bütünsel bir bakış açısıyla tüm faktörleri göz önüne alarak yapılacak analizler, siyasal kriz olgusunun çok daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Diğer ülkelerin yaşadığı kriz tecrübeleri de siyasal kriz analizleri için yardımcı olabilir. Bir başka ülkeyle benzerlik üzerinden yapılacak analizler, Türkiye’de yaşanan siyasal krizleri analiz için doğru yöntem olmayabilir. Çünkü her ülkenin kendi siyasal gelişim tarihine göre şekillenmiş siyasal kültürü ve sistemi vardır. Yine Türkiye’de önceki dönemlerde yaşanan siyasal kriz tecrübeleri arasındaki benzerlikler de yanıltıcı olabilir. Çünkü her döneme özgü farklı bir konjonktür ve farklı siyasal aktörler vardır.

Genel yaklaşımlar ve açıklamalara göre, siyasal krizlerin analizinde;

- İthal ikameci sanayileşme modelinin ekonomik ve siyasal krize neden olduğu şeklindeki ekonomik indirgemeci yaklaşım;
- Burjuvazi ve alt sınıfın nüfuz mücadelesinin sosyal ve siyasal krize neden olduğu şeklindeki toplumsal sınıfçı indirgemeci yaklaşım;
- Yeni yaşam modellerine karşı artan gelenekçi tepkilerin siyasal krizlere neden olduğu şeklindeki kültürel indirgemeci yaklaşım;
- Yönetici elit veya askeri sınıfın siyasal krizlere neden olduğu şeklindeki siyasal aktörler üzerinden yapılan siyasal indirgemeci yaklaşım;
- Küresel güçlerin siyasal krizlere neden olduğu şeklindeki uluslararası indirgemeci yaklaşım

gibi çeşitli yaklaşımlar kullanılarak siyasal kriz analizi yapılması konunun anlaşılması için yeterli değildir. Siyasal krizlerin anlaşılabilmesinde tüm bu yaklaşımların katkısı olmakla birlikte, daha bütünsel bir yaklaşım gereklidir. Bu nedenle, siyasal kriz analizinde sadece belirli nedenler, faktörler ve değişkenler aranması gerektiği varsayımından uzaklaşarak; tüm nedenleri, faktörleri ve değişkenleri göz önünde bulunduran ve bu bölümde bahsedilen farklı yöntem ve yaklaşımları birlikte kullanabilen bir modele ihtiyaç vardır.

2.4.2. Çoklu Analiz Modeli

Toplumsal bir olgu olan siyasal krizler, tek bir nedenle ve doğrusal bir çizgiyle açıklanamaz. Toplumlar kompleks yapıdadır ve siyasal krizlerin arkasında birçok sosyolojik olgu vardır. Sosyal yapı, sınıf çatışmaları, mülkiyet ilişkileri, siyasal kimlikler, üretim araçları, egemenlik, göç gibi olguları anlamak ve sebep-sonuç ilişkisi içine hapsetmek zordur. Bu nedenle olayları ya da olguları tek bir nedene dayalı analiz etmek

mümkün değildir. Siyasal kriz analizlerine bakıldığında, sonsuz kombinasyonda nedensel açıklamalar ortaya çıkabilir. Bu nedenle krizi yorumlayabilmek için, siyasal ilişkiler ağında, aktörlerin ve kurumların eylemlerini daha uzun süre gözlemlemek gerekir. Çünkü aynı nedensel mekanizmalar farklı sonuçlara yol açabilir. Sadece kriz dönemlerinin incelenmesi, daha önceki faktörlerin gözden kaçmasına neden olabilir.

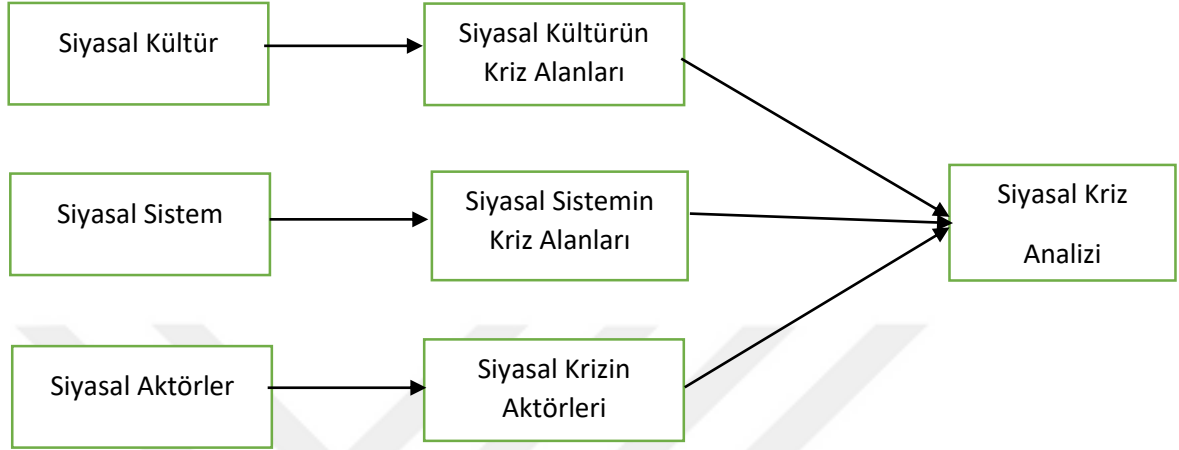
Analizlerde daha uzun bir dönem incelenirken, siyasal kurumlar ve aktörlerin ötesine geçerek toplumsal zemine odaklanmak gerekir. Çünkü siyasal sistem odaklı analiz yapılan araştırmalarda, siyasal sistemin nasıl istikrarlı olduğu ya da siyasal krizlerin kaynağını tespit edebilmek amacıyla siyasal kurumlar incelenir. Buna ek olarak sistemin başarılı olduğu düşünülen diğer toplumlardaki kurumlara ve işleyişe bakılır. Hükümet sisteminin (başkanlık, parlamenter) ne olduğu; seçim sisteminin nasıl işlediği; anayasal organların nasıl oluşturulduğu gibi birtakım sorulara cevap aranır. Ancak siyasal kriz analizinde önemli olan siyasal sistem içindeki yapıların yanında, bu siyasal kurumlar içinde, bireylerin hareket etme biçimlerini etkileyen değer, tutum ve inançlardır.

Siyasal krizler; kaynakları, nedenleri, etkileyen faktörleri, aktörleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde karmaşık siyasal süreçler barındırır. Bu süreçlerin yaşanmasında siyasal krizin içsel özellikleri, geçmişten bu güne gelen siyasal kültür, siyasal sistemin kurumsallaşamaması ya da siyasal sistemdeki keskin değişiklikler, siyasal aktörlerin yaklaşımları vb. faktörlerin hepsini bir arada değerlendirerek analiz yapmak daha aydınlatıcı olacaktır. Bu nedenle siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörlerin etkisi üzerinden analiz yapmayı sağlayacak çoklu analiz modeli tasarlanmıştır.

2.4.2.1. Modelin Unsurları

Çoklu analiz modelinde siyasal kültür ile siyasal sistemin kriz alanlarına ve siyasal krizin aktörlerine odaklanılmaktadır. Çoklu analiz modelinin ilk unsuru siyasal kültürün kriz alanlarıdır. Siyasal kültür, toplumun siyasal sisteminin işleyişini, ekonomik durumunu, sosyal yapısını ve kültürel değerlerini yansıtır. İstikrarlı ve sürdürülebilir bir siyasal sistemin karakteristik özelliklerinin başında, sosyal uyum ve entegrasyon işlevlerini yerine getiren belirli değerler vardır. Bu değerler, toplumsallaşma yardımıyla siyasal alana taşınarak siyasal kültürü oluşturur. Bazı değerler sistemin istikrarına hizmet ederken, bazı değerler siyasal krizleri tetikleyen bir rol oynamaktadır. Örneğin siyasal

kültürde, siyasal sistemin kurumları meşru görülüyorsa, bu, sistemin istikrar sorunu olduğunu ve siyasal bir kriz yaşama olasılığının bulunduğunu gösterir. Bu tür faktörler siyasal kültürün kriz alanları olarak tanımlanabilir.

Şekil 2. Çoklu Analiz Modelinin Unsurları*

Çoklu analiz modelinin ikinci unsuru siyasal sistemin kriz alanlarıdır. Tüm yönetim mekanizmaları ve bu mekanizmaları sağlayan kurumların toplumla karşılıklı etkileşim süreçlerini kapsayan yapıya siyasal sistem denir. Siyasal sistem, bireyler ve toplumsal gruplar ile başta hükümet sistemi olmak üzere, seçim sistemi, ekonomik yapı, hukuk gibi yönetim mekanizması içinde yer alan tüm kurumları kapsar. Siyasal sistem içinde yer alan bu aktörler, farklı güçlere sahiptir ve siyasal iktidarın temel hedef olduğu sistemde sürekli bir mücadele halindedirler. Bu durum, siyasal sistemde istikrarı bozacak seviyeye ulaştığında siyasal krize neden olmaktadır. Örneğin, yöneten-yönetilen ilişkilerindeki sorunlar, kurumların yapısal sorunları, kurumlar arasındaki uyumsuzluklar gibi faktörler siyasal krizlere neden olabilmektedir. Siyasal sistemin istikrarının bozulmasına neden olan bu faktörler siyasal sistemin kriz alanlarını oluşturur.

Çoklu analiz modelinin üçüncü unsuru siyasal krizin aktörleridir. Aktörler, siyasal süreçlerin yürütülmesinde etkili olan bireyler, gruplar ve kurumlardır. Sistemde rol almaya, karar alma süreçlerine katılmaya ve kamuoyu oluşturarak siyasete yön vermeye çalışırlar. Sistemde çıkarlarına ve taleplerine göre hareket eden siyasal aktörler, sistemin

* Model yazar tarafından oluşturulmuştur.

normlarını bilinçli ya da bilinçsizce ihlal ederek krizlere neden olurlar. Bu nedenle kriz analizinde, aktörlerin sistemdeki konumları ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin ortaya çıkarılması önemlidir. Siyasal krizin aktörleri; liderler, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, kamu bürokrasisi, uluslararası aktörler, kamuoyu ve medya şeklinde sayılabilir.

2.4.2.2. Unsurların Birbiri ile İlişkisi

Çoklu analiz modeli unsurlarının birbirleriyle ilişkisini ve model açısından önemini anlayabilmek için öncelikle siyasal kültürün işlevi ve diğer unsurlar üzerindeki etkisinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Siyasal süreçlere etkisi bakımından siyasal kültürün temelde iki işlevi vardır: İlk işlevi standartlaşmış kural, inanç ve davranış kalıplarıyla siyasal sürecin işleyişini kolaylaştırmak, ikinci işlevi ise siyasal sistemin ve yönetimin meşruiyetini sağlamaktır (Turan, 1986: 33). Her iki işlev, siyasal kültürün sisteme olan etkisini vurgular, bu da siyasal kültürün siyasal hayattaki önemini ön plana çıkarır.

Siyasal kültür, herhangi bir toplumda siyasal davranışları belirleyen ve yönlendiren tutum, duygu ve inançların rastgele bir araya gelmediği, birbirine uyan ve karşılıklı olarak güçlenen tutarlı değer kalıplarını temsil eder (Pye, 1965: 7). Bu değer kalıpları, toplumun tarihi, sosyal ve ekonomik yaşamının bir ürünü olarak siyasal yaşamı şekillendirerek toplumdaki bireylerin ve grupların siyasete ilişkin değer, tutum, inanç ve yönelimlerini belirler. Toplumdaki siyasal yönelimlerin tutarlı bir sistem teşkil etmesi, siyasal kültür teorisinin dayandığı temel varsayımdır (Özbudun, 1990: 62). Bu sayede siyasal kültür, siyasal yaşama bir bütünlük ve devamlılık sağlar. Bu değerler sistemi, toplumun genel olarak siyasete bakışını, siyasal sistemin işleyişine dönük beklentilerini ve siyasal süreçlere katılımını belirler. Böylece siyasal kültür, toplumun siyasal davranışlarını ve karar alma süreçlerini etkileyen temel unsur olarak karşımıza çıkar.

Siyasal kültür, makro düzeyde toplumun genel değer kalıplarını belirlerken, mikro düzeyde ise bireylerin siyasal eğilimlerini belirler. Tarihsel süreçte içselleştirilen siyasal alana özgü kültürel değerler, gelenekler ve toplumsal kurallar, siyasal tutum ve davranışları doğrudan etkiler (Yoon, 2014). Böylece siyasal kültür bireylerin tutarlı siyasal davranış geliştirmesine katkı sağlarken, siyasal yaşamdaki rollerini de tanımlar. Aslında siyasal kültür, siyasal olaylar ve bu olaylardan etkilenen bireylerin davranışları arasında köprü görevindedir. Siyasal davranışlar, bireylerin olayları nasıl

yorumladıklarına bağılı olarak şekillenir (Yücekök, 1987: 17). Bireylerin siyasal olaylara karşı kolektif davranış geliştirmesi, siyasal kurumların şekillenmesinde rol oynayarak siyasal sistemin sürekliliğini sağlar.

Siyasal kültür bir taraftan toplumsallaşma yoluyla siyasal süreçlerin işleyişini kolaylaştırırken, diğeri taraftan siyasal sistemin benimsenmesi ve sistemin sürdürölmesini sağlar. Bir toplumun siyasal kültürü, toplumun siyasal sisteminin, bilgilerde, duygularda, kanaatlerde, beklentilerde içselleştirilmesidir (Bilgin, 1997: 199). Her siyasal kültür, bireylerin kendi siyasal sistemleriyle olan ilişkilerine göre karakterize edilir. Bir toplumun siyasal kültürü hakkında konuştuğumuzda, o toplumun siyasal sisteme yönelik algıları, düşünceleri ve değeriendirmelerinden söz etmiş oluruz (Almond & Verba, 1963: 14).

Siyasal sistem, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar ve kurumlar bütünüdür. Sistem, varlığını sürdürebilmek için yeni nesillere aktarılması gereken değeri, normlar ve inançlar içerir. Bu değeri, yeni kuşakların sistemi benimsemesine ve sistemin devamlılık kazanmasına yardımcı olur. Bu değeri aynı zamanda, siyasal sistemin oluşmasına da katkı sağlar. Karşılıklı işleyen bu süreçte, bireylerin sisteme uyumlu davranışları, sistemin şekillenmesinde rol oynar. Siyasal sistemin girdilere cevap verebilme yeteneğı, taleplere uygun şekilde sistemi dönüştürebilmesi ve sistemin varlığını sürdürebilmesi, süreçlerdeki değeriye uygun siyasal davranışlara bağılıdır. Bu nedenle siyasal sistem ile davranışlar arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için, davranışları oluşturan toplumsal zemine odaklanmak gerekir.

Siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki karşılıklı etkileşim, sistem içerisinde bireylerin davranış ve tutumlarını şekillendirirken, siyasal sistemdeki süreçler de siyasal kültürü şekillendirmeye devam eder. Dolayısıyla siyasal kültür ile siyasal sistem arasında, bireylerin eylemleri yoluyla öğrendiğı ve hareket ettiğı sürekli bir etkileşim vardır. İşte bu etkileşim, siyasal sistemin faaliyetlerinin temelini oluşturan ve yönlendiren tutum kalıplarını oluşturur. Verba'ya göre; siyasal kültür, sistemde yer alan bireylerin deneyim ve pratiklerinde ortaya çıkar. Siyasal kültür özelliklerini ortaya çıkarmak için, sistemdeki bu deneyim ve pratiklere dayalı süreçleri gözlemlemek gerekir. Bu deneyim ve pratikler, siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki ilişkilerin sürekli bir etkileşim içinde olduğunu gösterir (Verba, 1965: 514).

Siyasal kültür, sisteme istikrar sağlayarak meşruiyet kazandırır. Siyasal sistemin kaderi, temel olarak halkın sistemin meşruluğuna olan inancı ile doğrudan ilişkilidir (Holsti, 1996: 51). Siyasal kültürün bir ürünü olarak ortaya çıkan siyasal sistem, bireylerin toplumsallaşması yoluyla varlığını sürdürmeye devam eder. Bireyler, sisteme katılım sağladıkça, siyasal kültürü öğrenir ve içselleştirir. Bu durum, sistemin istikrarını ve kurumların meşruiyetini doğrudan etkiler. Siyasal sistemin meşruluğu, toplumun çeşitli derecelerde ve farklı yoğunluktaki tutum ve inançlarına bağlıdır. Meşruluk, siyasal sistem için olmazsa olmazdır ve sistem ona muhtaçtır (Vergin, 2019: 59-60). Meşruiyet, toplumun sistemi kabulü anlamına gelir ve siyasal kültür, bu inancın temelini oluşturur. Sisteme duyulan güven duygusunun azalması meşruluğun sorgulanmasına, siyasal katılımın azalmasına neden olur.

Siyasal sistemlerde bireylerin, siyasal gücü elinde bulunduranlara duyduğu genel güven duygusu, bu gücü elinde bulunduranların sistemi etkin yönetebilmeleri için hayati önem taşır. Eğer güven duygusu olmazsa, gücü elinde bulunduranlar itaati sağlamak için zor kullanmak durumunda kalacak ve istikrarsız bir sistem ortaya çıkacaktır. Bu nedenle sistem ile toplum arasındaki güven duygusunun siyasal krizlerin yaşanmasında, şiddetlenmesinde ve sonuçlanmasında önemli etkisi vardır. Meşruluğunun sorgulanmasında, sistemin kurum ve kurallarının işleyişine dair yetersiz uzlaşma önemli bir faktördür (Holsti, 1996: 86). Siyasal sistemin temel kuralları üzerinde uzlaşma sağlanamayan bir kültürde, hangi amaca, nasıl ulaşılacağını gösteren genel normların oluşturulması mümkün değildir.

Siyasal kültürü oluşturan değer, tutum ve inançlar tarihsel süreçte değişikliğe uğramaktadır. Ancak siyasal sistemi oluşturan yapılardan çok daha yavaş değişmektedir. Başka bir ifadeyle siyasal kültür, siyasal sistemden daha büyük bir süreklilik gösterir. Bu nedenle siyasal kültürü ile uyumlu olmayan siyasal sistem, kökenindeki anlamını kaybetmekte ve değişmek durumunda kalmaktadır (Özbudun, 1990: 63). Siyasal sistemin hiç değişmemesi düşünülemez. Ancak siyasal kültür ile sistem arasında uyum olduğu sürece değişim beklenmez. Siyasal kültür ile sistem arasındaki uyum bozulduğunda değişim ortaya çıkar (Huntington & Dominguez, 1975: 21-22). Gerekli değişim gerçekleşmediğinde siyasal krizler ortaya çıkabileceği gibi bazen de değişimin kendisi siyasal krizlere neden olur.

Siyasal kültür ile siyasal sistemin uyumuna vurgu yapan birçok araştırma (Almond & Verba, 1963; Pye, 1965; Huntington, 1965; Easton, 1965a; Özbudun, 1990; Sarıbay, 2014; Türköne, 2003; Çam, 2002) vardır. Easton'a göre; her toplumun amaçları ve hedefleri vardır. Toplumsal olarak bu değerler konusunda bir mutabakat vardır. Bunlar kutsaldır, tartışma dışıdır ve saygı gerektirir. Bu çerçevede, siyasal sistemin girdi ve çıktı ilişkisinde siyasal kültür etkilidir. Dolayısıyla, siyasal sistemin başarısı, siyasal kültürle uyumlu olmasına bağlıdır (Easton, 1965a). Uyumluyorsa, toplumda siyasal sistem belirli oranda kararlı ve düzenli olur. Eğer uyumlu değilse, siyasal sistemin işleyişinde krizler ortaya çıkabilir (Çam, 2002: 202). O halde siyasal sistemin istikrarlı işleyebilmesi için siyasal kültürle uyumlu olması gerekmektedir. Böylece toplumun amaçları ve hedefleri, siyasal süreçlerle uyumlu olarak kabul görür ve ortaya çıkabilecek krizler engellenmiş olur.

Siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki uyumsuzluk, aynı zamanda sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olur. Sistem zamanla değişim ve dönüşüm yaşayabilir. Bu süreç, toplumda ne kadar geniş kabul görürse, siyasal sistemin meşruiyeti o kadar yüksek olur. Aksi halde sistemdeki istikrar bozulur ve kriz yaşanabilir.

Siyasal kültür ile sistem arasındaki bu uyum-uyumsuzluk durumu, krizlerin çoklu analiz modeliyle incelenmesinde önemli bir araç sağlar. Tespit edilen siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları üzerinden bu uyuma bakılarak krizlerin analiz edilmesi kolaylaşır. Örneğin, egemenlik yetkisinin belirli bir zümrede olması gerektiğine inanılan geleneksel bir toplumda, demokratik siyasal sistem ile siyasal kültür arasındaki uyumsuzluk siyasal krizlere neden olur. Katılımcı bir siyasal kültürün yerleştiği sistemler demokratik bir nitelik kazanırken daha çok baskıya ve zora dayanan bir siyasal kültüre sahip sistemler otoriter ya da totaliter özellikler barındırır.

2.4.2.3. Unsurların Model İçin Önemi

Siyasal kültür, bir toplumun siyasal yaşamının temelini oluşturur. Siyasal kültürdeki bir değişim, siyasal yaşamda da değişime yol açar. Bu nedenle siyasal kültürü analiz etmek, siyasal yaşamı anlamaya yardımcı olur. Siyasal kültür, siyasal sistemlerin ve kurumların incelenmesinde, siyasal, ekonomik, hukuki faktörlerin yanında, sosyal, kültürel ve ideolojik faktörlere de yer verebilme imkânı tanınması, araştırmalar için yararlı ipuçları vermektedir (Parla, 1991: 10).

Siyasetin işleyişi ve altında yatan mekanizmaları anlayabilmek için kurumların ve yapıların olduğu toplumsal zemine bakmak gerekir. Siyasal süreçleri işleten bu kurumlar, toplumsal zeminde işleyen dinamikler tarafından şekillendirilmekte ve anlam kazanmaktadır. Bu nedenle siyasal kültürü analizlere dâhil etmek, siyasetin doğasını anlamak üzere zengin ve verimli bir ufuk açar (Türköne, 2003: 222).

Siyasal kültür incelenirken, hem bu kültürü bünyesinde barındıran bireylerin yaşam deneyimleri, hem de bir bütün olarak siyasal sistemin tarihsel gelişimi ele alınır (Pye, 1965: 8). Siyasal sistemin tarihsel gelişimi, kurumların ve değer kalıplarındaki gelişmelerin izi sürülebilir, bu şekilde siyasal toplumsallaşma süreçleri ile bu kurumların bireylerin siyasal yaşamlarını nasıl etkilediği de anlaşılabilir.

Siyasal kültürün incelenmesi, sisteme olan desteği, toplumsal değişmeyi, aktörlerin sistemle ilişki kurma biçimlerini, politika yapma ve uygulama yöntemlerini anlamamız için bir anahtar sağlamaktadır (Turan, 2009: 517). Siyasal kültür sayesinde, bir toplumda siyasetin nasıl yapıldığına ve siyasal kararların nasıl alındığına dair süreçlerin analiz edilebilmesi, krizlerin nasıl yaşandığı ve nasıl çözülebileceğine dair bir çerçeve sağlar. Bu nedenle başta siyasal kültür olmak üzere, siyasal süreçleri ve kurumları kapsayan sistem ile aktörleri de incelemek gerekir. Ancak, siyasal kültür, tüm bu unsurlara zemin oluşturduğu için, bu unsurları anlamamızı da sağlayan önemli bir araçtır.

Siyasal kültür, sosyal ve ekonomik faktörler ile sistemin performansı arasındaki ilişkiyi incelemek açısından da yararlı olabilir. Siyasal kültürün edinildiği siyasal toplumsallaşma süreci aracılığıyla, sadece siyasal olan değil, siyasal olmayan sosyal, kültürel ve ekonomik boyutların da siyasal davranış üzerindeki etkisi gözlemlenebilir (Pye, 1965: 9-10). Böylece siyasal kültür analizi, ekonomik kalkınma ile siyasal istikrar arasındaki ilişki gibi birtakım analizler için de teorik bir çerçeve sunar.

Siyasal sistem, toplumun nasıl yönetildiğini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Ülkenin siyasal yapısını belirleyen temel unsurlara sahip olan siyasal sistem, ülkenin yönetim biçimini, sistemin işleyişini, toplumun siyasal katılımını ve karar alma süreçlerini şekillendirir. Etkili bir şekilde işleyen siyasal sistemler, adil ve kapsayıcı bir yönetim sağlamaya yardımcı olur. Ayrıca siyasal süreçlerin etkileşimli bir ağı olarak düşünülebilecek siyasal sistem, toplumdaki siyasal aktörlerin davranış biçimlerini ve bu aktörler arasındaki etkileşimi belirler.

Her siyasal sistem, toplumun ihtiyaçlarına ve değerlerine göre şekillenir. Demokratik, otoriter ya da totaliter sistemlere bakıldığında, sistemlerin çeşitliliğinin, farklı toplumsal yapıların ve kültürel değerlerin bir yansıması olduğu görülür. Örneğin otoriter ya da demokrasiyi içselleştirememiş demokratik yönetimler, yaşadıkları meşruiyet problemleri nedeniyle, daha kolay siyasal kriz yaşayacağı varsayılır. Aynı şekilde siyasal sistem içinde yer alan ekonomi ya da hukuk sistemi gibi farklı alt sistemlerin meşruiyet problemleri de örnek gösterilebilir. Böylece siyasal sistemin krize kaynaklık eden birtakım özelliklerini tespit etmek kolaylaşır ve çoklu analiz modeline bir araç sağlanmış olur.

Siyasal aktörlerin sistem içinde sahip olduğu güce bağlı dinamiklerin hesaba katılması, siyasal krizlerin analizinde önemli bir boyutu oluşturur. Aktörlerin siyasal sistemdeki rollerini, işlevlerini ve etkileşimlerini anlamak, siyasal süreçleri ve toplumsal yapıyı kavramak için önemlidir. Siyasal aktörler, karar alma süreçlerine katılarak, politikaların nasıl belirleneceği ve uygulanacağı konusunda görüş ve taleplerini dile getirirler. Sistemdeki güçleri oranında, toplumdaki kaynakların dağıtımında söz sahibi olmaya çalışırlar. Ayrıca siyasal gündemi belirlemede önemli bir rol oynarlar. Siyasal aktörlerin yaklaşımları; siyasal kurumlar arasındaki görev ve yetki dağılımı, bürokrasinin işleyişi, iktidar ve sivil toplum arasındaki etkileşim alanlarında krize neden olabilir. Siyasal kültürün ve sistemin değerlerine göre hareket eden aktörler istikrara katkı sağlarken, yetkilerini açan aktörler istikrarı bozabilmektedir.

Siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları, krize zemin oluşturan potansiyel alanlardır. Aktörler ise kriz sürecinde genellikle tetikleyici rolü oynarlar. Aktörler, siyasal hayatta stratejik ve taktik hedeflerine ulaşmak için sürekli bir mücadele halindedir. Günümüzde medya ve dijital platformların geniş kapsama alanı içinde, siyasal aktörün tartışmalı bir yorumu veya en kk bir olay dahi büyük bir krize dönüşebilmektedir.

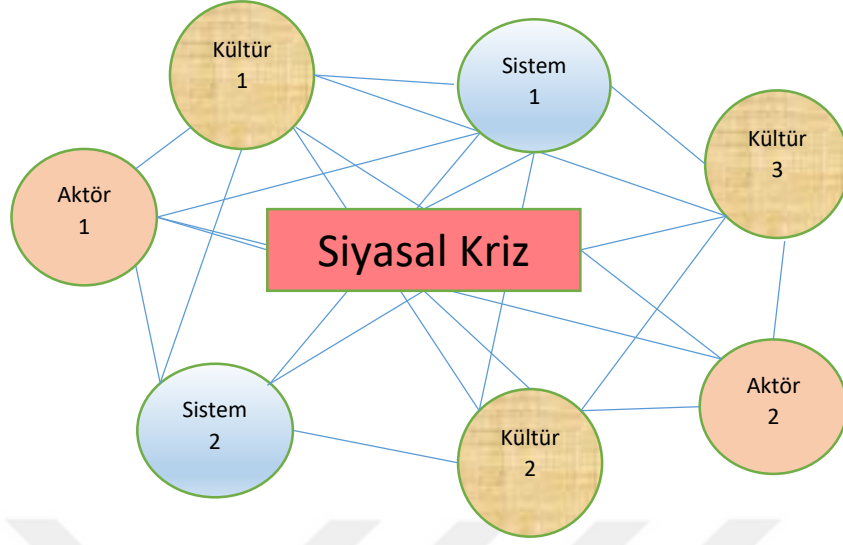
Siyasal aktörler, kriz süreçlerinde, amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için, meşru gördükleri yol ve araçları değerlendirme eğilimindedir. Çünkü kriz dönemleri, aktörlere, mevcut hareket alanlarından daha geniş bir hareket alanı sağlar. Aktör, krizin etkisini azaltacak etkide bulunabileceği gibi, krizin devamı için körükleyici hareketlerde de bulunabilir. Hatta istikrarın devam ettiği durumlarda bile aktörler, bazen yapay kriz oluşturarak, hedeflerine ulaşmaya ya da çıkarlarını korumaya çalışırlar.

Siyasal aktörler, aynı zamanda siyasal kriz yönetim süreçlerinin de en önemli unsurlarıdır. Siyasal kriz sürecinde ilgili aktör, karar alma gücünü etkili kullanabilirse, krizin üstesinden gelinebilir. Ancak etkili karar alınamaması, yaşanan krizin kontrol edilememesine ve derinleşmesine neden olur.

2.4.2.4. Ağ Modellemesi ile Gösterim

Analiz bulgularını bir görselle somutlaştırarak açıklamak sonuçlar açısından aydınlatıcı olur. Bu kapsamda, kavramlar ve değişkenler arasında sadece bir neden-sonuç ilişkisine dayanan nedensel açıklama yerine, bir parçanın, çok sayıda parçadan oluşan daha büyük bir yapının içinde nasıl oturduğunu açıklamaya imkân veren yapısal açıklama (Neuman, 2020: 146-165) sonuçların gösteriminde daha uygundur. Yapısal açıklama sayesinde, toplumsal yapılar, kurumlar, normlar ya da kültürel faktörler gibi daha geniş sosyal yapıların etkisi ve önemi ortaya konulabilir. Bu yöntemde, incelenen siyasal krizin oluşmasına neden olan farklı faktörler ve bunların birbiriyle nasıl etkileşime girdiği sorgulanır. Olaylar tek başına değil, daha geniş bir sistemin parçası olarak ele alınır.

Yapısal açıklamada, dizisel, ağ ve işlevsel olmak üzere başlıca üç kuram türü vardır (Neuman, 2020: 159-165). Toplumsal ilişkileri bir ağdaki konumları bağlamında açıklayan ağ kuramı, çalışmada elde edilen bulguların gösterilmesinde en uygun tür olarak karşımıza çıkar. Çünkü ağ kuramı ile ağın içindeki ilişkisel konumlar, etkileri ve boyutları, konumlar arası bağlantıların varlığı ve türü, bağlantıların yoğunluğu gibi özellikler somut bir şekilde açıklanabilir (Collins, 1988; Galaskiewicz & Wasserman, 1993). Çalışmanın konusu açısından değerlendirildiğinde, ağ modellemesi, siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal krizin aktörleri arasındaki ilişkiler, birbirlerine göre krizi etkileme düzeyleri arasındaki farklılıklar, yoğunluk ilişkileri gibi bir takım mekanizmaların gösterilmesini sağlayacaktır. Böylece ağ modellemesi ile siyasal krize kaynaklık eden alanları ve aktörleri açıklamak, bunlar arasındaki ilişkileri göstermek, konunun daha kolay anlaşılmasına ve analiz edilmesine olanak tanıyacaktır.

Şekil 3. Ağ Modellemesi Örneği*

2.4.2.5. Modelin İşleyişi

Çoklu analiz modeline göre; analiz edilen siyasal krizin öncelikle yaşandığı topluma ait siyasal kültür özellikleri ve buna bağlı olarak kriz alanları tespit edilir. Bu kriz alanlarının tarihsel süreçte nasıl oluştuğu ve krizlerdeki rolü belirlenir. Aynı şekilde siyasal sistemin temel özellikleri ve buna bağlı olarak kriz alanları tespit edilir. Siyasal sistemin oluşma süreci ve krizlere zemin hazırlayan alanların etkisi belirlenir. Son olarak siyasal krizlerin ortaya çıkmasında etkili olan aktörler ve aralarındaki etkileşim tespit edilir. Böylece analiz yapılacak topluma özgü siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal krizin aktörleri tespit edilmiş olur.

Her bir kriz alanı ve aktörün, siyasal kriz süreçlerinde diğer kriz alanları ve aktörlerle olan ilişkisi ve etki düzeyleri arasındaki farklılıklar tespit edilerek ağ modellemesi için veri setleri oluşturulur. Bu veriler yardımıyla, siyasal krizlerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi kolaylaşır. Analiz edilen her bir siyasal kriz için; siyasal kültürün ve sistemin hangi kriz alanlarının kaynaklık ettiği, krizin bu kriz alanlarından ne ölçüde etkilendiği ve hangi siyasal aktörlerin etkisiyle yaşandığı ortaya konulmaya çalışılır. Yapılan analiz sonucunda her bir kriz ağ modellemesi yardımıyla görselleştirilir.

* Ağ Modellemesi yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. SİYASAL HAYATIN UNSURLARI VE KRİZ ALANLARI

Siyasal alanda yaşanan süreçlerde siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktörler arasında sürekli etkileşim bulunmaktadır. Siyasal krizler, siyasal alanda yaşanan bu süreçlerin bir yansıması olarak düşünülürse, bu üç unsurun birlikte analiz edilmesi gerektiği ortaya çıkar. Bu nedenle siyasal krizi analiz ederken, bir bütün olarak siyasal sistemi, bu sistemin ortaya çıkmasına kaynaklık eden toplumsal zemini ve siyasal sistemde yer alan aktörleri incelemek gerekir.

3.1. Siyasal Kültür

Siyasal kültür; toplumun siyasete ilişkin duygu, tutum, değer ve eğilimlerinden oluşan bütündür (Almond & Verba, 1963). Daha geniş bir tanımını yapan Parla'ya göre siyasal kültür, bir topluluğun siyasal davranışlarını, siyasal kurumları ve en kapsayıcı anlamda siyaseti biçimlendiren önemli bir faktör olarak, siyasal eğilimlerin, duyguların ve geleneklerin toplamıdır (Parla, 1991: 9-10). Siyasal kültürden genellikle, toplumun genel kültürünün siyasal yönleri anlaşılmakta ve bunların sistemli bir bütün oluşturduğu düşünülmektedir (Duverger, 1982: 128). Ancak kültür siyasal alanla iç içe geçmiştir. Siyasal alanda kültür, siyasal sistemin belirlenmesinde önemli rol oynar. Kültür de siyasal alandan etkilenmektedir.

Kültür, topluluklar, ülkeler ya da medeniyetler gibi kolektif varlıkların bir özelliği olarak tanımlanır. Belirli bir toplumdaki yaşam koşulları, sosyal yapılar ve kültürel alışkanlıklar, o toplumun bireylerinde belli kişilik çizgilerini geliştirir. Bireyin gelişimi evrensel aşamalardan geçse de, kültürlerle göre farklı tutum ve davranışların gelişmesi söz konusudur. Bireyler arasında gözlenen otoriter ya da liberal tutum farklılıkları, aslında bireysel değil, kültürler arası farklardır. Her kültüre belirli bir kişilik tipi tekabül eder. Her birey, kendi toplumunun kültürünün bir temsilcisidir ve bu bireyin kişiliği, toplumun kültürünün bir yansıması olarak değerlendirilir. Bu anlayışta, her toplumun kendine özgü bir ulusal kültürü vardır; ülkeler arası farklar buna dayanır (Bilgin, 1997: 198).

Kültür, toplumsal hayata bir tutarlılık ve bütünleşme sağladığı gibi, siyasal kültür de siyasal hayata bir anlam ve sistem sağlar. Siyasal kültür, genel kültürün içinde yer alır ve genel kültürün devlet yönetimi, devletin amaçları, siyasal kurumlar gibi konularla ilgili kısmını ifade eder (Özbudun, 1990: 60). Ancak toplumun genel kültürünün bir alt kültürü

olarak kabul edilmez. Toplumda yer alan müzik ve resim gibi bazı özel alanlar, alt kültür olarak kabul edilirken, siyasete egemen olan değerler, tüm toplumun, özel bir alana uygulanan temel değerlerinden başka bir şey değildir (Duverger, 1982: 128). Bu nedenle siyasal kültür her ne kadar kendine özgü birtakım özelliklere sahip olsa da gerçek anlamda bir alt kültür oluşturmaz. Çünkü siyasal kültürün özünde, içinde geliştiği toplumun değerleri zaten mevcuttur.

 nsanın yaşadığı çevreyle uyumunu sağlayan en önemli araç olan kültür, nesilden nesile toplumsallaşma ile aktarılmaktadır. Toplumsalla ma süreci ile birey, içinde yaşadığı toplumun  yesi konumuna gelmekte, toplumun kurumsalla mı  değer ve tutumlarını edinmektedir (Tolan, 1993: 230). Siyasal toplumsallaşma da, bireyin doğumundan ba layarak yaşam boyu süren, siyasal sistem ve onun değerleri, inançları ve davranış kalıpları hakkında bilgi edinme, bu bilgilere göre tutum ve davranışlar geliştirme ve böylece siyasal sisteme uyum sağlama sürecidir. Siyasal toplumsallaşma süreçleri ile bireylerin siyasal davranış ve tutumları sosyal  evre tarafından şekillendirilir. Aile, okul, arkadaş çevresi, medya, dini yapılar gibi kurumlar bireyin siyasal toplumsalla masında önemli rol oynar.

Siyasal toplumsallaşma, hem birey hem de toplum için önemli bir süreçtir. Birey için siyasal bir varlık olarak gelişmenin, siyasal bir kimlik kazanmanın ve siyasal katılımının temelini oluşturur. Toplum için ise siyasal sistemin i leyi inin ve siyasal kültürün devamlılığının sağlanmasında önemli bir rol oynar. Bireylerin siyasal toplumsallaşma yoluyla toplumsal inanç, tutum ve değerleri öğrenmesi, siyasal sistemin varlığını sürdürmesi açısından zorunludur. Böylece birey, siyasalla ma süreci ile “siyasal insan” haline gelir (Kalaycıoğlu, 1984: 145). Devlet için siyasal sisteme ait inançlar, tutumlar ve davranışların bireylere siyasal kültür aracılığıyla aktarılması, temel hedef olarak kabul edilmektedir. Bu süreç, siyasal sistemle uyumlu bireylerin yetişmesini sağlayarak, sistemin ve yönetim biçiminin sürekliliğini güvence altına alır.

3.1.1.Siyasal Kültür Analizi

Siyasal kültür, 1960’larda ba layan araştırmalar neticesinde siyaset biliminde yaygın olarak kullanılan bir kavram olmuştur. Siyasal kültür ile ilgili yapılan  alı malar(Almond & Verba, 1963; Easton, 1965a; Pye & Verba, 1965; Inglehart, 1990), kavramın farklı yönlerini ele alan ve siyasal hayata etkisini inceleyen önemli

alışmalardır. alışmaları inceleyen Patrick’e göre, siyasal kültür araştırmalarında dört farklı tanıma dayanan, dört farklı kavramsallaştırma bulunmaktadır (Patrick, 1984; aktaran Sarıbay, 2014: 62-64):

1. Almond ve Verba’nın “znel” ya da “psikolojik” kavramlaştırmaları
2. Easton’ın “nesnel” kavramsallaştırması
3. Pye’nin “bulgusal” kavramsallaştırması
4. Fagen ve Tucker’in “kapsamlı” kavramsallaştırması

Bu kavramsallaştırmalar, siyasal kültürün farklı yönlerini vurgular ve toplumların sahip olduğu siyasal kültürleri anlamak için çeşitli perspektifler sunar. İlki olan “znel kavramsallaştırma”, siyasal kültürü, bireylerin siyasal yaşama yönelik tutum ve davranışlarına göre tanımlamaktadır. Siyasal kültürün içeriği, bireylerin duygularına, tutumlarına ve bilişlerine göre şekillenir. Başka bir ifadeyle siyasal kültürün içeriğini bireyler belirler. Bu kavramsallaştırmaya göre siyasal kültür çalışmalarının odak noktası, bireylerin siyasal yapıya ilişkin inanç ve tutumlarıdır.

G. Almond ve S. Verba’nın beş farklı ülkede yapmış oldukları “The Civic Culture” adlı saha çalışmasında (Almond & Verba, 1963) ABD, Almanya, İngiltere, İtalya ve Meksika’nın siyasal kültürleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmacılar yurttaşlık kültürü ve demokrasi açısından ülkeleri karşılaştıran analizler yaparak, bireylerin farklı siyasal sistemlerdeki siyasal tutum ve davranışlarından genelleştirilebilir bilgiye ulaşmayı amaçlamışlardır. alışmalarında siyasal kültürü üç temel bileşenle açıklamaya çalışırlar: bireylerin siyasal sisteme duyduğu ilgi, siyasal katılım düzeyleri ve siyasal değerler. Almond ve Verba, araştırmada  siyasal kültür tipi belirlemiştir:

- Mahalli siyasal kültür
- Uyrukluk (Tebaa) siyasal kültürü
- Katılımcı siyasal kültür

Mahalli siyasal kültür, ulusal kültürün olmadığı geleneksel sistemlerdir. Toplumda siyasal, ekonomik ve dinsel uzmanlaşma alt seviyededir. Köy, soy, klan gibi yerel siyasal kültürlerden oluşan bu siyasal kültür tipi, modern öncesi dönemde görülmektedir (Almond & Verba, 1963: 17-18). Uyrukluk (Tebaa) siyasal kültüründe bireyler, siyasal sistemden ve uygulamalarının farkındadır, ancak aktif olarak siyasal sisteme katılmazlar.

Bireyler sistemden bazı beklentileri olmasına rağmen, sistemin işleyişini değiştirebileceklerini düşünmezler. Demokrasinin geliştiği toplumlarda uyrukluk kültürü, bilişsel olmaktan çok duygusal ve normatiftir. Uyrukluk kültüründe halk, elitlerin elindeki siyasal alanda pasiftir. Toplumsal zeminin zayıf olduğu bu siyasal kültür anlayışında devlet merkezli bir anlayış hâkimdir. Katılımcı siyasal kültürde ise, bireyler siyasal süreçlerin farkındadır ve aktif rol oynayabilirler. Bireyler edilgen değildirler, yönetime katılırlar ve siyasal alanda denetim kurabileceklerini bilirler (Almond & Verba, 1963: 19).

Mahalli siyasal kültürün geleneksel siyasal yapıya; uyrukluk siyasal kültürünün merkezi otoriter siyasal yapıya; katılımcı siyasal kültürün ise demokratik siyasal yapıya uygun (Almond & Verba, 1963: 20-21) olduğunu belirten Almond ve Verba'ya göre; hiçbir toplumda bu siyasal kültür yapıları saf olarak bulunmaz. Üç siyasal kültür tipi her toplumda bulunur, ancak bunların ağırlığı ve önceliği değişir. Bu nedenle bu tiplere ek olarak “karma siyasal kültür” tipini de belirlemişlerdir. Bunlar birer ideal tiplendirmedir. Her biri ayrı ayrı farklı siyasal sistemlerde bulunabileceği gibi, aynı siyasal sistemde de yer alabilirler. Net bir biçimde birbirlerinden ayırmak zordur.

Almond ve Verba'nın araştırmasına birçok eleştiri gelmiştir (Pateman, 1971; Muller & Seligson, 1994). Eleştirilere göre, araştırmalar siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki etkileşimi göz ardı etmektedir. Ayrıca öznel kavramsallaştırma, siyaset sosyolojisinin geleneksel yöntemlerinden koparak siyasal kültürü psikolojik bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu nedenle siyasal kültürü daha kapsamlı bir bakışla kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır.

İkinci kavramsallaştırma tipi olan “nesnel kavramsallaştırma”, siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki ilişkiye dayanır. Bir bütünlük içinde işleyen siyasal sistem, öznellikten bağımsızdır. Siyasal kültürün sürekliliği, öznel kavramsallaştırmada bireye bağlanırken, nesnel kavramsallaştırmada siyasal sisteme bağlanmaktadır. Easton'a göre her toplum, kendi siyasal inanç ve değerlerine sahiptir. Siyasal kültür, belirli inançlar, fikirler, değerler ve normlar dizisidir. Siyasal sistemin başarısı siyasal kültür ile olan uyumuna bağlıdır (Easton, 1965a). Ortaya çıkacak herhangi bir uyumsuzluk siyasal sistemin krize girmesine neden olacaktır.

Üçüncü tip, “bulgusal kavramlaştırma”, ampirik bir temellendirmeye dayanır. Siyasal kültürün, ancak araştırma yapılarak ortaya çıkacağını kabul eder. Pye’e göre siyasal kültür, bir toplumun geleneklerini, kamu kurumlarının ruhunu, yurttaşlık bağını, kolektif akıl yürütmeyi, liderlerin üslubunu içerir (Pye, 1965: 4). Bu nedenle siyasal kültürleri sınıflandırmak yerine, o topluma özgü araştırma yapmak gerekir. Pye, öznel kavramlaştırmanın vurguladığı psikolojik eğilimleri de göz önünde bulundurmakla birlikte, siyasal kültürün, toplumun kolektif tarihi ve siyasal sistem tarihinin bir ürünü olduğunu(Pye, 1965: 6) belirtir. Bu yaklaşım, siyasal kültürü, toplumun gelenekleri, kamu kurumlarının işleyişindeki zihniyet, liderlerin genel yaklaşımları gibi verilerle değerlendirmektedir. Sonuçta siyasal kültür, her toplumda kendine özgü nitelikler barındırır. Ülkenin siyasal kültürü; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerine bağlı olarak şekillenir. Yaklaşımına göre, yapılacak araştırma sonucunda bulgusal geçerliliği kanıtlanan unsurlar, siyasal kültür kapsamına dâhil edilir.

Dördüncü tip kapsamlı(içlemsel) kavramsallaştırmada Fagen ve Tucker, siyasal kültürü meydana getiren tüm özelliklere işaret eder. Siyasal kültür, bireylerin davranışları ile zihin yapıları arasındaki ilişkiyi ifade eder. Somut davranışlar ve bunları yönlendirmede etkili olan psikolojik faktörlerin tamamı siyasal kültür kapsamında değerlendirilir (Fagen, 1969; aktaran Sarıbay, 2014: 64).

Kavramsallaştırmalar incelendiğinde aslında iki ana yaklaşım vardır: birincisi bireysel tutum ve yönelimlerin siyasal kültürü temellendirdiğini varsayan davranışsalci yaklaşım (Almond & Verba, 1963), diğeri tarihi-sosyolojik araştırmaya dayanan, toplumsal ve kültürel bağlamı vurgulayan yaklaşımlar (Pye, 1965; Easton, 1965a; Inglehart, 1990). Bireysel tutum ve inançlara odaklanan yaklaşımlar, bireylerin siyasal sisteme yönelik tutum ve inançları üzerinden siyasal kültürü tanımlamaktadır. Toplumsal ve kültürel özellikleri vurgulayan yaklaşımlar ise, siyasal kültürü, daha geniş bir çerçevede, toplumsal ve kültürel özellikler bağlamında ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre bireylerin kültürleri değil, tutumları, inançları ve değerleri vardır. Bu nedenle siyasal kültür, sınıf, topluluk, ulus, organizasyon gibi “bir kolektifliğin malı”dır (Elkins & Simeon, 1979). Siyasal kültür, toplumun, tarihi, dili, dini, ekonomisi ve diğer sosyal kurumları tarafından şekillendirilmektedir.

Yapısal-işlevselci ve davranışsalci yaklaşımlar siyasal kültürü, gözlenebilir, mekanik tutum ve davranışlar manzumesi olarak ele alırlar. Ancak siyasal kültür, tarihi, sosyal ve siyasal alanların bir etkileşim ürünü olarak çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahiptir. İktidar ve otorite gibi siyasetin temel kavramlarının bireyler üzerindeki etkisi, akıldan çok duygulara hitap eder. Çünkü bunlar, rasyonel muhakemeden çok duygusal değerlendirmelerle tutum geliştirilen olgulardır (Gencer, 2003: 102-103). Ayrıca siyaseti şekillendiren tutum ve duygulardaki çeşitliliğin sınırları ve farklılıkların sonuçlarına ilişkin sorular, ancak bireysel psikoloji ile kolektif sosyolojiyi birleştiren bir yaklaşımla yanıtlanabilir (Pye & Verba, 1965: 6). Bu nedenle siyasal kültür çalışmasında, yapısal-işlevselci ya da davranışsalci yaklaşımlar yerine, hem bireylerin davranış ve dinamiklerinin psikolojik boyutunun incelenmesi, hem de tüm sistemin tarihi-sosyolojik yapısının incelenmesi (Pye, 1965: 9) daha sağlıklı bir analiz yöntemidir.

3.1.2. Siyasal Kültürün Kriz Alanları

Siyasal kültüre ait değer, tutum ve inançlar siyasal yaşama bütünlük ve süreklilik sağlar. Ancak siyasal kültürün bazı değer, tutum ve inançları değişen ve dönüşen toplumsal değerlere ayak uydurmakta zorlanabilir. Çünkü siyasal kültürün değer kalıpları, çok hızlı değişen ve dönüşen ya da bir anda yok olan değerler değildir. Bu nedenle birtakım uyumsuzluklar, siyasal kültürde kriz alanı oluşturur. Bu kriz alanları ise siyasal krizlere kaynaklık eder. Mevcut siyasal değer ve tutumların değişmesi sonucu, sistemde gerekli kurumsal değişimin sağlanamaması ve aktörlerin yeni değer ve tutumlara göre hareket etmemesi, bu kriz alanlarına süreklilik sağlayarak krizlerin tekrarlanmasına neden olur.

Siyasal kültür, iktidar, meclis, partiler, siyasal elitler, seçimler, ekonomi gibi siyasal sistem kurumlarının yanında; modernleşme, demokratikleşme ve küreselleşme gibi süreçlerinde etkisi altındadır. Siyasal kültürün kriz alanları işte bu süreçlerde oluşur. Siyasal kültür ile kriz alanları arasındaki etkileşimde, bir yandan siyasal kültürün kriz alanları krizlere yol açarken, diğer yandan yaşanan krizler de siyasal kültürün değişimine etki eder.

Örneğin devlet geleneği potansiyel bir kriz alanıdır. Devlet geleneğinin güçlü olduğu toplumlarda, toplumsal araçların kontrolünü sağlayan devlet, toplumsal talepleri dikkate almadığında, siyasal kriz yaşanır. Bu kriz, siyasal kültürün siyasal sistemde

oluşturduğu krizdir (Hay, 1999: 322). Bu tür toplumlarda, devletin üstünlüğü, egemen düşünce olmuştur. Devletin, toplumu eğitmek, toplum düzenini sağlamak gibi görevleri bulunur. Bu nedenle genelde sivil siyasetçiler yerine kamu bürokrasisinin yönetimde daha etkili olması olumlu karşılanır. Resmi ideolojinin devamlılığı için devlete merkezî bir önem verilmesi, devletin toplumdan bağımsız en üstte ve kutsal kabul edilmesi, krize zemin hazırlar.

Toplumların demokratikleşme tecrübeleri birbirinden farklıdır. Bu süreçlerde yaşanan birtakım kırılmalar siyasal kültürde önemli kriz alanları oluşturabilmektedir. Örneğin, demokrasiyi içselleştirmiş, sivil toplum geleneğinin güçlü olduğu, muhalefete olumlu bakılan, hak arama taleplerinin meşru karşılandığı toplumlarda siyasal alanda ortaya çıkan krizler bir müzakere süreci ile çözümlenebilmektedir. Ancak bu özellikleri içselleştirememiş toplumlarda çatışma, muhalif olma, biat etme, farklı egemenleri devreye sokma gibi farklı eğilimler görülebilir (Durdu, 2013: 3-4). Bu eğilimlerin kaynağında siyasal kültür vardır. Bu kaynaklardaki sorunlar da siyasal kültürün kriz alanlarını oluşturur.

Muhalefeti dost-düşman algısı üzerinden değerlendiren bir siyasal kültürde, üzerinde uzlaşa bulunmayan kurallar, partiler arasında hoşgörü eksikliği şeklinde ortaya çıkar. Siyasal sistemde iktidara gelmenin kuralları olsa da bu kurallar üzerinde genel bir görüş birliği bulunmaz. Bu nedenle partiler, iktidarı gayrimeşru yollardan ele geçirme çabası içinde olurlar. Bu durum siyasal kültürde bir kriz alanı oluşturur. Bu aşamada değer ve tutumlar değişmediği için kuralların değişmesi de krizleri önleyemez.

İstikrarlı olduğu düşünülen bazı siyasal sistemler, çeşitli ülkelerde, benzer kurumsal değişiklikler yapılarak, küreselleşmenin de etkisiyle yaygınlaşmaktadır. Ancak tüm değişikliklere rağmen, mevcut siyasal kültürün barındırdığı kriz alanları etkisini devam ettirir. Örneğin, bazı toplumlarda geleneksel siyasal kültür, demokratikleşmeye temel sağlarken, bazı toplumların eğilimleri ise otoriter yönetimlerle uyumlu olmuştur. Türkiye örneğinde, bilinçli demokratik kurumlar oluşturmaya yönelik büyük çabaların sarf edilmesine rağmen, tarihsel süreçlerin dinamikleri hâlâ daha belirleyicidir (Pye, 1965: 25-26).

Siyasal kültürler, bir anlamda toplumların kimliğidir. Kültürel farklılıkları göz önüne alarak yapılan analizler, toplumlar arasındaki farklılıkları ortaya çıkarır. Bu

nedenle her toplumun siyasal kültürü ve dolayısıyla kriz alanları kendine özgüdür. Örneğin, bireyciliğin daha baskın olduğu bir toplum ile cemaatçiliğin baskın olduğu toplum arasındaki kriz alanları birbirinden farklıdır. Ya da serbest seçimlerin yapılmasını demokrasi için yeterli gören bir siyasal kültür anlayışından gelen siyasal iktidarın sıklıkla demokrasi krizine neden olması olağandır. Bu nedenle her ülkenin kendine özgü siyasal kültür özelliklerinin belirlenmesi ve sonrasında kriz alanlarının tespit edilmesi gerekir. Bu da ancak bulgusal yaklaşım yardımıyla yapılabilir.

3.2. Siyasal Sistem

Toplumların kolektif amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla ortaya çıkan ve birbiriyle etkileşim içinde bulunan yapıların oluşturduğu bütüne siyasal sistem denir (Turan, 1986: 16). Siyasal sistemler, tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlere bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Ancak her siyasal sistem, toplumsal düzeni sürdürmek, toplumun genel iradesini yansıtmak ve kamu hizmetini etkin bir şekilde sunmak gibi temel işlevleri yerine getirir. Bu işlevler için çeşitli kurallar, kurumlar ve yöntemler geliştirmiştir. Aynı zamanda siyasal kararların nasıl alındığı ve uygulandığını belirleyen bir dizi kural ve prosedür içerir. Bu süreçler, farklı siyasal aktörlerin katılımına ve etkileşimine dayanır. Bu aktörler hükümet, yasama organı, yargı organı, siyasal partiler, STK'lar, bireyler gibi çok çeşitli olabilir. Siyasal sistem, birçok parçadan oluşmakla birlikte, bu parçaların toplamından daha fazla bir şeydir. Yani siyasal sistem, meclis, siyasal partiler, sivil toplum, medya gibi unsurların basit bir toplamı değildir. Bu unsurların kendi aralarında kurdukları yapısal ilişkiler hep birlikte siyasal sistemi meydana getirir (Vergin, 2019: 53). Siyasal sistemin etkisi ve sürdürülebilirliği, sistemdeki kurumlar ve kuralların ne kadar iyi işlediğine bağlıdır.

Siyasal sistemler, toplumun tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısından etkilenmekte ve devlet organlarının birbiriyle ilişkisine göre farklılıklar göstermektedir (Türküne, 2003: 134). Her siyasal sistem kendi işleyişine ve kurallarına sahiptir. Genellikle yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç temel organ üzerine kurulur. Bu organların oluşumu, yetkilerinin kapsamı, organlar arasındaki denge ve ilişki, sistemin işleyiş biçimini belirler ve farklı siyasal sistemler ortaya çıkarır. Genellikle, demokratik ve demokratik olmayan sistemler olarak bir ayrıma tabi tutulur. Demokratik olmayan sistemler otoriter ve totaliter biçimler alabilir ve her biri kendi içinde çeşitlilik gösterir.

Demokratik sistemler, halkın egemenliğine dayanır. Halkın doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla iktidara katıldığı, özgürlük, eşitlik ve çoğulculuk gibi temel değerlere sahip olduğu sistemdir. Otoriter sistemler, tek bir kişi veya dar bir grup tarafından iktidarın kontrol edildiği, halkın siyasal süreçlere katılımının sınırlı olduğu sistemlerdir. Totaliter sistemler ise, toplumun tüm yönlerini denetim altına alan, bireysel özgürlükleri sınırlandıran, tek parti ya da lider tarafından yönetilen sistemlerdir.

3.2.1. Siyasal Sistem Analizi

Siyasal sistem, sistem yaklaşımı çerçevesinde somutlaştırılarak siyasal süreçlerin anlaşılması sağlanmaktadır. Fen bilimlerinde kullanılan bir yaklaşım olan sistem yaklaşımı, siyasetteki karmaşık ilişkileri ve siyasetin işleyişini açıklamak için siyasal sistem teorileri (Almond, 1970; Easton, 1965a) adıyla siyasal alanda kullanılmaktadır. Siyasal sistem teorisine göre, siyasal sistem, bir ülkedeki iktidar ile halk arasında yöneten-yönetilen ilişkilerine dayanmaktadır. Sistem, iktidar egemenliğindeki kurumlar vasıtasıyla bu ilişkiyi düzenler ve sürekli dengede tutmaya çalışır. Toplumdaki dengeyi korumak ve toplumun ortak amaçlarını yerine getirmek, siyasal sistemin iki işlevidir (Kalaycıoğlu, 1984: 28).

Siyasal sistemleri karşılaştırmak için Almond'un geliştirdiği yapısal-işlevselci yaklaşıma göre siyasal sistem, toplumsal sistemin bir alt sistemi olarak, içinde karşılıklı bağımlılık ilişkileri bulunan birçok unsurun bütünüdür (Almond, 1970). Siyasal sistem üzerine kapsamlı bir model sunan Easton'a göre ise, bir toplumun bütününe değer dağıtan ve belirlenmiş rollerle toplumsal ilişkileri sağlayan etkileşimler bütünüdür (Easton, 1965b: 17). Easton, siyasal sistemin işleyişini incelemek için geliştirdiği modelle siyasal sistem analizlerine katkıda bulunmuştur. Model, genel olarak siyasal süreçlerin nasıl işlediğine odaklanır.

Siyasal sistemin dışındaki toplumsal yapı ve sistemlerden oluşan kısım “çevre” olarak isimlendirilir. Çevrenin siyasal sistemin girdi ve çıktıları üzerinde dolaylı etkisi bulunur. Siyasal sistemin ürettiği çıktılar, hem siyasal sistem hem de sistemin çevresi için çeşitli sonuçlar ortaya çıkarır (Easton, 1957). Çevreden girdiler alan siyasal sistem, çevreye çıktılar göndererek sistemin devamlılığını sağlar. Bu şekilde sistem teorisinin varsayımı, sistemin dengede olduğudur. Sistemde oluşacak bir kriz, geri besleme mekanizması sayesinde sistemin çevreyle etkileşimi sonucu yeniden dengeye ulaşır

(Easton, 1965b: 17). Bireylerin siyasal aktörlerden talepte bulunması, oy kullanmak, bir STK'ya üye olmak gibi eylemler talep olarak siyasal sistemin girdileridir. Yasalar ve siyasal iktidarın açıklamaları ise birer çıktıdır. Sistemin çıktısına göre, bireyler yeni taleplerini geri bildirim mekanizması aracılığıyla tekrar ileterek kararın güncellenmesini sağlayan bir sürece dönüştürebilir. Partiler, liderler, baskı grupları, medya mensupları siyasal sistemde taleplerin iletilmesinde aracı görevindedirler.

Siyasal sistemin talepleri alıp, kararlar ve eylemler şeklindeki çıktılarına dönüştürmesinde siyasal sistemin temel unsurları görev alır. Bu unsurlar siyasal topluluk, siyasal rejim ve siyasal otoritedir (Easton, 1957: 391). Siyasal sistemde girdilerin çıktılarına dönüşmesine aracılık eden, geri bildirimlere cevap vererek yeni çıktılar üretilmesini sağlayan ve sisteme destek olan bu üç unsurdur. Siyasal topluluk, bireylerden oluşur. Sistemin işlemesi, topluluğun varlığına bağlıdır. Bu nedenle topluluktan bağımsız bir sistemden söz edilemez. Diğer unsur olan siyasal rejim, bir sosyal toplulukta, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımın aldığı biçimdir (Duverger, 1994: 7). Diğer unsur siyasal otorite ise, siyasal iktidarın toplumsal meşruiyetine dayanır.

Siyasal sistemin meşruluğu, sistemi ayakta tutar ve siyasal krizlere karşı direncini artırır. Ancak siyasal sistemin desteği zaman içinde azalabilir ya da tamamen yok olması mümkündür. Savaş, uluslararası bir yenilgi, ekonomik yıkım gibi krizler siyasal sistemin desteğini zayıflatır (Vergin, 2019: 59-60). Desteği zayıflayan sistem, meşruiyet sorunu yaşar. Ancak siyasal sistemin mümkün olduğu kadar kitlesel bir sadakat girdisine ihtiyacı vardır (Habermas, 1992: 46). Meşruiyeti olmayan siyasal sistem, siyasal krizlerin ortaya çıkmasına neden olur. Aynı zamanda krize giren siyasal sistemin de meşruiyeti zayıflar. Siyasal krizler ile siyasal sistemin meşruiyeti birbirini karşılıklı olarak etkiler.

Siyasal sistem analizi, sistemin istikrarını, çevre tarafından otorite ve meşruiyet kazandırılmış olmasına bağlar. Bu nedenle sistem analizi aracılığıyla siyasal sistemin bulunduğu toplumda meşruiyetin onayına, onayın yoğunluğuna ve altındaki temel motivasyona göre sistemin gücü hakkında teşhis konulabilir (Vergin, 2019: 59). Bu da analizlerde, sistemin krize girmesinde meşruiyet ve otoritenin hayati bir rol oynadığını gösterir.

3.2.2.Siyasal Sistemin Kriz Alanları

Siyasal sistem, bir toplumda iktidarın nasıl elde edildiği, kullanıldığı ve paylaşıldığı ile ilgili kurumlar, süreçler ve normları içerir. Sistemdeki mekanizmaların işleminde bireyler, toplumsal gruplar ve siyasal kurumlar rol oynar. Bu aktörler farklı siyasal güçlere sahiptir. Siyasal iktidarı elde etme yönünde birbirleriyle sürekli bir çatışma halindedir. Bu çatışma süreçleri siyasal krizlere yol açar. Siyasal aktörler, kendi çıkarlarına göre sistemden talepte bulunmakta ve sistemin değişikliğini istemektedir. Bazı aktörler, sistemin değişmesinden duyduğu endişe nedeniyle değişime direnç göstererek, bazıları da aşırı talepleriyle sistemin krize girmesine neden olurlar.

Siyasal sistemler, krizlerle iç içe karmaşık ilişkilere sahiptir. Siyasal sistemin yapısı, krizleri önleme ve yönetme noktasında belirleyici olurken, siyasal krizler de sistemlerin yeniden şekillenmesinde etkili olabilir. Bu nedenle meşruiyet, sisteme istikrar yanında esneklik de sağlar. Bu da kriz dönemlerinde sistemin sürdürülebilirliği için hayati öneme sahiptir. Ayrıca sistemin kurumları içinde farklı ve birbirine rakip meşruiyet anlayışlarının ortaya çıkması ve güç kazanması kriz ortamını sürekli hale getirebilir. Sistem, meşruiyetine ilişkin yaygın desteği kaybederse istikrarı bozulur. Bu durumda sistem, kendini idame ettirebilse de yeniden üretemeyecektir. Böylece sistem toplumda yaşanan değişime de uyum gösteremeyecektir. Değişim için gerekli esnekliği kaybeden siyasal sistem tıkanacaktır (Vergin, 2019: 60-61). Sistemde bu tıkanıklığı sürekli hale getiren alanlar, siyasal sistemin kriz alanlarıdır.

Örneğin, aşağıda maddeler halinde bulunan faktörler siyasal sistemin kriz alanları olarak krizlere zemin hazırlamaktadır:

- Hükümet sisteminin toplumsal düzeni sağlama bakımından yetersiz kalması
- Yasama ve yürütme arasındaki yetki anlaşmazlıkları
- Yargı kararlarının siyasallaşması
- Anayasanın siyasal kültürün norm ve değerlerine uyumlu olmaması
- Seçim sisteminin temsilde adaletten ödün veren biçimde tasarlanması
- Seçim barajı gibi uygulamalar ile toplumun bir kesiminin temsil hakkını kullanmasının engellenmesi
- Ekonomik yapının küresel değişimlerle uyumlu olmaması

- Sosyal adaleti gözetmeyen bir ekonomik sistemin bulunması
- Uluslararası sistemin dayatmalarına karşı gerekli müdahale araçlarının bulunmaması

Siyasal sistemlerin yapısı ve işleyişi, siyasal krizlerin ortaya çıkış şeklini ve kriz yönetim süreçlerini de doğrudan etkiler. Örneğin, katılımcı ve esnek bir siyasal sistemde, krizlere daha hızlı ve etkili çözümler üretilebilirken, otoriter ya da totaliter sistemler esneklikten uzak oldukları için krizleri yönetmede başarısız olurlar. Siyasal katılımın fazla, sivil toplumun aktif olduğu demokratik sistemlerde, kriz dönemlerinde daha şeffaf ve katılımcı bir yönetim sergilenmesi, krizin çözümüne yardımcı olur. Siyasal sistemdeki katılım düzeyi, toplumsal dayanışmayı artırırken, sistemin esnekliği alternatifler üretmeyi sağlayarak kriz yönetim mekanizmalarını güçlendirir. Sistemin müzakereye açık olması, anayasal düzenlemelerin istikrarlı olması gibi etkenler, krizlerin çözümünde önemli rol oynar.

Her ülkenin kendi siyasal kültürünün şekillendirdiği bir siyasal sistemi vardır. Önemli olan bu sistemin kurumsallaşma düzeyidir. İstikrar buna göre sağlanır. Siyasal sistemin çevredeki değişimlere uyum sağlamayı ve gelişmeyi amaçlayan yapısal veya kurumsal dönüşümünün kontrollü bir biçimde gerçekleşmemesi durumunda, sistem, kurulu sosyal bağları, statü pozisyonlarını ve rolleri sürdüremediği için bir krizle karşı karşıya kalır. Krizler, sistem yaklaşımı aracılığıyla, kriz alanları üzerinden sistemdeki etkilerine göre analiz edilebilir.

3.3. Siyasal Aktörler

Siyasal aktörler, siyasal sistem içerisinde etkileşimde bulunan ve siyasal süreçleri şekillendiren bireyler, gruplar ve kurumlar olarak tanımlanabilir. Siyasal sistemin vazgeçilmez unsurları olan siyasal aktörler, doğrudan ya da dolaylı yollarla siyasal karar alma süreçlerine katılarak sistemin işleyişine yardımcı olurlar. Aktörlerin birbiri ile etkileşimi, siyasal sistemin dinamiklerini ve çıktılarını şekillendirir. Siyasal süreçlerde politika oluşturma ve uygulama gibi konularda kritik roller üstlenirler. Aktörlerin rolleri ve etkileri, sistemin türüne, siyasal kültürün özelliklerine ve aktörler arasındaki güç dengesine göre değişiklik gösterebilir. Genel olarak siyasal aktörler; liderler, partiler,

seçmenler(bireyler), sivil toplum kuruluşları, kamu bürokrasisi, medya ve uluslararası aktörler olarak sayılabilir.

Lider, topluluğun başında bulunan, topluluğu amaçları yönünde mobilize eden, bireysel amaçlarla topluluk amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak topluluğu yükseltme çabası içinde olan kişidir (Arklan, 2006: 48). Siyasal lider, toplumun yönetiminde önemli rol oynar. Politikaları belirleme, aktörler arasındaki ilişkileri yönetme, toplumu bir arada tutma gibi çeşitli etkileri vardır.

Siyasal parti, bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlardır (Kapani, 2010: 176). Toplumun farklı çıkarlarını birleştirme, belirli siyasal ideolojileri ve politikaları temsil etme görevi görürler. Demokratik siyasal sistemlerde siyasal partiler, seçmenlerin iradelerini temsil etmek ve siyasal iktidara talip olmak amacıyla kurulan önemli siyasal aktörlerdir. Seçimler yoluyla iktidara gelmeye çalışırlar.

Sivil toplum kuruluşları, toplum yararına çalışan, kâr amacı gütmeyen, bürokratik donanımdan yoksun ve gönüllü olarak bir araya gelen bireylerden oluşan örgütlenmelerdir (Aslan & Kaya, 2004: 216). Toplumsal sorunlara dikkat çekme, kamuoyu oluşturma ve siyasal süreçlere katılım sağlama gibi rolleri vardır. STK'lar, siyasal partilere ve iktidara yönelik lobi faaliyetlerinde bulunur, kamuoyunu bilinçlendirir ve protestolar düzenleyerek siyasal güce etki etmeye çalışır; farklı kesimlerin ortak çıkarlarını ve taleplerini savunur; demokratik katılımı artırır ve yönetime karşı denge unsuru olurlar.

Kamu bürokrasisi, siyasal sistemin işleyişinde alınan kararların uygulayıcısı olarak görevlendirilen devlet kurumlarından oluşur. Yasama, yürütme ve yargı organlarının icraatlarını yürütmekle görevlidir. Bürokrasi, siyasetten bağımsız uzman kadrolarıyla devlet politikalarını hayata geçirir; devlet politikalarının etkinliğini ve sürekliliğini sağlamada önemli rol oynar. Normalde siyasal aktör olmaması gereken kamu bürokrasisinin kurumları, siyasal sistemin demokratikleşme derecesine göre sistemdeki güçleri değişmektedir. Türkiye gibi demokratikleşmeyi derinleştirememiş ülkelerde kamu bürokrasisi etkili bir siyasal aktör olarak sisteme etki edebilmektedir. Bu alanda öne çıkan aktörler; ordu ve yargı kurumlarıdır.

Medya, bilgileri ve haberleri yayarak kamuoyunun siyasal konulardaki düşüncelerini şekillendirmeye çalışır. Kamuoyu oluşturmada ve siyasal tercihleri yönlendirmede etkili bir aktördür. Medyanın liderler, partiler ve politikalar hakkındaki yorum ve yaklaşımları seçmen tercihlerini etkileyebilmektedir.

Uluslararası aktörler, uluslararası sistemde bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip, politika üreten, karar alan ve faaliyet gösteren kişi, kurum veya örgütlerdir. Uluslararası aktörlerin başında devletler gelmektedir. Uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası sivil toplum kuruluşları, terör örgütleri ve küresel medya diğer aktörler olarak sayılabilir. Bu aktörler, uluslararası sistemde dış politika yoluyla ülkenin siyasal süreçlerine etki edebilirler.

3.3.1. Siyasal Krizin Aktörleri

Siyasal krizler, sistemlerin ve aktörlerin sınındığı süreçlerdir. Kriz dönemleri, siyasal aktörlerin karar alma süreçlerini, liderlik becerilerini ve topluma yönelik sorumluluklarını ön plana çıkarır. Siyasal aktörlerin siyasal kaynakların değerleri hakkında bilgi edinme ve bilgiye erişim mekanizmaları, kriz dönemlerinde önemli ölçüde farklılaşır. Bu temel farklılık, aktörlerin stratejik davranışları, öngörülerin oluşumu, hesap yapma biçimleri, siyasal ilişkilere dönük algıları açısından sistem üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İlgili aktörler için siyasal kriz, yapısal bir belirsizlik dönemi anlamına gelir. Siyasal ve sosyal yaşamı yapılandıran normal kurallar bir kenara itilir, ellerindeki çeşitli kaynak türlerini değerlendirme zorluğuyla karşılaşır. Normal şartlarda yasama, yürütme ve yargı erklerinin nasıl işlemesi gerektiği anayasal güvenceye bağlanmış olmasına rağmen, siyasal aktörler kriz dönemlerinde bu erkleri yönlendirebilme gücünü elde etmeye çalışırlar.

Siyasal partiler ve liderler, kriz dönemlerinde birleştirici bir oynayabilecekleri gibi kendi çıkarlarını gözeterek krizi daha da derinleştirebilirler. Siyasal partilerin krizlerin ortaya çıkmasında ve ortadan kaldırılmasında önemli bir rolü vardır. Özellikle demokrasi ve katılım krizlerinin önlenmesinde önemli bir aktör olarak siyasal partiler etkindir. Çıkarların birleştirilmesi ve taleplerin siyasallaştırılması görevini de yerine getiren siyasal partiler, birleştirici bir rol oynarlar. Ülkedeki farklı sosyal gruplar arasında yakın çıkarları ve eğilimleri bir araya getirerek toparlamaya çalışırlar (Kapani, 2010: 182).

Böylece siyasal partiler, iktidar ile halk arasında köprü görevi görerek siyasal krizlerin önüne geçerler.

Yaşanan siyasal krizler, aynı zamanda yeni siyasal aktörlerin kimliklerini de üretir. Kriz dönemlerinde siyaseti şekillendiren güçlü siyasal aktörlerin konumu zayıflayabilirken, bazı siyasal aktörler sistemde daha önemli hale gelebilir. Dönemin özelliğine ve krizin türüne göre görece daha zayıf birtakım siyasal aktörler ise etkisini artırabilir. Örneğin; Türkiye’de siyasal alanda bir aktör olmaması gereken askeri bürokrasi, siyasette etkin bir aktör olmuştur. Çünkü ülkenin tarihi, siyasal kültürü, siyasal sistemi ve örgütsel yapısı bu aktöre meşruiyet sağlamıştır. Ancak bu meşruiyet, demokratikleşme süreçleriyle birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Meşruiyet, siyasal krizler için önemli bir kavramdır.

Siyasal aktörler siyasal krizlerin yönetiminde de önemli bir rol oynar. Krizlerin başarı ile yönetilmesi ve siyasal sistemin istikrarının korunması, siyasal aktörlerin etkin bir şekilde koordinasyon sağlaması ve gerekli adımları atmasına bağlıdır. Siyasal aktörlerin tepkileri, krizin etkisini hafifletme, halkın güvenini koruma ve siyasal sistemin istikrarını sağlama açısından belirleyici olabilir. Aktörlerin kriz dönemlerinde, sistemin istikrarı için çaba göstermeleri beklenir. Kriz dönemleri, siyasal aktörler için riskler ve fırsatlar barındırmaktadır. İktidar, krizi çözmede yetersiz kalırsa muhalefet oy oranını artırabilir. İktidar krize etkili çözümler üretirse meşruiyetini güçlendirir. Bazı aktörler, tırmandırıcı, kutuplaştırıcı söylemlerde bulunarak krizi kendileri açısından fırsata çevirebilir. Uzun dönem devam eden siyasal krizlerde süreç tamamen siyasal kutuplaşmaya yol açabilir.

Kriz dönemlerinde aktörlerin stratejileri, krizin üstesinden gelme kapasitesini doğrudan etkiler. Kriz anları, siyasal aktörlerin liderlik yeteneklerini, stratejik düşünme kapasitesini ve halkla iletişim becerilerini test eder. Kriz döneminde üç farklı yaklaşım sergilenebilir: krizden kaçınma, krizi aşma ve krizi çözme. Siyasal aktörler genellikle krizden kaçınma ve krizi aşma yaklaşımı göstermeye meyillidir (Al, 2008: 55). Bu yaklaşımlarla siyasal sistemi yeniden istikrara kavuşturmak amaçlanır. Krizi çözme yaklaşımı ise sistemin kriz alanları ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir.

Siyasal kriz dönemlerinde aktörlerin kurumsal ve ekonomik konumları, sistemdeki güçlerini belirler. Siyasal kriz analizi sayesinde, her bir siyasal krize özgü; krizin

yaşanmasında, sürdürülmesinde ve yönetiminde etkili olan aktörler tespit edilebilir. Aktörlerin analiz edilmesi ve sistemdeki rol ve etkilerinin tespit edilmesi, sistemdeki kriz alanlarının belirlenmesi ve kriz yönetimine katkı sağlar.

4. TÜRK SİYASAL HAYATINDA KRİZ ALANLARI VE AKTÖRLER

Türk siyasal hayatı, tarih boyunca çeşitli krizlerle şekillenmiş ve bu krizler, siyasal kültürün, sistemin ve aktörlerin dinamikleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Siyasal krizler, bir yandan ülkenin demokratikleşme sürecini zayıflatırken, diğer yandan siyasal kültürün ve sistemin yeniden yapılanmasına olanak tanımış, siyasal aktörlerin sistem içindeki meşruiyetini belirlemiştir. Türk siyasal hayatında yaşanan krizlerin analiz edilmesi için çoklu analiz modeline uygun olarak Türk siyasal kültürü ve Türk siyasal sisteminin temel özelliklerinin ortaya konulması gerekir. Bu özelliklerden yola çıkarak Türk siyasal kültürünün ve sisteminin kriz alanları tespit edilebilir. Ayrıca sistem içinde sahip olduğu güce bağlı olarak etki düzeyleri değişen siyasal aktörler de kriz analizinde önemli bir boyutu oluşturur.

4.1. Türk Siyasal Kültürü ve Kriz Alanları

Türkiye’de siyasal yaşamın temelini oluşturan siyasal kültür, toplumsal değişmeyi, siyasal sisteminin işleyişini, aktörlerin siyaset yapma biçimini anlamak için önemli bir anahtardır. Türk siyasal kültürüne ait değer, tutum ve inançlar bir taraftan siyasal yaşama bütünlük ve süreklilik sağlarken, diğer taraftan değişen ve dönüşen toplumsal değerlere ayak uyduramadığı zaman birtakım kriz alanlarının ortaya çıkmasına neden olur. Siyasal sistem, bu süreçlerde değişen değer ve tutumlarla uyumlu olarak gerekli kurumsallaşmayı sağlayamadığı zaman bu kriz alanları süreklilik kazanarak bir siyasal kültür ögesine dönüşür. Bu nedenle Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerin anlaşılmasında öncelikle Türk siyasal kültürünün temel özelliklerine bakmak ve kriz alanlarını tespit etmek gerekir.

4.1.1. Türk Siyasal Kültürü

Tarihsel süreçte birçok medeniyetle etkileşimde bulunan Türk siyasal kültürü, değişimler ve dönüşümler yaşayarak bugünkü biçimini almış, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal birçok olayın etkisiyle şekillenmiştir. Köklü bir mirasın izlerini taşımakla beraber, çeşitli dönemlerde belirgin farklılıklar gösteren dinamik bir yapıya sahip olmuştur. Türk siyasal kültürü, Orta Asya Türk kültürü, İslam dini ve Osmanlı mirasının harmanlanması sonucu kendine has bir gelişim göstermiştir. Ayrıca tüm dünyayı etkileyen küreselleşme, teknolojik yenilikler ve kültürel değişimler Türk siyasal

kültürünü de etkilemiş ve yeni küresel dinamiklere uyum sağlamaya çalışan bir siyasal kültür ortaya çıkmıştır.

4.1.1.1. Tarihsel Arka Plan

Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen Türk medeniyetlerinin sürdürdüğü Türk gelenekleri, İslamiyet'e geçen Türk boylarında meydana gelen kültürel dönüşümlere kaynaklık eden İslam kültürü ve Osmanlı İmparatorluğu süreçleri olmak üzere üç ana eksen, Türk siyasal kültürünün oluşum sürecinde etkili olmuştur. Bu süreçler birbirinin mirasını taşıyarak bir senteze ulaşmıştır. Orta Asya kültürü, İslamiyet'le birlikte bir takım değişikliklere uğrasa da varlığını devam ettirmiş ve İslam kültürü ile bir arada yaşamaya devam etmiştir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem Orta Asya geleneği hem de İslamiyet'in dünya algısı toplumsal hayatta etkisini sürdürmüştür. Böylece Osmanlı dönemi, Türk siyasal kültürünün şekillenmesinde önemli bir aşamayı oluşturmuştur.

Orta Asya'daki ilk Türk medeniyetlerinde siyasal ve sosyal hayatın temelini, güçlü aşiret ve cemaat bağları oluşturmuştur. Göçebe yaşam tarzı ve savaşçı gelenekleri, güçlü ve otoriter bir lider anlayışının gelişmesine yol açmıştır. Ayrıca erken dönem Türk devletleri olan Hun, Göktürk ve Uygurlarda han (kağan) olarak bilinen liderler, iktidarlarını doğrudan Tanrı'dan almaktaydı (Mumcu, 1985: 33). Siyasal kültürün önemli bir unsuru olan egemenliğin Tanrı'ya dayandırılması, Türk siyasal kültüründe yönetim anlayışının temelini oluşturmuştur. 10. yüzyılda Türklerin büyük çoğunluğunun Müslüman olmasının ardından Orta Asya egemenlik anlayışı ile İslamiyet'in egemenlik anlayışı harmanlanmıştır (Mumcu, 1985: 42). İslamiyet'le birlikte siyasi otorite, meşruiyetini dini referanslara dayandırmıştır. Aynı zamanda şariat hukuku, önemli bir hukuk kaynağı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, egemenlik hakkının Tanrı'dan geldiği ve kutsal olduğu kabul edilmiş, ayrıca iktidar hakkı erkek çocuklara tanınmıştır. Ancak egemenlik zamanla kişiselleşmiştir. Böylece imparatorluk kültürü, yönetim anlayışına farklı biçimler kazandırmış olsa da egemenliğin kaynağının Tanrı'ya dayandırıldığı bir yönetim anlayışı süreklilik kazanmıştır.

Padişahın mutlak otoritesine dayanan bir monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti'nde, güçler ayrılığı bulunmamakta, tüm yetkiler padişahı toplanmıştır. Fethedilen topraklarda, özerklik potansiyeli bulunan tüm unsurlar bir şekilde devlet

bünyesinde eritilmiştir. Devlet, merkeziyetçi yapısını güçlü tutmak ve otoritesini sağlamak için her zaman önlemler almıştır. Tımar sistemi ile feodal yapılanma eğilimlerini azaltarak merkezi yönetimin kontrolünü güçlendirmiştir. Böylece merkez, tımarlı sipahiler sayesinde taşrayı kontrol etmiş, güçlü bir yönetim olarak varlığını uzun süre sürdürebilmiştir.

Osmanlı'da tüm ülke, padişahın sahibi olduğu tek bir mülk olarak kabul edilmiştir. Mardin'e göre; Osmanlı'daki bu düzen Patrimonyal-sultancı bir düzendir (Mardin, 1998: 61). Weber'in geleneksel otorite tipi üzerine inşa edilen Patrimonyalizm'de, geleneğe yani eski olana meşruluk atfedilir. Bu otorite tipinde iktidar sahibinin kutsal olduğuna inanılır. Vesayet rejimine dayanan bir idareye sahip olan patrimonyalizm, merkeziyetçi bir siyasal yapıya sahiptir. Almond ve Verba'nın araştırmasındaki sınıflandırmaya bakılırsa, Osmanlı'daki siyasal kültür, patrimonyal yapının uzantısı olarak "uyruklu kültür" özellikleri gösterir.

Osmanlı'nın geniş bir coğrafyaya hükmetmesi, güçlü bir merkezi otoriteyi ve bürokrasiyi zorunlu kılmıştır. Siyasal hayatta zamanla gücü artan merkeziyetçi bürokrasi ve güçlü bir padişah otoritesine dayanan siyasal sistem, Osmanlı siyasal kültüründe otoriteye saygı, itaat ve hiyerarşi gibi değerlerin gelişmesine yol açmıştır. Osmanlı'da belirli sınıflar özelliklerini Batı'daki gibi devlete taşıyamamış, engellenmişlerdir. Bu da siyasal alanın genişleyememesine, siyasetin devletin içine hapsedilmesine neden olmuştur (Mahçupyan, 1998: 39). Batı'da sivil toplumun bir ürünü olan devlet, Osmanlı siyasal sisteminde, toplumdan bağımsız, toplumun üzerinde, yüce bir varlık olarak görülmüştür. Siyasal egemenlik, toplumsal kökenden bağımsız olarak Tanrı tarafından toplumun üstüne oturtulmuştur (Berkes, 2019: 31-32).

Batı'da ekonomi alanındaki etkisinin yanında bir toplumsal sınıf olarak burjuva, kiliseye ve aristokrat sınıfa karşı üstlendiği rol açısından önemli bir aktör olmuş, aynı zamanda merkez-çevre arasındaki bağlantıyı da sağlamıştır. Batı'nın aksine Osmanlı toplumunda pazar mekanizması yerine, statüden kaynaklı değerler hâkim olmuştur. Ekonominin belirlediği sınıfların bulunmuyor olması, her şeye devletin karar vermesi, devletten bağımsız bir siyasal iktidar kavramının gelişmesini engellemiştir. Devletin üretim ilişkilerini ve siyasal elitleri kontrol etmesi, siyasal kültürün temel kodlarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Böylece siyasal iktidar, devletle özdeşleşmiştir.

Osmanlı döneminin, Batı'dan farklı bir çizgide Türk siyasal kültüründe bıraktığı izleri beş başlık altında sınıflandıran Niray ve Deniz'e göre (Niray & Deniz, 2009: 65-69):

- Batı'da demokrasinin ortaya çıktığı modernleşme hareketi, sermaye birikimi sonucunda gerçekleşmiştir. Osmanlı'da sermaye birikimini sağlayacak koşullar oluşmamıştır.
- Batı'daki gelişmelere Osmanlı ayak uydurmakta geç kalmıştır. Batı'da liberalizm, milliyetçilik gibi bazı düşünsel akımlar ortaya çıkarken, Osmanlıda sadece devleti kurtarma içgüdüleriyle hareket eden akımlar ortaya çıkmıştır. Tutarlı siyasal hareketler üretemeyen bu akımlar toplumsal değişimi sağlayamamıştır.
- Batı'da demokrasinin gelişmesini sağlayan kentli nüfus, Osmanlı'da hem yeterli sayıda değildir hem de nitelikli bir yapıya sahip değildir.
- Osmanlıda devlet-halk ilişkisi dini temeller üzerine oturmuş ve etkileşimden uzak bir şekilde gelişmiştir. Egemenliğin tanrısal bir güç olarak görülmesi bunda etkili olmuştur. Bu anlayış, Cumhuriyetle birlikte Batı'ya kıyasla çok geç değişime uğramıştır.
- Batı'da anayasal hareketler ortaya çıkarken, Osmanlı bu süreci çok geç ve daha sınırlı olarak yaşamıştır.

Osmanlı'nın toplumsal yapısı, sürekli bir fetih gereksinimi dolayısıyla ordu örgütlenmesi şeklindedir. Buna göre biçimlenen ekonomi, toprak düzenine bağlıdır. Batı'da ekonomik iktidar, siyasal iktidara ulaşmak için başlıca araç olurken, Osmanlı'da siyasal iktidar ekonomik iktidarı kuşatmıştır. Bu nedenle sermaye birikimi gerçekleşmemiş, ticaretin de ağırlıklı olarak Avrupalı tüccarlar ve gayrimüslim azınlıklar tarafından yürütülmesi siyasal iktidar ile ekonomik iktidar arasındaki ilişkinin kopuk olmasına neden olmuştur (Özbudun, 1990: 65). Devlet, fetihler için kurduğu askeri sistem için özel mülkiyetin gelişmesini önlemiştir. Tüm ekonomi sistemi bu amaca hizmet etmek için tasarlanmıştır. Osmanlı dışa açıldıkça bu ekonomik yapısı çözülmeye başlamış ve güç kaybetmiştir. Ortaya çıkan bu kriz siyasal, sosyal ve ekonomik her alanda hissedilmiş, etkisi gittikçe artmıştır. Çözüm olarak batılılaşma yoluna giden Osmanlı, bir çeşit yarı-sömürge konumuna gelmiştir.

4.1.1.2. Osmanlıdan Türkiye'ye Süreklilik

Siyasal kültürün sürekliliği, siyasal yapı ve sistemlere kıyasla daha uzundur ve değişimi yavaştır. Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte siyasal kültür bağlamında bir süreklilik söz konusudur. Türk siyasal kültürü üzerine ilk çalışmalardan birini yapan Rustow'a göre, on üçüncü yüzyılda geleneğin kurucularından Osmanlı İmparatorluğuna, Osmanlıdan da Kemalist Jön Türklere, Tanzimatçılara ve yirminci yüzyıl modernitesinin temsilcilerine kadar kesintisiz bir zincir vardır (Rustow, 1965: 172). Toprak kayıpları yaşayan Osmanlıda, bir taraftan küçülmeyi önleme çabası, diğer taraftan yükselen milliyetçilik akımı, bir ulus devlet kurma ve kurulan devletin varlığını sürdürebilme idealinde birleşerek bir siyasal kültür özelliği olarak cumhuriyete aktarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin gökten zembille inmediğini belirten Tunçay'a göre; Türkiye, Osmanlının başlıca kalıtıcısı, devletin küçüle küçüle geriye kalan esas bölümünün, yeni bir siyasal düzenlemeyle devamıdır. Cumhuriyet'e Osmanlının dilinden dinine, yasalarından geleneklerine, göreneklerine, maddi-manevi kültürüne kadar her şey miras kalmıştır (Tunçay, 1983: 1964).

Osmanlı son dönem modernleştirme hareketleri ile cumhuriyetin kuruluşundaki zihniyet dünyası arasında bir süreklilik söz konusudur. Bu dönemde devlet ve ulus kimliği açısından dönüştürülmeye çalışılan siyasal kültür öğeleri, cumhuriyet döneminde de aynı anlayışla devam etmiştir. Her ne kadar birçok alanda Türkiye, Osmanlı'dan kopuşu temsil etse de, devlet geleneği, bürokrasi, toplumsal yapı, din gibi alanlarda bir süreklilik vardır ve Cumhuriyete siyasal kültür öğeleri olarak miras kalmıştır (Özbudun, 1990: 63). Cumhuriyet yönetimi, aslında Osmanlı'nın tüm geleneklerinden kurtulmayı amaçlamıştır. Ancak uzun bir tarihsel geçmişe dayanan, yüzyıllarca devletin ve toplumun içselleştirdiği siyasal kültür öğeleri Cumhuriyet ile de yaşamaya devam etmiştir.

Osmanlı yıkılmış olsa da, cumhuriyet, imparatorluğun çekirdeği sayılabilecek Anadolu coğrafyasında kurulmuştur. Devletin siyasal sistemi monarşiden cumhuriyete dönüşmüş, biçimsel olarak modern ve batılı bir ulus devlet ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlıdan kalan güçlü askeri ve sivil bürokrasinin büyük bir kısmı Cumhuriyet'e kalmış ve aynı kadro Cumhuriyet'in kuruluşunda görev yapmış, devletin tüm kurumlarını biçimlendirme yetkisini elinde bulundurmuştur. Aslında bu yapı klasik Osmanlı

merkeziyetçi yapısının bazı unsurları ve zihinsel altyapısının cumhuriyet dönemine taşındığını ve merkez-çevre ilişkilerinde bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

4.1.1.3. Modernleşme ve Cumhuriyet

Modernleşme, Osmanlı Devleti'nde gerilemeyi durdurmak, Batı'yı yakalamak için 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden bir dönüşüm sürecidir. Bu süreçte, ülke siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişimler geçirmiş, modern bir ulus devlet olarak şekillendirme hedeflenmiştir. Modernleşme sürecinde, batılı tarzda bir siyasal sistem ve anayasal düzenin kurulması; demokratik reformların gerçekleştirilmesi; yönetimde, eğitimde, hukukta, askeri alanda batı modellerinin benimsenmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesi amaçlanmıştır. Belirli alanlarda kısmen başarı sağlanan bu süreç, birtakım siyasal istikrarsızlıkların da yaşanmasına neden olmuştur.

Kurtuluş Savaşı ile birlikte Türk siyasal hayatına ulusal egemenlik kavramı girmiştir. Akabinde yeni bir devlet ve cumhuriyet kurulmuştur. Cumhuriyet ideolojisinin temel kaygısı, dinsel dünya algılamasına sahip imparatorluğu aydınlanmış, laik bir cumhuriyete dönüştürmek ve Osmanlı ile modern ulus devlet arasında geri döndürülemez bir farklılık yaratmaktır. Bu amaçla Cumhuriyet ile Osmanlı arasındaki en önemli fark, dine ve hanedana dayalı meşruiyetten kurtulmuş, laik ve milliyetçi bir siyasal sistemin kurulmasıdır (Keyder, 2007: 111). Cumhuriyetle birlikte gerçekleşen devrimler, genelde modernleşme hareketinin bir parçası olarak düşünülmüştür. Osmanlı döneminde reformlar yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme hareketlerinden sonra, cumhuriyet ile birlikte eski tamamen yok edilerek yerine batılı tarzda siyasal, sosyal ve ekonomik nitelikler koymak hedeflenmiştir. Bu yaklaşıma uygun kurumlar ve kurallar oluşturulmaya çalışılmış, ancak demokratik bir siyasal kültür oluşturulamamıştır.

Cumhuriyet dönemi siyasal sistemi Osmanlı ile kıyaslandığında, siyasal yapılanma ve bürokratik devlet anlayışının aynı şekilde aktarıldığı, patrimonyal devlet geleneğinin miras olarak alındığı ve daha da geliştirildiği görülür (Çaha, 2000: 190). Osmanlı'nın son döneminde, modernleşme çabaları, merkezin devlet anlayışı ve çevreye karşı tutumu değişmemiş, aksine daha da güçlendirilmesine yönelik politikalar güdülmüştür (Heper, 2018: 74). Cumhuriyetin kurucu kadrosundaki devlet düşüncesi, Osmanlı yönetim biçimine bir tepki olarak doğmuştur. Parçalanan toplumu yeniden bir araya getirme

amacıyla, toplumun genel çıkarını gözetecek bir yönetim kurulması hedeflenmiştir (Heper, 2009: 293-294). Osmanlı ve İslam geleneklerinden arındırılarak kurulmak istenen devlet yapısı, Fransız devrimine ve pozitivizme dayanır. Böylece ortaya ulusçu ve laik bir toplum çıkacağına inanılır. Ancak tam bir kopuş söz konusu olmamıştır. Osmanlıdaki otoriter zihniyet, cumhuriyetle daha da güçlenip devam etmiştir.

Cumhuriyet dönemi modernleşme anlayışı, sadece genel iradenin bütününe temsil eden tek bir partinin ve önderin liderliğinde ilerlemiştir (Çetin, 2007b: 138). Bu kapsamda yapılan devrimlerin özelliği; seçkinci bir grup eliyle halka tepeden inme bir biçimde devrimlerin benimsetilmesi, halk egemenliği ilkesine uygun batılı bir toplum yaratılmasıdır. Tek önder öncülüğünde devam eden tek partili sistemde CHP'nin altı ok ile sembolize ettiği temel ilkelerin anayasaya girmesiyle, parti-devlet özdeşliği sağlanmıştır. Bu özdeşliğin anlamı, halk için neyin iyi olduğunu bilenlerin, halka rağmen bu iyiliği gerçekleştirebilecekleri bir siyasal mekanizmanın kurulmasıdır (Köker, 2007: 159).

4.1.1.4. Türk Siyasal Kültürünün Temel Özellikleri

Köklü bir tarihe sahip Türk siyasal kültürü, özellikle Osmanlıdan Cumhuriyet'e uzanan süreçte; modernleşme, demokratikleşme, iktisadi alanda yaşanan gelişmeler, ordu müdahaleleri, iç göçler ve kentleşme gibi unsurların etkisi altında şekillenmiştir. Türk siyasal kültürünün şekillenmesinde, sosyal açıdan toplumsal kültür ve küresel kültür; ekonomik açıdan üretim ilişkileri tarzı; siyasal açıdan ise siyasal elitizm ve hegemonya asıl belirleyiciler (Gencer, 2003) olarak öne çıkmıştır. Bu unsurlara bağlı olarak ortaya çıkan özellikler, birbirlerini etkileyerek belirli bir düzen halinde Türk siyasal kültürünün şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin sonucunda aşırı merkezîyetçilik, seçkincilik, toplumcu yaklaşım, devletçilik gibi Türk siyasal kültürünün bir takım temel özellikleri ortaya çıkmıştır. Bu temel özellikleri dört başlık altında inceleyen Turan'a göre; aşırı merkezîyetçi yönetim yapısı, iktisadi olarak devletin rolünün fazla olması, siyasal seçkincilik ve iktidardan uzak kalmanın maliyetinin yüksek olması (Turan, 2009: 548-553) Türk siyasal kültürünün ayırt edici özellikleridir. Durdu ise, bu özelliklerin iki ana bölümde toplanabileceğini belirtmiştir. Birincisi Osmanlıdan gelen ve Cumhuriyet'e aktarılan devletin her alanda yönlendiriciliği, hâkimiyeti; ikincisi toplumun siyasal sistem karşısında içe kapalı, pasif durumudur (Durdu, 2013: 79). Bu

özellikler, Türk siyasal kültürünün “uyrukluk kültürü” özellikleri taşıdığını göstermektedir.

Türk siyasal kültürü üzerine yapılan çalışmalar (Mardin, 2015; 2018; Parla, 1991; Heper, 2018; Kalaycıoğlu & Sarıbay, 2009; Ögün, 2004; Turan, 2009) incelendiğinde, Türk siyasal kültüründe öne çıkan temel özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Güçlü Merkeziyetçi Yapı:** Osmanlı döneminde çok güçlü olan devlet, tüm yetkileri elinde bulundurmuş, toplumsal iradenin zayıflamasına ya da yok olmasına neden olmuştur.
- **Otoriteye Saygı:** Osmanlı’dan miras kalan “devlete ve lidere saygı duyma” Türk siyasal kültüründe önemli bir yer tutar.
- **Bireyden Önce Gelen Toplum (Cemaatçilik):** Aile ve cemaat bağları güçlüdür. Bireyci anlayışa karşın toplulukçu anlayış baskındır. “Birey, toplum için vardır” anlayışı, bireysel haklar ve özgürlüklerin gelişmesini engellemiştir.
- **Milliyetçilik:** Türk siyasal kültüründe önemli bir ideolojidir. Siyasal partilerin ve liderlerin söylemlerinde sürekli yer alır.
- **Seçkincilik:** Yönetimin seçkinler tarafından sağlanması gerektiği fikri, Osmanlıdan bugüne gelen bir kültür anlayışıdır. Bu anlayış, toplumda eşitlik ve fırsat eşitliği sağlanmasını engelleyen bir faktör olmuştur.
- **İktisadi Açıdan Devletçilik Anlayışı:** Aşırı merkeziyetçi yapının bir uzantısı olarak devlet, ekonomiyi yönlendirmekte ve kontrol etmektedir. Osmanlıdan günümüze gelen bu anlayış, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini engellemiştir.
- **Gerilimli Din – Siyaset İlişkisi:** Türk toplumunda din her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle din ve siyaset arasında sürekli bir gerilim vardır. Cumhuriyet ile birlikte kabul edilen laikliğe rağmen din, toplumda önemli bir rol oynamaya devam etmiştir.

Bu temel özellikler, siyasal sistemi ve siyasal davranışları çeşitli ölçülerde etkilemekte, çeşitli kriz alanlarının oluşmasına neden olabilmektedir. Örneğin, güçlü merkeziyetçi yapı, çoğulcu demokrasinin işleyişini zorlaştırmakta; otoriteye duyulan saygı, siyasal liderlerin geniş yetkilere sahip olmasının önünü açmaktadır. Siyasal partilerin önemli bir destek kaynağı olan cemaatçi bağlar toplumsal kutuplaşmayı

artırmaktadır. Seçkincilik, demokratikleşme sürecine zarar vermektedir. Din ve siyaset arasındaki sorunlar, siyasal alanda sürekli bir gerginliğe yol açmakta; aşkın devlet anlayışı, bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olabilmektedir.

4.1.2. Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları

Türkiye, tarihi boyunca, coğrafi konumu gereği çok farklı kültür ve medeniyetlerin etkileşimi içinde zengin bir kültürel birikime sahip olmuştur. Osmanlı siyasal kültürü, Osmanlının son döneminde yaşanan modernleşme ve demokratikleşme çabaları, Cumhuriyet ile birlikte yaşanan köklü değişim ve dönüşüm deneyimi, çok partili hayata geçişle yaşanan demokratikleşme çabaları vb. tarihsel olaylar Türk siyasal kültürünün temel özelliklerini oluşturması ve kriz alanlarını ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu bölümde, uzun bir geçmişe dayanan değişim süreçleri içinde, siyasal kültürün kriz alanlarını saptayabilmek için Bulgusal kavramsallaştırmaya uygun Türk siyasal kültürünün kendine özgü özellikleri ve kriz alanları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türk siyasal kültürünün öne çıkan temel özelliklerinin başında yer alan güçlü merkezi yapı, önemli kriz alanları ortaya çıkarmıştır. Güçlü merkezi yapı, Türk devlet geleneğinin aşkın devlet (Heper, 2018: 88) olmasına, merkez ve çevrenin (Mardin, 2015) derin bir şekilde ayrışmasına neden olmuştur. Devletteki “merkeziyetçilik” ve “bürokratik aşkincılık” cumhuriyete miras olarak kalmıştır (Heper, 2018: 120). Bürokratik aşkincılık, yukarıdan aşağıya ve devletçi yaklaşımla bürokratik bir yönetim biçimini getirmiş, askeri bürokratik sınıf ise en etkili unsur olarak öne çıkmıştır. Askeri bürokrasinin edindiği önemli konum, Türk siyasal kültürünün kriz alanlarını oluşturan ordu-siyaset ilişkisi ve demokratikleşme açısından sorunlu alanlar olarak günümüze ulaşmıştır.

Türk siyasal kültüründe Batı’daki gibi aracı siyasal kurumların bulunmaması, sivil toplum olmaya aday yapıların gelişmesini zorlaştırmıştır. Bu yapı, otoriter bir siyasal merkez ile zayıf bir siyasal çevre arasında sürekli bir kriz potansiyeli barındırmıştır. Mardin’e göre; Batı’da, modern devleti ortaya çıkaran merkezileşme süreci, çevredeki güçlerle bir takım uzlaşmalar sonucunu doğuran karşı karşıya gelmeleri kapsamıştır. Ortaya çıkan bir uzlaşma, çevredeki gücün bir bölümünün merkezle bütünleşmesini sağlamıştır. Bu karşı karşıya gelmelerin çok önemli sonuçları olmuştur. Karşı karşıya gelen devlet-kilise, ulus kurucu-yerelciler, burjuvazi-işçiler arasındaki çapraz

bölünmeler, yeni siyasal kimlikler ortaya çıkarmıştır. Parlamentolarda da farklı şekillerde sınıflar yer almaya başlamıştır. Osmanlıda ise bu karşı karşıya gelmeler, merkez ile çevre arasında çatışma şeklinde ortaya çıkmış ve tek boyutlu olmuştur. Türk siyasal hayatında merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, en önemli toplumsal kopukluğu oluşturmuştur (Mardin, 2015: 37-38). Bu da Türk siyasal kültüründe önemli bir kriz alanı oluşturmuştur.

Türk siyasal kültürünü anlayabilmek ve kriz alanlarını tespit edebilmek için, ayrıca modernleşme ve batılılaşma üzerinden Türk siyasal sistemini okuyabilmek gerekir. Modernleşmeyi yaşayan Batı dışındaki toplumlarda siyasal kurumlar ve roller belirsizdir. Bu toplumlar, uluslaşma ideali ile yeni bir siyasal kültür oluşturma çabası içindedirler. Meşruiyetlerini genellikle, kültürel değerlerin toplum içindeki gücünden alırlar. Türk siyasal hayatında Modernleşme süreci ile Batı'dan alınan siyasal yapıya uygun bir siyasal kültür oluşturmak ya da kendi kültürüne uygun bir siyasal yapı geliştirememek krizin nedenidir (Çam, 2002: 202). Hızlı bir değişim ve dönüşüme giren Türkiye, Batı'nın yaşadığı modernleşme sürecini kendine örnek almış, ancak birçok değişiklik şekilde kalmıştır. Taklit edilen kurumlar aynı şekilde işlemeyerek krizlere neden olmuştur. Ayrıca küreselleşme süreci ile siyasal kültürle siyasal yapı uyumu zayıflayabilir. Farklı bir kültürün ülkeyle teması, Batı'dan alınan siyasal kurumların benimsenme derecesine göre değişikliklere ve krizlere neden olur. Küreselleşen dünyada hiçbir kültür sadece kendi iç dinamiklerine bağlı olarak şekillenmemektedir.

Türk siyasal hayatında bireyler, siyasal bir kültür edindikleri toplumsallaşma süreçlerinde ideolojik bir yaklaşım geliştirerek siyasal hayatın çatışma alanları üzerinden siyaset yapmaya çalışmaktadırlar. Genellikle siyasal iktidarı ele geçirerek kadrolaşma istekleri üzerine kurulu bir siyasal anlayışa sahip olmaları, popülist siyasetçiler için zemin oluşturmaktadır. Bu da çatışma kültürünü besleyerek siyasal krizler yaşanmasına neden olmaktadır. Batı'nın yüzyıllar boyunca yaşadığı siyasal krizler sonrası edindiği uzlaşma kültürünün Türkiye'de yetersiz olması önemli bir kriz alanı ortaya çıkarmıştır.

4.1.2.1. Egemenlik Algısı

Egemenlik, bir devletin veya topluluğun iç işlerinde ve dış ilişkilerinde bağımsızlığını sürdürme yeteneği anlamına gelir. Egemenlik algısı ise bireylerin veya toplulukların bu bağımsızlık ve yönetme yeteneğine dair hissettikleri psikolojik ve sosyal deneyimleri içeren bir kavramdır. Egemenlik algısı, siyasal, sosyal, kültürel ve tarihsel

faktörlere bağılı olarak şekillenir. Bu kavram, toplumdan topluma ve ülkeden ülkeye, kavramın geliştiğı ülkelerdeki deneyimlerin yaşanıp yaşanmamasına bağılı olarak anlamsal farklılıklar gösterir. Bu farklılıkları anlamak için, egemenlik hakkının kime ait olduğı düşüncesi üzerinden, bu kavramın tarihsel süreçteki gelişimine bakmak gerekir.

Meşruiyeti başlangıçta tanrısal bir iradeye dayandırılan egemenlik kavramı, toplumsal değişimler ve bazı düşünürlerin (Machiavelli, 2020; Bodin, 2009; Hobbes, 2020) de etkisiyle teokratik olmaktan çıkmıştır. 1648’de Westphalia Anlaşması’nın imzalanmasıyla da uluslararası sistemde karşılıklı olarak birbirini tanıyan, sınırları belirlenmiş egemen devletler ortaya çıkmış ve egemenlik dünyevi bir kavram haline gelmiştir. Anlaşma ile her devleti eşit statüde gören egemenlik anlayışı, modern devletin ortaya çıkmasını sağlamış, otorite ile ülke sınırı arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur. Tüm devletlerin eşit ve egemen olduğı; ayrıca bu devletlerin iç işlerine müdahale edilemeyeceğı anlayışı gelişmiştir. Devletin otorite kullanabileceğı sınırların belirlenmesiyle ulusal egemenlik alanları ayrılmış, Fransız Devrimi de bu anlayışın ulus devletle özdeşleşmesini sağlamıştır. Böylece ulusal egemenlik kavramı ortaya çıkmıştır.

Belirli bir toprak parçası üzerinde, mutlak ve meşru başka bir gücün bulunmaması anlamını taşıyan geleneksel egemenlik anlayışı, genelde iç ve dış egemenlik şeklinde ayrıma tabi tutulur. İç egemenlik, kararları toplum içindeki tüm halk ve kurumlar üzerinde bağlayıcı olan siyasal gücün bağımsız bir otoriteye sahip olmasını ifade eder (Heywood, 2018b: 113). Dış egemenlik ise Westphalia Anlaşması ile uluslararası düzenin siyasi birimi haline gelen (Tuncel, 2014: 41) bağımsız modern devletin niteliğini vurgulamak için kullanılmaktadır. Ancak küreselleşmenin etkisiyle iç ve dış egemenlik anlayışları bulanıklaşmaya, modern devletin egemenliğı zayıflamaya ve egemenlik yetkileri uluslararası kurumlarla paylaşılmaya başlamıştır.

Ülke topraklarında yaşayan insanlar üzerinde mutlak hükmetme yetkisi (Hoffman, 1998: 16) olan egemenlik, ortaya çıkışından günümüze kadarki süreçte hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, uluslararası sözleşmeler, insan hakları, küreselleşme gibi olguların etkisiyle yerini hukuka bağılı sınırlı egemenlik anlayışına bırakmıştır. Artık egemenlik, anayasa ve uluslararası sözleşmelerle sınırlandırılmış ve kuvvetler ayrılığı ile bölüştürülmüştür. Seçimlerle farklı iktidarlara devredilebilmektedir.

Türkiye’de egemenlik algısı, siyasal, kültürel ve tarihsel faktörlerin etkisi altında şekillenmiştir. Geleneksel olarak mutlak egemenlik anlayışına dayanır. Bu anlayış, Osmanlı Devlet geleneği ve Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne süregelen siyasal ve kültürel gelenekler tarafından şekillenmiştir. Bu geleneklere göre egemenlik milletindir ancak, devlet tarafından kullanılır. Devlet, egemenlik yetkisini kullanarak ülkeyi yönetir, iç ve dış güvenliği sağlar. Küreselleşmenin etkisiyle egemenlik algısında birçok değişiklik yaşanmasına rağmen, Türkiye’de egemenlik algısının temelini, hâlen, geleneksel egemenlik anlayışı oluşturmaktadır.

Türkiye’de egemenlik algısının oluşmasını sağlayan tarihsel sürece bakıldığında, egemenlik hakkını doğrudan Tanrı’dan aldığına inanılan Orta Asya’daki eski Türk hükümdarlarının mutlak egemen olduğu ve otoritelerini güçlendirmek için kendilerine göre hukuk kuralları koyduğu görülür (Üçok, Mumcu, & Bozkurt, 2002: 170). Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra da kutsal hanedan inancı devam etmiş, hem eski törelere hem de İslami kurallara uygun bir anlayış gelişmiştir. Böylece Türk egemenlik anlayışı ile İslami egemenlik anlayışı harmanlanarak Türk-İslam devletlerinde sultanın gücünün mutlaklık kazanması sağlanmıştır. En gelişmiş halini de Osmanlı İmparatorluğu’nda almıştır (İnalcık, 1987: 9). Osmanlının yüzyıllarca süren siyasal gücü ve imparatorluk gelenekleri, padişahların mutlak ve sınırsız bir egemenlik gücüne sahip olmasında etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde egemenlik anlayışı, eski Türk devletlerinin ve İslam devleti egemenlik anlayışlarının bir sentezidir (Üçok, Mumcu, & Bozkurt, 2002: 169). Ancak Berkes’e göre, Osmanlı Devleti’nin en önemli yanı, dinselikten çok gelenekselliktir. Gelenekselliği ifade eden düzen, tanrı tarafından konmuştur, değişmez ve değiştirilmemelidir. Devam ederse sonsuz ömürlüdür (devlet-ebed-müddet) (Berkes, 2019: 30). Egemenliğin tanrısal kaynaklara dayandırıldığı geleneksel anlayışta; hanedanın üstün gücü karizmatik otorite, töreye bağlı olan iktidar ise yasal otorite özelliklerini bir arada bulundurur (Özdemir, 2015: 9-10). Türklerde bu şekilde gelişen egemenlik anlayışı, Weber’in meşruiyet tipleri sınıflandırmasına göre incelendiğinde geleneksel, karizmatik ve yasal egemenliğin karışımı bir yapı olarak karşımıza çıkar.

Teokratik egemenlik anlayışından demokratik egemenlik anlayışına doğru evirilen Avrupa’da yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti’ni de etkilemiş, egemenlik anlayışında

birtakım değişimler başlamıştır. Ancak egemenlik algısı, Batıya kıyasla farklı şekilde gelişme göstermiştir. Egemenlik kavramı, batıda değişken anlamlarda kullanılırken, Türk toplumlarında anlamsal olarak fazla değişmemiştir. Egemenliğin kaynağının tanrı olduğu ve iktidar sahibine tanrı tarafından verildiği görüşü her zaman hâkim olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğundan sonra Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına uzanan dönemde egemenlik algısı, önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Jön Türklerin siyasi çalışmaları ve Türk milliyetçiliği ideolojisi ile bağlantılı olarak milli egemenlik kavramı kök salmaya başlamıştır. Cumhuriyetle birlikte sık kullanılmaya başlayan milli egemenlik ilkesi, saltanata karşıt olarak kullanılmış, ona, devleti kurtarma ve geliştirme bakımından büyük önem atfedilmiştir. Ancak Batı’daki gibi liberal demokratik ilkelere yol açmamıştır. Devlet öncülüğünde otoriter bir siyasal sistem ve organizmacı bir toplumsal yapı tasavvur edilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde egemenliğin kayıtsız şartsız halka verilmesi öngörülmüş ve anayasalarda da belirtilmiştir. Ancak egemenliğin halka hemen verilmesi yerine, halkın muasır medeniyet seviyesine çıkarılması gerektiği anlayışı hâkim olmuştur. Halkın bu hedefe kendi başına ulaşamayacağı düşünülerek dönemin seçkinleri tarafından tepeden inme reformlarla sağlanmaya çalışılmıştır. Heper’e göre; “Egemenlik kayıtsız ve şartsız millete aittir” ilkesiyle, egemenliğin kime ait olduğu değil, kime ait olmadığı (Heper, 2018: 95), yani egemenliğin artık tek kişiye ait olmadığı vurgulanır. Egemenliği üstün bir devlet gücü olarak tanımlayan Mumcu’ya göre; Mustafa Kemal’in zihninde devlet ile ulusal egemenlik kavramları iki özdeş kavramı temsil eder (Mumcu, 1986: 13). Egemenlik, öyle bir siyasal güçtür ki, devlet kavramında zaten mevcuttur. Devlet, bunu halk üzerinde uygulayacak ve milleti dışarıdan diğer milletlere karşı koruyacak gerekli yetkiye sahiptir. Bu siyasal güce irade ya da egemenlik denir (İnan, 1969: 27). Sonuçta egemenlik millete verilmek yerine, millete müdahale eden bir egemen ortaya çıkarılmıştır.

Türkiye’de egemenliğin kullanımı açısından anayasalarda farklı yaklaşımlar gelişmiştir. 1921 ve 1924 anayasaları egemenliği sadece yasamaya veren, meclisin üstünlüğüne dayanan bir çoğunluk yönetimi benimsemiştir. 1961 anayasası ile “millet, egemenliği, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır” (1961, md.4/2) diye belirtir. Böylece Meclis, egemenliği kullanan yetkili organlardan biri

durumuna gelmiştir. 1982 anayasasında ise bölünmüş egemenlik anlayışını yürütme organları lehine bozmuştur. Olağanüstü yönetim usulleriyle yürütmenin egemenlik yetkileri artırılmıştır. Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu giderek artan bir nüfuza sahip olmuştur. Merkezi devlet kurumlarının otoritesini güçlendirici yeni bir yapı inşa edilmiştir.

Türkiye’de yaşanan birçok değişim ve dönüşüme rağmen siyasal kültür, demokratik bir temelden yoksundur. Bu nedenle Türk siyasal hayatında halk egemenliğini barındıran demokratik bir gelenek oluşmamıştır. Cumhuriyetçilik ile demokrasi arasında bir ilişkinin bulunmayışı, Türkiye’de asıl egemenliğin halk yerine, ordu ve bürokraside olmasına neden olmuştur. Milli egemenlik ideali, Türk milliyetçiliği ve devletçiliğini destekleyen söylemsel bir araca dönüşerek toplumsal talepleri temsil etmeye yönelik siyasi girişimlere engel olmuştur. Egemenlik milletindir, ancak önce milletin yaratılması gerektiği yaklaşımı devletin müdahaleci özelliklerini öne çıkarmıştır.

Egemenliğin kaynağının, sahibinin halk olduğu ile ilgili genel bir kabul bulunmakla birlikte, egemenliğin kullanımı bakımından sorunlar devam etmektedir. Türkiye’de de egemenliğin Osmanlıdaki şekliyle padişapta toplanmak yerine halka ait olması konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Ancak bu hakkın kimler tarafından ve ne şekilde kullanılacağı tartışılmaya devam etmektedir. Bu da Türkiye’de siyasal krizlerin yaşanmasında egemenlik algısını birincil derecede önemli hale getirmiştir (Al, 2008: 51). Sonuç olarak Türk siyasal hayatında kurumların egemenlik kullanımına yönelik belirsizlikler, siyasal krizlere zemin hazırlamaktadır.

Anayasalarda şekilsel olarak yer alan egemenlik yetkilerinin demokratik siyasal sistemde tam anlamıyla uygulanması, siyasal kültürü oluşturan unsurların bu yaklaşım üzerinden oluşturulmasını gerektirir. Yani çoğulcu demokratik siyasal yapının ilkeleri olan hukukun üstünlüğü, insan hakları ve kuvvetler ayrılığının, anayasada şekli anlamda bulunmasının yanında, genel olarak bunlara kaynaklık eden siyasal kültürde de yer alması gerekir. Egemen güç ile yönetilenler arasında, egemenliğin meşru olduğuna dair bir mutabakat olmalıdır. Aksi takdirde siyasal kültürdeki egemenlik algısı ile siyasal sistemde belirlenen egemenlik yetkileri arasındaki uyumsuzluk siyasal kriz alanı oluşturmaktadır.

Egemenlik algısı, siyasal sistemi oluşturan kurumların yetki alanlarının belirlenmesi ve kurumlar arası ilişkilerin yürütülmesinde önemli rol oynar. Kurumların egemenliği algılama şekilleri, diğer kurumlarla olan ilişkilerini belirleyerek onun sistem içindeki gücünü ortaya çıkarır. Anayasal olarak belirlenen egemenlik yetkilerine göre hareket etmeyen kurumlar sistemin krize girmesine neden olurlar. Bu nedenle egemenlik kullanımı ile ilgili tartışmalar devam ettikçe, egemenlik algısı önemli bir siyasal kriz alanı olmaya devam eder.

Egemenlik algısı, toplumun devlete, yönetim şekline ve siyasal süreçlere dair algılarını içerir. Bu algılar karar verme süreçlerini etkilediği için toplumsal düzen, iktidarın meşruiyeti, kamu politikaları gibi konularda belirleyici olabilir. Öngörülebilir kuralları olan bir siyasal sistem, insanların zihinsel olarak algılarını yönlendirir ve siyasal istikrar oluşturarak krizlerin önüne geçer. Egemenlik algısının zayıf ve istikrarsız olduğu durumlarda toplumda hoşnutsuzluk ve siyasal istikrarsızlık ortaya çıkar, bu da potansiyel olarak siyasal krizlere zemin hazırlar.

Türkiye’de egemenlik algısı ile siyasal krizler arasında karmaşık ve çok boyutlu bir etkileşim bulunmaktadır. Faktörlerin biri ya da birkaçının birlikte etkisi, egemenlik algısını zayıflatarak siyasal krizleri tetikleyebilmektedir. Egemenlik algısının kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Egemenlik algısı, siyasal iktidarın meşruiyetinin belirlenmesinde önemli rol oynar. Toplum, yönetimin egemenliğini meşru görürse istikrar sağlanır. Aksi durumda siyasal krizler ortaya çıkabilir.
- Egemenlik algısı, toplumun demokratik karar alma süreçlerine güvenini belirler. Toplum, egemenlik yetkilerinin adil ve demokratik bir şekilde dağıtıldığına inanırsa siyasal istikrar sağlanır. Demokratik süreçlere olan güvensizlik siyasal krizlere neden olabilir.
- Otoriter eğilimlerin güçlenmesi, egemenlik algısını olumsuz etkiler. Yönetim tarzının otoriter olması, siyasal katılımı kısıtlayabilir. Karar alma süreçlerinde etkin olamayan halk, siyasal krizleri tetikler.
- Demokratik normlara uygun işlemeyen siyasal sistem krizlere neden olur. Türkiye’nin tarihsel geçmişi, demokratik süreçlerde kesintiler yaşamıştır. Darbeler, askeri müdahaleler, siyasal istikrarsızlıklar demokratik kurumların

sürekliliğini, istikrarını etkilemiştir. Bu tür kesintiler egemenlik algısını zayıflatarak siyasal krizlere yol açabilmektedir.

- Ordunun siyasete müdahale etmesi, halkın temsilcilerine baskı uygulaması egemenlik algısını olumsuz etkileyerek siyasal krizlere neden olur.
- Egemenlik algısı, toplumdaki etnik ve dini grupların kendilerini temsil biçimlerini etkiler. Gruplar egemenlik hakkının dağılımında bir adaletsizlik görürse, etnik ve dini çatışmalardan kaynaklanan siyasal krizler ortaya çıkabilir.
- Egemenlik algısı, hukukun üstünlüğü ve adalet sisteminin işleyişine olan güvenle bağlantılıdır. Bu süreçlere olan güvensizlik ve adaletsiz uygulamalar siyasal krizlere neden olabilir.
- Egemenlik algısı, ekonomi politikaları, gelir dağılımı ve sosyal adalete göre şekillenir. İşsizlik, enflasyon, ekonomik durgunluk gibi faktörler memnuniyetsizliğe ve güvensizliğe neden olur. Ekonomi etkili bir şekilde yönetilemez ve sosyal adalet sağlanmazsa bu, siyasal krizlere neden olabilir.
- Egemenlik algısı, uluslararası ilişkilerde devletin konumunu etkiler. Toplum, uluslararası sistemde devletini yeterli kudrette görmezse bu, ulusal güvenlik kaygılarına ve siyasal krizlere yol açabilir. Uluslararası sistem ile ilişkiler, dış politika, uluslararası gerginlik ve bölgesel çatışmalara verilen tepkiler egemenlik algısını zayıflatarak siyasal krizlere neden olabilir.
- Medya egemenlik algısını şekillendirebilir. Medyanın tarafsızlık düzeyi, sansür, ifade özgürlüğü kısıtlamaları, siyasal etkileşimler, medyanın, halkın yönetime olan güvenini etkileyen yayınlar yapmasına sebep olabilir.
- Kurumların egemenlik yetkilerini aşması durumunda, halkın egemenlik hakkının gasp edildiği şeklindeki değerlendirme siyasal krizlere neden olabilir.

4.1.2.2. Devlet Geleneği

Devlet geleneği, ortak bir kökene dayanan toplumların, tarihsel süreç boyunca devlet kurma ve yönetme biçimlerinde ortaya çıkan benzerlik unsurlarıdır. Toplumun siyasal kültürünün önemli bir parçasını oluşturur ve tarihsel mirasını yansıtır. Bu nedenle devlet geleneği, aynı tarihsel mirasa sahip toplumların farklı zamanlarda kurduğu devletlerin siyasal yapılarını anlamak için önemli bir ögedir.

Türk devlet geleneği, binlerce yıllık tarihe dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Türklerin kurmuş olduğu devletler, farklı coğrafyalarda ve farklı siyasal yapılar şeklinde varlık göstermişlerdir. Bu devletlerin hepsinde belirli ortak özelliklere sahip bir devlet geleneği bulunmaktadır. Aynı zamanda Türk devlet geleneği, günümüz Türk siyasal sisteminde yönetim yapısının temelini anlamaya yardımcı olan bir siyasal kültür ögesidir.

Türklerin kurduğu en uzun süreli devlet olan Osmanlı, Türk devlet geleneğinin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. Genel kabul gören görüşe göre, Türkiye’de Osmanlıdan gelen güçlü bir devlet geleneği vardır (Heper, 2018; Mardin, 2018; İncalcık, 2016). Otoriter bir siyasal yapıya sahip olan Osmanlı devletinde, devlet-toplum ilişkisinde her zaman devlete öncelik verilmiş; devlet, siyasal alanın merkezine yerleştirilmiştir. Devlet, toplumsal bir zeminden gelmeyen, toplumun üzerinde yer alan bir kurum olarak kabul edilmiştir. Berkes’e göre; Osmanlıda egemenlik toplumsal köklerden beslenmez, ekonomik sınıfların çıkar gereklerine de dayanmaz. Devlet, toplumun üzerine Tanrı tarafından, güç ve fetih yoluyla, dışarıdan oturtulmuştur (Berkes, 2019: 31-32). Devlet, üstün ve kutsal bir konuma sahip olmuştur. Bu paternalist devlet anlayışı, “Devlet-i Âliyye”, “Devletin âli menfaatleri”, “hikmet-i hükûmet” gibi kavramlarla ve “Allah devlete zeval vermesin!”, “Devlet Baba” gibi deyişlerle ifade edilmiştir (Özbudun, 2011: 129).

Osmanlıda saray ile halk arasındaki keskin ayrılık; Batı feodalizminin tersine devletle birey arasında kilise, lonca gibi tampon yapıların bulunmayışı; toprak mülkiyetinin devlete ait olması; bir aristokrasi sınıfının bulunmaması; din adamlarının devlete bağımlı bir hizmet sınıfını oluşturması gibi etkenler, padişahın mutlak otoriteye sahip olması sonucunu doğurmuştur (Özbudun, 2011: 128). Bu mutlak otorite, patrimonial devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Padişah, sivil ve askeri bürokrasi ile din adamları aracılığıyla otoritesini sürdürmüştür. Bu güçlü merkez, sınırlandırılmış yönetim ve bireysel haklara olumlu bakmamıştır. Toplumsallaşmayı tehdit olarak görmüş ve toplumu sürekli kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Çevre, merkez tarafından tamamen etkisiz hale getirilmiştir (Heper, 2018: 37). Osmanlıda önemli bir siyasal kültür unsuruna dönüşen çevreye karşı güvensizlik, Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde devam etmiştir.

Osmanlının son dönemlerinde devleti kurtarma misyonu temel yaklaşım halini almıştır. Yapılan siyasal çalışmalar, anayasacılık hareketleri, gelişen siyasal düşünceler hep bu amaca yönelik olmuştur. Yeni kurumlar bu çaba içinde mayalanarak şekillenmiştir. Devleti önceleyen, devlet iktidarını güçlendirmeyi hedefleyen “devletin bekası” söylemi dönemin temel düşüncesi olmuştur. Güçlü devlet geleneği, Cumhuriyet ile birlikte birçok yasal ve yapısal değişikliğe rağmen siyasal kültürün en önemli unsurlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Carl Schmitt, modern siyasal teorinin kavramlarının dünyevileştirilmiş dinsel kavramlar olduğunu savunur (Schmitt, 2002). O halde cumhuriyet ile dinsel bağından kurtulan devlet, kutsallığını devam ettirmiştir. Kutsallık atfedilen devlet, siyasal sistemdeki egemenliğini sürdürmüştür.

Siyasal otoritenin toplum ile olan ilişkisi ve toplumun siyasal yapı içindeki konumu, Türk siyasal kültüründe devlet geleneğinin sürdürülmesinde önemli bir noktadır. Osmanlı devlet yapısı, devletin kutsallaştırıldığı, devletin çıkarlarının toplumun çıkarlarından önce geldiği, devlet adına yapılan görevin kutsal kabul edildiği “aşkın devlet” modeli ile tanımlanmaktadır (Heper, 2018). Berki, yapmış olduğu “aşkıncılık – araçsalcılık” kavramsallaştırmasına dayanan modele göre; aşkıncılık, devlet yönelimini, araçsalcılık ise toplumcu yönelimi ifade eder (Berki, 1979). Burada aşkıncılık, ahlaki topluluğu, kolektif aklı, görevin kutsallaştırılmasını işaret ederken; araçsalcılık, çıkarıcı toplumu, bireyselliliği, özgürlüğü, çoğulculuğu işaret eder.

Araçsalci gelenekte devlet, farklı çıkarların uzlaştırılması için bir araç olarak görülürken, aşkın gelenekte devlet, farklı çıkarların üzerinde yer alan ve onları düzenleyen bir güç olarak görülmektedir. Aşkın devlet geleneğinde, siyaset, temelde sadece liderlik ve halkın eğitilmesi olarak anlaşılır. Görevin kutsallaştırılması ve insanın bu kutsal görev için tüm enerjisini harcamasını ifade eder (Heper, 2018: 27). Türk siyasal hayatında devletin, siyasetin bir aracı değil, amacı olarak görülmesi aşkın devlet geleneği ile açıklanabilir. Türkiye’ye Osmanlıdan, aşkın bir devlet ve zayıf bir toplum miras kaldığını belirten Heper’e göre; bürokratik seçkinler, toplumu bir arada tutabilmek için aşkın devleti vazgeçilmez görmüştür (Heper, 2018: 40-41). Türkiye’de devlet, siyasetin farklı çıkarların çatışması olarak görülerek otorite, birlik, düzen gibi kavramlarla ifade edilen aşkın bir geleneğe sahip olmuştur.

Osmanlıda padişahın şahsında cisimleşmiş aşkın devlet anlayışı, Cumhuriyet ile birlikte değişmemiş, sadece taşıyıcı değiştirilerek bürokrasinin kontrol aygıtı haline gelmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde meclis, aşkın devlet geleneğini sürdürmüş, daha sonra cumhurbaşkanlığı, hükümet ve bürokrasi sürdürmeye devam etmiştir (Çilliler, 2016: 427). Türk siyasal hayatında belirli dönemlerde ağırlıkları değişmekle birlikte, ordu ve yargı bu sürece dahil olmuştur. 1960-1973 arasında yargı ağırlıklı, 1973-1982 arasında asker ağırlıklı bürokrasi etkisini sürdürmüştür.

Türkiye’de devlet geleneğini anlamaya yönelik farklı kavramsallaştırmalar da yapılmıştır. Görmez’e göre; idari devlet (siyasal anlamda) ve kültürel-ideolojik devlet olmak üzere Türkiye’de iki farklı devlet anlayışı vardır. İdari devlet, siyaset ile özdeşleştirilmekte, ideolojik devlet ise ordu-polis olarak algılanmakta ve kutsal kabul edilmektedir. Bireyler idari devlete güvensizlik duyarken, kültürel-ideolojik devlet kutsal kabul edilmektedir (Görmez, 1999: 17-18). Siyasal anlamda devletten şikâyet eden toplum, kültürel ve ideolojik içeriği ile gurur duymaktadır. Sonuçta toplumun geneline hâkim olan bu kutsal devlet anlayışı, devlete itaati öne çıkarmaktadır.

Türkiye’de devlet geleneğinin ekonomik alana etkisi, ekonomik kalkınma modellerine verilen devletçilik anlayışı ile olmuştur. Normalde devletin ekonomide rolünün fazla olması olarak tanımlanan devletçilik, Türkiye’de tezahür ettiği şekliyle, bu anlamının çok ötesinde bir anlam taşımıştır. Devletçilik, tüm toplumsal dinamiklerin devletin gözetimi ve kontrolü altına alındığı, tüm toplumsal gelişmelerin devlet çıkarı merceğinden değerlendirildiği, bağımsız sosyal oluşumların ön planda olmadığı bütüncül bir siyasal dünya olarak anlam bulmuştur (İnsel, 2007). Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte Kemalizm’in devletçilik ile ilgili hedeflerine bakıldığında; toplumsal gelişme için, ekonomik kalkınma ve ulus devletin güçlenmesinin öncelikli olduğu ve bireysel özgürlükler ve demokratikleşmenin de konjonktürel döngülere bağlı olarak ikincil bir statüde yer aldığı bir yaklaşım gelişmiştir (Köker, 2007: 206-208). Bu yaklaşımlar devletçiliğin bir ekonomi politikası ilkesi olmanın ötesine geçerek bir siyasal-ideolojik gözetim rolü içerdiğini göstermektedir.

Türk devlet geleneği, çeşitli metinlerle yasal bir zemine de sahip olmuştur. Milli Güvenlik Kurulu’nun yayımladığı Devlet’in Kavramı ve Kapsamı adlı kitapta, devlet ve milletin sorumlulukları ile birbirini tamamladığı ve bu bütünleşmenin ebedi kılınması için

iç ve dış dengelerin korunmasından, öncelikli olarak devletin sorumlu tutulacağı belirtilir. Bu nedenle devlet, ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik ortak bilinç, tutum ve davranış sergilenmesine yönelik; “tüm gerçek ve tüzel kişilerin, kamu ve özel kurum ve kuruluşların, siyasi birimlerin, siyasi partilerin ve devletin yasama, yürütme, yargı ve diğer temsil organlarının sınırları dâhilinde hareket etmesini sağlamak” amacıyla düzenleyici tedbirler alır (MGK, 1990: 47). Yine devlet ancak ülkesindeki siyasal, etnik ve kalkınma sorunlarını tüm imkânlarını kullanarak engellerse yaşar ve gelişir. Böylece dış istismarı önler. Bunu yapamayan devlet, ya yok olmaya mahkûmdur ya da ancak mecazî olarak var olabilir (MGK, 1990: 57). MGK, bu şekilde yapılması gerekenleri sıralarken, bunları devletin varoluş nedeni olarak görmektedir.

Osmanlı ve Türk siyasal yaşamları otoriter ve ataerkil bir siyasal kültürün egemenliği altında olmuştur. Modernleşme ile siyasal kültürde değişimler olsa da bu dönüşümün sürükleyici gücü hep devlet olmuştur. Her değişim devletin onayı ve aracılığıyla yapılmak zorunda kalmıştır. Modernleşme ile hukukun üstünlüğü, bireysel hak ve özgürlüklerin tanınması, anayasacılık hareketleri vb. dönüşümler teorik olarak var olsa da pratik olarak süreçte yer bulamamıştır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında sık sık krizlerin yaşanmasında, devlet realitesinin göz önünde bulundurulması gerekir (Heper, 2018: 37). Devlet geleneğinin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Toplum, devletin amaçlarını ve programlarını benimseyen pasif bir alan olarak kabul edilmiştir. Siyasetin asıl aktörlerinin sivil siyasetçiler değil de, resmi ideoloji çerçevesinde hareket eden devlet yetkilileri olduğu kabul edilmesi (Erdoğan, 1998: 1213), siyasal krizlerin yaşanmasında önemli bir faktördür.
- Cumhuriyet yönetimi devlet iktidarı ile siyasal iktidarı ayırmış ve iki siyasal sınıf ortaya çıkarmıştır. Siyasal iktidar, halktan aldığı desteği, ancak devlet iktidarının değerlerini sarsmadan kullanabilmektedir (Erdem, 2005: 52-57). Halkın hareket alanını kısıtlayan bu durum krizlere neden olmaktadır.
- Devlet geleneği, otoriter ve merkeziyetçi bir yönetim tarzını öngörmesi, toplumsal gerekleri göz ardı etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu da farklı türlerde siyasal krizlere zemin hazırlamaktadır. Yönetimin topluma karşı güvensizliği,

toplumsal düzeni askeri bir bakış açısıyla dizayn etme isteği, siyasal krizlere neden olmaktadır.

- Modernleşme ve demokratikleşme süreçleri, devletin merkezde olduğu bir gelenek yaklaşımıyla sürdürülmektedir. Toplumsal zeminin yok sayıldığı her şeyin tepeden inme reformlar yoluyla benimsetilmek istendiği bir anlayış önemli siyasal krizlere neden olmaktadır.
- Osmanlıdan miras kalan güçlü bir bürokratik yönetim geleneği, kamu bürokrasisinin teknik anlamda yardımcı olması gereken bir kurum olmaktan çok siyasetin aslı belirleyicisi olarak hareket etmesine neden olmuştur.
- Türkiye’de temel hak ve özgürlükler ile demokratikleşme taleplerinin, devletin bekası önceliği nedeniyle göz ardı edilmektedir.
- Güçlü devlet geleneği, farklı siyasal görüşlerin temsilini zorlaştırmaktadır.
- Devletin egemenliği düşüncesi, devletçi bir söylem geliştirmiş, tüm sorunların çözümünde öncelik olarak devletin iktidarını güçlendirmeye çalışılmıştır.
- Türkiye’de bürokratik merkezin çevreden sürekli şüphe duyması, çevrenin her zaman merkezi ele geçirme çabası ve karşılıklı güvensizlik, bir siyasal gerilim durumu oluşturmaktadır. Merkez, çevrenin güçlenmemesi için, elinde olan tüm araçları çevrenin aleyhine kullanmaktan geri durmamakta, keyfi yaklaşımların sergilendiği, kurumsallıktan uzak bir siyasal sistem gelişmiştir.
- Devletin toplumla kurduğu paternalist ilişki, otoriteye aşırı saygıyı zorunlu hale getirmiştir. Devletin meşruiyetinin kendinden menkul olması ve siyasal alanın sınırlarını belirliyor olması, siyaset yapma imkânını ortadan kaldırmaktadır.

4.1.2.3. Seçkincilik

Seçkincilik, ayrıcalıklı bir azınlığın topluma egemen olması ve kendileri dışındakilerin kültürel ve entelektüel açıdan yetersizliğini öne sürerek egemenlik haklarını kendilerinin kullanmasını meşru görmesidir (Frey, 1975: 43). Seçkinler, zekâ, yetenek, eğitim, soy ya da servet gibi özelliklere dayanarak ayrıma tâbi tutulur. Doğuştan ya da sonradan kazanılmış bu özelliklerle toplumun geri kalanından daha fazla güce, statüye ve üstünlüğe sahip olmaları gerektiğine inanırlar. Siyasal alanda seçkinci anlayışın sonucu olarak, seçkinler, toplumun geri kalanından daha fazla siyasal gücü

elinde bulundurma hakkına sahip olurlar ve siyasal kararlar alabilme konumunda bulunurlar.

Seçkinler kuramlara göre, iktidar ve güç her dönemde sınırlı bir azınlığın elinde olmuştur. Seçkinler, psikolojik, örgütsel ve siyasal beceriler bakımından üstünlükleri ile nitelendirilmişler ve yönetilen çoğunluğa bilgisiz, örgütsüz ve edilgen bir kitle olarak bakmışlardır. Tarih boyunca seçkin gruplar yer değiştirmiş, ancak genel anlamda toplumdaki seçkincilik değişmemiştir (Acar & Uslu, 2019: 23). Siyasal kurumlar tamamen yeniden şekillendirildiğinde dahi seçkinlerin toplum üzerindeki gücü aynı şekilde kalmıştır.

Türkiye'nin siyaset geleneği, ulus devlet ve bürokratik seçkinler üzerine kurulmuştur. Devletin toplumun üzerinde ve ondan özerk bir varlık olarak algılanması ve elit kültür ile kitle kültürü arasındaki derin farklılaşma, güçlü seçkin ve vesayetçi yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özbudun, 1990: 66). Devleti yöneten, siyasal iktidarı elinde bulunduran seçkin zümre, Osmanlıda olduğu gibi, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da varlığını devam ettirmiştir. Cumhuriyet yönetiminde, padişahın yerini 1960'lara kadar sivil bürokrasi, 1960'lardan sonra ise askeri bürokrasi almıştır. Askeri ve sivil bürokrasi kendini devletin sahibi ve koruyucusu olarak görmüştür.

Osmanlıdan Türkiye'ye kalan en önemli miras, bürokrasinin siyasal iktidara müdahale etme eğilimi ve bundan kaynaklı seçkinlerin egemenliği olmuştur (Özbudun, 1995: 7). Osmanlı yönetim geleneği çerçevesinde yetişen bürokratlar, Cumhuriyetin kurucu kadroları arasında yer almışlardır. Seçkin bir anlayışa sahip olan bu kadrolar, modernleşme misyonunu üstlenmişlerdir. Modernleşme hareketleri seçkin sınıf üzerinde etki ederken kitleleri etkilememiştir. Mardin'e göre; Osmanlı, saray ve taşra olmak üzere birbirine yabancı iki kültürden oluşur. Bu kültürler, paralel iki farklı yaşam tarzı barındırırlar (Mardin, 2012: 125-126). Aralarında hiç iletişim olmayan bu kültürlerle ait iki farklı dil, iki farklı edebiyat, iki farklı müzik, iki farklı yerleşim biçimi, hatta iki farklı İslâmiyet anlayışı, bu kültürlerin sembolleri olmuştur (Özbudun, 1990: 65-66). Bu kültürler arasındaki fark, batı devletlerinde de görülmektedir. Ancak Osmanlıda bu fark çok derin olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte Batı'nın sınıf çıkarları üzerinden gerçekleştirdiği hareketleri, Türkiye, seçkin sınıfın öncülüğünde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Türkiye'deki seçkin sınıf, Fransız jakoben geleneğine benzetilmektedir. Bu

gelenek yukarıdan aşağıya devrimci bir yaklaşım sergilemiş ve liberal yaklaşımlara olumlu bakmamıştır. Toplumsal sınıfları yok saymıştır. Böylece toplumsal reformlar başarıya ulaşmamış ve bu anlayış günümüze kadar devam etmiştir. Bundan dolayı devlet, toplumun normlarını, değerlerini etkileyememiş; çeşitli değişim ve dönüşümler devlet düzeyinde kalarak topluma sirayet etmemiştir.

Tek parti dönemi boyunca sivil bürokrasi siyasal gücü elinde bulundurmuştur. 1960’larda seçimler yoluyla seçmenden vekâlet alan bir siyasal seçkinler topluluğu ve bunun karşısında, 1961 Anayasasına tam bağlılığı tek meşru siyasal otorite ilkesi olarak kabul eden bir seçilmiş siyasal seçkinler (CHP’liler), kamu bürokrasisi ve aydınlar grubu oluşturmuştur (Kalaycıoğlu, 2009: 562). 1961 Anayasası ile merkezde yer alan bu seçkinlere dokunulmaz egemenlik hakları getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda seçkinler sınıfının en etkili grubu olan askeri bürokrasi, devlet düzenini sağlama bahanesiyle sıklıkla darbe yapmış ve darbe kültürünü gelenekselleştirmiştir. Bu da başta demokratikleşme sorunu olmak üzere birçok soruna neden olmuş ve siyasal kültürde önemli bir kriz alanı oluşturmuştur.

Seçkinler, genellikle yeni siyasal kültürün oluşumunda öncü rolü oynamışlardır. Ancak Türk siyasal kültüründe, katılımcı bir anlayış yerine, seçkinler genelde kendi çıkarlarına uygun bir oluşum içinde yer almışlardır. Bu da bizzat seçkinlerin kendilerinden kaynaklanan önemli siyasal krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. Aynı zamanda seçkinler, siyasal krizlerin çözümünde, mevcut şartlarda krizin kaynaklarını analiz etmeden, genelde bir batılılaşma kaygısı ile siyasal alana müdahale eğiliminde olmuşlardır. Seçkinler ve seçkinlerin bu yaklaşımı, siyasal alanda belirgin bir kriz alanı oluşturmuştur (Yılmaz, 2008: 200). Seçkinciliğin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Seçkin bir azınlığın çoğunluğa kıyasla daha fazla ayrıcalığa sahip olması, adaletsizlik ve eşitsizlik algısına yol açar. Bu durum siyasal krizleri tetikleyebilir.
- Seçkincilik, halkın siyasal süreçlere katılımını sınırlayabilir. Bu durum, halkın siyasal kararlara olan güvenini zedeler, toplumsal hoşnutsuzluğa ve siyasal krizlere neden olabilir.

- Belirli bir grubun, toplumun geri kalanına göre daha fazla hakka ve fırsata lâyık olduğu düşüncesi, toplumda eşitsizliklere neden olur.
- Fırsatların adil bir şekilde dağıtılmaması, toplumun belirli kesimlerinde huzursuzluk ve krizlerin yaşanmasına neden olur.
- Seçkincilik, belirli bir düşünce yapısını, kültürü ya da yaşam tarzını diğerlerinden üstün tutma eğilimindedir. Bu anlayış toplumda kutuplaşmaya ve çatışmalara yol açabilir. Türkiye’de laik kesimin muhafazakâr kesim karşısında seçkinci yaklaşımı, bu kutuplaşmaya örnek olarak gösterilebilir.
- Türkiye’de aydınların, devlet seçkini konumunda bulunmaları, devlet dışındaki fikir ve görüşleri anlayabilmelerini imkânsızlaştırır (İnsel, 2007: 56). Bu durum aydınların toplumdan kopuk olmalarına ve toplumun talep ve ihtiyaçlarını anlamada sorun yaşamalarına neden olur.
- Seçkincilik, farklı toplum kesimlerinin siyasal süreçlerden ve karar alma mekanizmalarından uzaklaştırılması demektir. Bu da siyasal istikrarın ve refahın tehdit edilmesine yol açar.
- Seçkincilik, ekonomik kaynakların ve fırsatların adil olmayan bir şekilde dağıtılmasına neden olabilir. Buna bağlı olarak sosyal adaletsizlik algısı ve toplumsal huzursuzluklar krizleri tetikleyebilir.
- Seçkin sınıfın kaliteli eğitim ve iş fırsatlarına erişilebilmesine karşılık diğer kesimlerin kısıtlanması, toplumsal tabakalaşmayı derinleştirir. Eğitim ve sosyal hizmetlere erişimde adaletsizliğe yol açarak krizlere neden olabilir.
- Seçkincilik, hukukun üstünlüğünün zayıflamasına, yargı bağımsızlığının tartışılmasına neden olabilir.
- Seçkinlerin kendilerini toplumun geri kalanından üstün görmeleri ve çıkarlarını korumak istemeleri krizlerin çözümünü zorlaştırır.
- Seçkincilik anlayışı, Türkiye’de etnik ve dini azınlıkların taleplerine karşılık verilmesini engellemiştir.
- Seçkinler açısından halk, cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda, geleneksel yaşamdan kopartılarak çağdaş yaşama doğru değiştirilmesi gereken bir kitledir. Bu yaklaşım krizlere neden olur.
- Seçkincilik, toplumun siyasal sisteme katılımını daraltarak demokrasi krizine yol açar.

4.1.2.4. Modernleşme / Batılılaşma

Modernlik, içinde bulunulan çağın özelliklerini belirtmek amacıyla, daha eski dönemlere kıyasla mevcut dönemi vurgulayan ve bu şekilde yeni olan dönemi anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Modernleşme ise bu dönemler arasındaki değişimlerin yaşandığı süreci vurgulamak için kullanılır. Modernleşme, tarihsel süreçte geleneksel anlamda toplumsal ve siyasal değerler ile ilkelerin yerini modern ölçütlerin almasıdır (Çetin, 2007a: 23). Modernleşme ile akılcı, bilimsel, yönetsel, teknolojik etkinlikler yaygınlaşmakta, böylece toplumsal yaşamın siyasal, ekonomik, dinî, sanatsal gibi çeşitli alanlarında gelişmeler meydana gelmektedir (Touraine, 2002: 23).

Modernleşmeyi, sosyal hayatın idarî ve iktisadî açıdan rasyonelleşmesi ve farklılaşması olarak ele alan Akay’a göre; bu farklılaşma, üç boyutlu bir süreçle ortaya çıkmıştır: Birincisi dünyanın tanrısal güçlerden arındırılarak laikleşmesi, ikincisi sanayileşme ile birlikte insanın doğa üzerindeki denetiminin genişlemesi, üçüncüsü ise tüm insan davranış ve eylemlerine araçsal aklın hâkim olması olan rasyonelleşmedir (Akay, 2002: 60). Modernleşme süreci ile geleneksel değerlerden uzaklaşan ve yeni değer sistemlerini benimseyen bireyler, artık inançlardan ziyade bilimsel düşünceye ve deneyimlere önem vermeye başlamıştır.

Modernleşme genellikle, toplumların daha rasyonel, bilimsel ve teknolojik temellere dayalı bir düzene doğru ilerlemesi olarak kabul edilmektedir. Toplumların, modernleşme ile endüstriyel, teknolojik ve kültürel olarak, geleneksel yapılardan daha modern bir düzene doğru evrim geçirdiği iddia edilir. Örneğin modernleşme ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmektedir. Modernleşme kuramı olarak adlandırılan bu düşünceye göre, tüm toplumlar kuramsal olarak gelenekselden moderne doğru bir geçiş yaşar (Huntington, 1965). Modernleşme kuramları genellikle “geleneksel” ve “modern” olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırmasına dayanmaktadır (Köker, 2007: 39). Buradaki geleneksel kavramı daha çok değişim sonucu meydana gelen modern toplumda olmayan özellikler üzerinden tanımlanmaktadır. Ancak bu kuramlar, modernleşmenin evrensel bir süreç olup olmadığı ve modernleşmiş kabul edilen toplum deneyimlerinin kuramlara uyumu konusunda tartışmalıdır.

Modernleşme, batı dışındaki toplumlar için aynı zamanda bir batılılaşma sürecidir. Batılılaşma olarak tanınan süreç, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile birlikte batılı

olmayan tüm dünyanın başlıca uğraşı haline gelmiştir. Daha sonra kulağa daha nötr gelen modernleşme kavramı daha yaygın kullanılmaya başlamıştır (Belge, 2016: 43). Modernleşme, yeni bir bilim anlayışı, yeni bir siyasal düzen, yeni bir ekonomik düşünce yapısı ortaya koyarken aslında Batı toplumlarının yaşadıkları doğal süreçleri anlatmaktadır. Batı dışı toplumların batılılaşma talebi ile modernleşme kavramı ortaya çıkmakta ve batı dışı toplumlar için doğal olmayan bir süreç dayatılmaktadır (Çetin, 2007a: 24). Toplumlar bir taraftan batıya benzerken, diğer taraftan geleneksel özelliklerinden uzaklaşmaktadır. Modernleşme ile Batı yeniden inşa sürecine girerken, diğer medeniyetler mevcut olanı yıkarak Batı tarzı inşa sürecine girmektedir.

Modernleşmenin bilimsel, siyasal, kültürel ve iktisadî boyutları vardır. Bu boyutların modernleşmeye kattığı değerler, bilimsel boyutta pozitivizm, siyasal boyutta ulus, kültürel boyutta laiklik, iktisadî boyutta ise sanayileşmedir (Jeanniere, 1992). Çetin'e göre; modernleşmenin siyasal arayışı, demokratikleşme yönünde olmuştur. Bir anlamda demokrasi, modernleşmenin siyasal boyutudur. Çünkü modernleşmenin siyasal gelişme süreci ile demokratikleşme süreci aynı şeye karşılık gelmektedir (Çetin, 2007a: 24). Modernleşme süreci bireyselliği öne çıkararak siyasal katılımı güçlendirmiştir. Bunun sonucu olarak modernleşmenin siyasal boyutu, çoğulculuk, katılımcılık ve otoritenin rasyonelleşmesi gibi unsurları içermektedir. Böylece Batı toplumlarında siyasal modernlik, liberal demokrasi olarak da anlaşılmaktadır. Bu da modernleşmenin siyasal boyutunun liberal demokrasi olarak soyutlandığını göstermektedir (Köker, 2007: 47).

Geleneksel toplum yapılarındaki önemli değişimlere karşılık gelen modernleşme, bir takım belirsizlikler ve istikrarsızlıklar ürettiğinden, toplumsal gelişimin yanında aynı zamanda tüm toplumlar için bir kriz kaynağıdır. Modernleşme süreci ile meşruiyet, temsil, kimlik, katılım, bölüşüm gibi sosyal, siyasal ve iktisadî krizler ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapılardaki köklü değişiklikler, geleneksel otorite biçimlerinin sorgulanmasına; geleneksel kimliklerin modern kimliklerle mücadelesine; endüstriyel dönüşümün gelir dağılımında dengesizlik üretmesine; demokratikleşme süreci ile birlikte imtiyazlı konumlarını kaybetmek istemeyen sınıfların mücadelelerine neden olmaktadır. Ancak modernleşme hangi alanda başlarsa başlasın, muhakkak siyasal sistem bundan etkilenecek değişime uğramaktadır (Kalaycıoğlu & Sarıbay, 2009). Sonuçta modernleşme

ülkenin siyasal sisteminin farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu süreçte siyasal sistemde ortaya çıkan değişimler istikrarsızlık oluşturarak siyasal krizlere neden olmaktadır.

Modernleşme sürecini doğal bir değişim süreci olarak yaşayabilmek ya da bu süreçte yaşanan krizleri çözebilmek için evrimci, özgürlükçü, demokratik ve muhafazakar yöntem ile pozitivist, devrimci, otoriter, totaliter ve jakoben yöntem olmak üzere iki farklı gelenek ortaya çıkmıştır (Çetin, 2016: 1). Batı, ortaya çıkan krizleri kendi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimine uygun olarak evrimci yöntemlerle çözmeye çalışırken, Batı dışı medeniyetler ise kendi sermayelerine göre değil de Batının tecrübe ve birikimine göre ortaya çıkmış kurum ve kurallar üzerinden çözüme yoluna gitmiştir. Batı için modernleşme, geleneksel toplumdan modern topluma doğru geri çevrilemeyen bir süreç (Köker, 2007: 49) olarak görüldüğünden, Batı kendi iç dinamikleri ile bu süreci yaşamıştır. Oysa geleneksel toplumlar için modernleşmeyi gerçekleştirecek bir aydın sınıfının önyak olması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Topluma yol gösterecek olan bu aydın sınıf, devlet eliyle Batı modelini benimsetmeye ve meşru kılmaya çalışmıştır (Göle, 1986: 66). Modernleşme sürecinde aydın sınıfının geleneğe bakışı, modernleşmenin evrimsel ya da devrimsel olmasını belirlemiştir. Gelenegin siyasal gelişmeyi olumlu etkileyeceğini düşünen aydınlar, evrimci bir yol izleyerek gelenek ile barışçı biçimde değişim süreci yaşarken, modernleşmenin gelenekten bir kopuşu temsil ettiğine inanan aydınlar devrimci bir yol izlemiştir. Toplumun tarihsel, kültürel, dinsel, dilsel gibi değerleri yok sayılıp sıfırdan yeni değerler oluşturulmaya çalışılmıştır. Tepeden inme yaklaşımıyla böyle bir modernleştirme süreci, kaçınılmaz olarak krizlere neden olmuştur (Çetin, 2007a: 28).

Batı dışındaki toplumların modernleşme süreçlerine, yol gösterici misyonu ile aydınların eşlik etmesi, aslında bu misyonun toplumun otoriter olarak şekillenmesi süreci ile paralel gitmektedir. Modern toplum, demokratik kültür, kalkınmış devlet gibi hedeflere ulaşılacağını vadeden bu seçkin zümre için, bunlar, iktidarı devam ettirebilmek için kullandıkları meşrulaştırma araçlarıdır (Çetin, 2007a: 26). Aynı zamanda güçlü devlet geleneğinin bir sonucu olarak gelişen topluma karşı güvensizlik, devletin tepeden inme modernleştirme sürecini üstlenmesine neden olmaktadır. Devlet, bu süreçte tüm toplumu kapsayıcı bir mobilizasyon sistemi oluşturmaya çalışmakta, bu mobilizasyonun aracı olarak ideolojiyi kullanmaktadır (Çetin, 2007b: 87-88). Bu ideoloji, toplumu

kuşatmakta, modernleşme sürecini ideolojik bir baskıya dönüştürmektedir. Sonuçta modernleşmenin kendisi bir ideolojiye dönüşmektedir.

Modernleşme süreci, tüm toplumlarda yaşandığı gibi Türk toplumunda da yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyıl'da başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ivmelenerek devam eden modernleşme sürecinin ana hedefi, Batılı siyasal, sosyal ve ekonomik normlara uyum sağlamak olmuştur. Bu süreçte geleneksel toplum yapısı ve kurumları Batılı tarza dönüştürülmeye çalışılmıştır. Ancak Osmanlıda modernleşme, geri kalmışlığa tepki ve Batıya yetişme refleksiyle yapılmıştır. Batının üstünlüğü kabul edilmiş, geri kalındığı düşünülen yönlerin ıslah edilmesi ve İmparatorluğun güç kaybı engellenmek istenmiştir.

Türk modernleşmesi, cumhuriyetle birlikte daha çok batılılaşma anlamında anlaşılmaktadır. Bu süreci, aşırı batılılaşma olarak niteleyen Mardin'e göre, Türkiye'nin batılılaşması, batı medeniyetini merkeze alır, ancak belli bir felsefî temele tam olarak dayanmaz (Mardin, 2018: 21-79). Batıya benzeme, zihinlerde, Batı gibi olabilmek olarak yer etmiştir. Osmanlıdan kopuş istenmiş, ancak yönetimdeki devlet geleneği devam etmiştir. Devletin kurtulmasına odaklanan yaklaşım her iki dönemde de aynı olmuştur. Devletin kurtulması batı medeniyetinin tam anlamıyla benimsenmesinde bulunmuş, hedefler buna göre konulmuştur. Batıdaki kurumlar model alınarak siyasî kurumlar, eğitim sistemi, hukuk sistemi, ekonomi gibi alanlarda batılı modeller benimsenmiş, eğitim ve hukuk laikleştirilmiş, Osmanlıdaki farklı etnik ve dinî gruplar yerine, Türk ulus kimliği inşa edilmeye çalışılmıştır.

Batıda siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinsel yapılar, belirli süreçlerden geçerek bugünkü durumlarına ulaşmıştır. Bu süreçte burjuva sınıfı, aristokrasiye karşı önemli siyasal, sosyal ve ekonomik taleplerde bulunmuştur. Özellikle siyasal alanda mutlak iktidarın sınırlandırılması yönünde önemli bir mücadele verilmiştir. Türkiye'de Batıdaki anlamda toplumsal sınıflar olmadığı için böyle bir mücadele söz konusu olmamıştır. Mücadele devleti kurtarma çabası üzerinden yürütülmüştür. Devletin kutsallığı ve itaat geleneği sürekli devam etmiştir. Aşağıdan gelen toplumsal bir talep de olmayınca, burjuva sınıfı devlet eliyle yukarıdan oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Türk burjuvazisi gerçek anlamda bir burjuvazi olmayıp bir nevi "Devlet Burjuvazisi"dir (Hocaoğlu, 1997: 75). Devlet tarafından kurulmuş ve desteklenmiştir.

Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, herhangi bir kırılma olmadan, modernleşme sürdürülmüştür. Ancak bu süreçte modernleşmenin yönü ve öznesi değişmiştir. Cumhuriyet'e kadar devlet modernleşmesiyle sınırlı olan süreç, cumhuriyetle birlikte toplumun modernleştirilmesi şeklinde devam etmiştir. Toplumu soyut bir ulusallık olarak algılayan, yalnızca kendi hâkimiyetinde bir toplumsallık tasavvur eden Cumhuriyet yönetimi, Osmanlıdaki patrimonyalizm geleneğini sürdürmüştür (İnsel, 2007: 53-59). Osmanlıdaki güçlü bürokrasi ve Jön Türklerin yaklaşımları ile Kemalizm uygulamaları arasında bir süreklilik söz konusudur. Pozitivizm, çoğulculuktan ziyade devletin bütünlüğünü sağlayan anayasacılık hareketleri ve toplumun modernleştirilmesine yönelik toplum mühendisliği bu sürekliliği devam ettiren ortak öğelerdir (Köker, 2007: 211-229).

Türkiye'deki modernleşme, özgürleştirici yönlerinden ziyade, modernitenin otoriter yönleri ile ilişkili olarak gelişmiştir. Türkiye'deki modernleşme deneyimini Batı'dan ayıran temel özellik, Türkiye modernleşmesinin siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümler doğal olarak ortaya çıkmaması ve entelektüel bir geleneğe bağlı olmamasıdır. Devletçi/cumhuriyetçi aydın sınıfı tarafından topluma yukarıdan aşağıya empoze edilen bir süreç olarak yaşanmıştır (Kasaba, 1998: 22). Keyder, Türkiye deneyimine göre modern kelimesinden türetilen sözcüklerden en uygununun "modernleştirmek" olduğunu belirtir. Modernleştirici elit, kendi modernlik anlayışını halka kabul ettirmiştir (Keyder, 1998: 31). Böylece seçkinler toplumun üstündeki konumlarını sürdürmüştür.

1920'lerde devlet ağırlıklı modernleşme hareketleri, daha sonra yerini 1950'li yıllarda başlayan, 1980'li yıllardan itibaren de değişimin eksenini oluşturan toplum ağırlıklı modernlik arayışlarına bırakmıştır (Göle, 2009: 622). Yukarıdan aşağıya baskıcı modernleştirme anlayışının yerine, toplumsal tabanın taleplerinin de yer aldığı bir değişim gerçekleşmeye başlamıştır. Ancak 1980'lerde küreselleşmenin etkisiyle çeşitlenen toplumsal talepleri temsil edecek bir siyasal sistem dönüşümü, Türk modernleşmesinde krizlere neden olmuştur. Türk ekonomisi giderek liberalleşmiş, devletin ekonomik konulardaki tekeli kırılmaya başlamış, yeni ekonomik güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Ancak siyasal değişim bu dönüşüme hiçbir şekilde uyumlu olmamıştır. Aksine, muhafazakârlık, dönemin siyasetinin ortak paydası olarak ortaya çıkmıştır.

1980 Darbesi, siyasal özgürlüklere önemli kısıtlamalar getirmiştir. Modernlik, bir iktidar kurma süreci olarak kendi kurumlarını oluşturup merkezi otoriteyi güçlendirirken, Postmodern dönem bireyi daha çok özgürleştirip iktidarı zayıflatmak için tasarlanmıştır. Ulus-devletin yaşadığı kriz, kimlik krizleri ve sivil toplumun yayılma sancıları yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Türkiye 1980’li yıllarda modernite ile postmodernite arasında sıkışıp kalmış bir ülke görüntüsü vermiştir (Kahraman, 2007). 1980’lerden itibaren Türkiye’de modernlik projesi, devlet öncülüğünde yürütülmüştür. Bireysel hak ve özgürlükleri sağlayamadığı için meşruiyet ve temsil krizlerine neden olmuştur.

Türk modernleşme süreci, tarihsel olarak çeşitli zorluklar ve çelişkilerle dolu bir süreçtir. Modernleşme çabaları genellikle siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda köklü değişimleri içerirken, bazen de gerilimlere ve siyasal krizlere yol açmıştır. Bu süreçte çeşitli ideolojik çatışmalar yaşanmış, askeri darbeler gerçekleşmiş ve siyasal istikrarsızlık dönemleri yaşanmıştır. Modernleşme ile yaşanan değişimler, geleneksel toplum yapısını ve kurumlarını değişime zorlayarak istikrarsızlıklara yol açmış, toplumun farklı kesimleri arasında çatışmalara ve siyasî gerilimlere neden olmuştur. Sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik farklılıklar gibi iç nedenler ile dış müdahaleler gibi etkenler bu gerilimlerin temel nedenleri olarak ortaya çıkmıştır.

Modernleşmenin getirdiği değişimler ve siyasal sistem üzerindeki değişim baskısı, krizlere neden olmuştur. Modernleşme sürecinin doğal bir parçası olarak görülebilecek bu krizler, modernleşme sürecinin seyrini etkilemiştir. Ancak krizler, aynı zamanda, Türkiye’deki modernleşme ve demokratikleşme süreçlerine katkıda da bulunmuş, siyasal sistemde demokratikleşmeye uygun değişimlere yol açmıştır. Toplumdaki değişim baskısı sonucu ortaya çıkan krizler, siyasal sistemin daha katılımcı hâle gelmesini tetiklemiştir. Geleneksel ve modern unsurları bir arada barındıran Türk siyasal kültürü, bu yapıdan kaynaklanan çelişkilerin bir sonucu olarak uzlaşma arayışları ve yeni anayasal düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Böylece modernleşme çabalarının getirdiği siyasal krizler, demokratikleşme sürecinin ilerlemesine de hizmet etmiştir.

Türkiye’de kurumsal olarak modernleşme süreci, değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Ancak modernizmin bireyi özgürleştirici nitelikleri Türk siyasal hayatında yer bulamamış ve içselleştirilememiştir. Batılılaşma sadece yaşam biçimi olarak algılanmış ve taklit edilmiştir. Bu yaşam biçiminin altında yatan burjuvazi ve sanayileşmeyi doğuran

tarihsel süreçler dikkate alınmamıştır. Türkiye’de böyle bir süreç yaşanmadığından uyumsuzluk oluşmuş ve halkın tepkisine yol açmıştır. Türkiye’de modernleşme altyapısının olmaması, modernleşme sürecinin krize dönüşmesindeki en önemli unsurdur. Türk modernleşmesinde, modernleşmeyi sağlayan aktörler, değerler ve çatışmalar görülmemiş, bu unsurlar yapay olarak oluşturulmaya çalışılmıştır (Çetin, 2007b). Batı dışı toplumlarda Batının yaşadığı şekilde toplumların kendi iç dinamikleri üzerinden gerçekleşmeyen bu süreçte, ortaya bu dönüşümü gerçekleştirmek için güçlü bir lider ya da tek parti çıkmaktadır. Modernleşmenin kapsamını ve yönünü belirleyen Osmanlıda olduğu gibi Türkiye’de de bir seçkin sınıf oluşmuştur. Seçkin sınıfın temsil ettiği siyasal kültür ve modernleştirme yöntemleri toplumsal modernleşmeyi sağlayamamıştır.

Çok partili siyasal sisteme geçiş sonrasında da siyasal krizler devam etmiştir. Bunun temelinde hâlen modernleşmenin getirdiği değişimler ve yeni kurumların etkisi vardır. Çetin’e göre Türk modernleşmesindeki en önemli kriz alanlarından biri, modernleştirici devlet geleneğinin dayandığı tek parti dönemi resmî ideolojisinin çok partili düzen içerisinde de sürdürülmeye çalışılmasıdır (Çetin, 2007b: 187). Tek parti döneminde total olarak toplumu kurmaya ve düzenlemeye çalışan, resmî ideolojidir. Çok partili hayata geçişle birlikte bu resmî ideoloji, siyasal sistemdeki gücünü aynı şekilde devam ettirmek istemiştir. Bu durum da demokratik çoğulculuktan ziyade, ideolojinin kuşattığı bir iktidar tekeline sebep olmuştur. Aynı şekilde varlığını sürdüren kriz alanı 1970’lerin siyasal istikrarsızlıklarla geçmesine neden olmuş, 1980 darbesi, Türk modernleşmesinin kriz alanlarını bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde ulus-devlet tartışması, otoriter devlet geleneği, demokratikleşme sorunu, siyasal kimlikler sorunu, ordu-sivil ilişkileri, düşünce ve ifade özgürlüğü, laiklik tartışması gibi krizlerin kökeninde Türk modernleşme geleneğinin ideoloji ve ütopya arasında kalmışlığı vardır. Bir tarafta devletin toplumu düzenleme gereksiniminin gereği olan İdeoloji/Kemalizm, diğer tarafta meşruiyet kazanmak için bunu topluma kabullendirme gereği olarak ütopya/modernleşme (Çetin, 2007b: 178-189). Türk modernleşmesinin bu ikili yapısı, siyasal alanda önemli krizlere neden olmaktadır. Bir taraftan resmî ideoloji bireysel özgürlükleri kısıtlamaya çalışırken, diğer taraftan batılılaşma ütopyası onu genişletmeye çalışmaktadır. Bu durum “ideoloji”nin “ütopya”yı yok etmesidir. Türk modernleşmesindeki bu ideolojik düzen kurgusu, toplumu ve devleti,

modernleşmenin demokratik ve özgürlükçü yönü açısından evrensel değer ve ilkelere kapatmaktadır (Çetin, 2007b: 59-60).

Sonuçta Türk modernleşme süreci, modernleşmeyi bir kriz alanına dönüştürdüğü için, kalkınmış ve refah seviyesi yüksek bir toplum inşa hedefi tam anlamıyla hedefine ulaşamamıştır (Demir, Sesli, & Yılmaz, 2008: 87). Türk modernleşmesinin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Modernleşme, geleneksel toplum yapılarını ve değerlerini hızlı bir şekilde değiştirerek toplumsal huzursuzluğa yol açar. Bu durum, siyasal alanda gerilimlere ve çatışmalara neden olarak siyasal krizleri tetikler. Türk modernleşmesi, Mardin'in belirttiği üzere; halka ait olan "küçük gelenek" in, siyasal seçkinlerin temsil ettiği "büyük gelenek" e nüfuz etmesidir (Mardin, 2018: 184-185). Küçük geleneği oluşturan öğelerin, büyük geleneği etkileme çabası ve büyük geleneğin buna engel olmaya çalışması krizlere neden olmuştur. Siyasal kültürde önemli ikilemler ortaya çıkmıştır.
- Türk modernleşmesi, kendine ait olmayan bir tarihi yaşamaya çalışma çabası içinde olmuştur (Türküne, 1994: 60). Bu şekilde bir tarih yaratıp, toplumsal değişim tepeden inme devrimlerle yapılmaya çalışılmıştır. Tarihsel birikimi yok sayan mevcut duruma göre sistem ve çözüm önerileri geliştirmek yerine, batılı tarzda bir siyasal ve toplumsal sistem inşa edilmeye çalışılmıştır (Öztürk, 2011: 156). Bu yaklaşım temelde krize neden olduğu için yabancılaşmış bir sosyal ve siyasal yapılanma ortaya çıkmıştır. Bu da toplumla siyasal sistem arasında bir uyumsuzluğa neden olmuştur. Sonuçta Batı'nın kuramları evrensel değildir ve Batının çıkarlarına hizmet etmektedir (Öztürk, 2011: 147). Bu nedenle Batı'daki modernlik düşüncesi, içselleştirilememiştir. Çünkü süreci yaratan da yaşayan da Batı olmuştur. Türkiye'de ise krizlere neden olmuş ve olmaya devam etmektedir.
- Türkiye'de modernleşme sürecinde kendi tarihsel birikimini yok sayarak Batı'yı ve Batılı değerleri hayatın merkezine alması, yaşanan siyasal krizlerde etkili olmuştur (Öztürk, 2011: 147-156; Kotil, 2015).
- Modernleşme ile siyasal kurumların demokratik bir siyasal sisteme uygun olarak dönüşmesi beklenir. Bu da gücü elinde bulunduran kamu bürokrasisinin mücadelesine neden olarak siyasal kriz üretmektedir.

- Kurumlar arasındaki uyum, modernleşmeyi başarıya ulaştırır. Türk modernleşmesinde böyle bir uyum yoktur. Aksine mevcut kurum ve yapılarla sürekli bir çatışma vardır.
- Modernleşme süreci, demokratik kurumların zayıf olduğu durumlarda, siyasal istikrarsızlık ve krizlere yol açar. Aynı zamanda toplumun tercihlerinin belirleyici olmaması demokrasinin gelişmesini de engeller.
- Modernleşme, yeni ideolojilerin ve kimliklerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu ideolojiler ve kimlikler farklı gruplar oluşturarak siyasal çatışmaların yaşanmasına da sebep olabilir.
- Modernleşme ile toplumsal hayatta dinin etkisinin azaltılmaya çalışılması, cemaatler ve dinî yapılarda hoşnutsuzluğa neden olur. Din ile seküler yaşam tarzı arasında gerilim ortaya çıkar.
- Modernleşmenin siyasal karşılığı olan ulus devlet, tüm etnik unsurları yok sayarak tek bir ulus altında birleştirmeye çalışır. Bu da etnik çatışmalara neden olur. Türkiye’de özellikle Kürt kimliğinin yok sayılması, siyasal Kürt hareketinin başlamasına ve terörize olmasına neden olmuştur.
- Modernleşme sürecinde devletin tek yetkili olarak tüm devlet fonksiyonlarını yönetmesi, millî burjuva diye tanımlanabilecek yeni bir sınıfı ortaya çıkarmıştır. Bu sınıfın ekonomik alanda gerekli dönüşümü sağlaması, ekonomik değer üreterek modernleşmenin lokomotif olması beklenirken, devlete bağımlı kaldığı için ekonomik açıdan modernleşmenin dinamiklerini temsil edememiştir. Çeşitli imtiyazlar tanınan burjuva sınıfı, gelir adaletsizliğine neden olarak ekonomik ve siyasal krizlere neden olmuştur.
- Türkiye’de modernleşme sürecinin egemen öznesi devlettir. Bu süreç halkın talebinden ziyade, devletin bir tercihi olarak ortaya çıkmıştır. Bu da devletin belirleyici olmasına neden olmuştur. Modernleşme sürecindeki reformların temelinde yer alan Devletçilik, toplumdaki her türlü değişim ve dönüşümün devlet denetiminde gerçekleşmesi, devlet dışı hiçbir toplumsal değişime izin verilmemesidir. Devletin toplumu ulaştırmak istediği modernleşme ilkesine toplumun kendi başına ulaşmak istemesi devlet için önemli bir krizdir. Aslında burada önemli olan toplumu modernleştirmekten ziyade, devletin toplum üzerindeki egmenliğinin sürdürülmesidir. Bunu sağlamak için toplumun siyaseti

yönlendirme girişimi ve örgütlenmesine karşı askerî müdahaleler yapılır. Böylece krizler sürekli hâle gelir. Devletçilik, resmî ideoloji, lider ve tek parti ile birleştiğinde ortaya parti diktatörlüğü ve “kahraman/ebedî önder” mitosu çıkar (Çetin, 2007b: 175-176).

- Devletin tek bir ideoloji üzerinden tüm siyasal hayatı kurgulaması, siyasal alanda krizlere neden olmaktadır. Kemalizm ideolojisi üzerinden toplum mühendisliği yapılarak modernleştirici devlet rolü oynanmaktadır.
- Kemalist modernleşmede, milliyetçilik, laiklik, devletçilik gibi kavramlar, yöneticilerin belirlediği soyutlukta ideolojik olarak ele alınmakta ve topluma müdahale etmek için geniş bir alan açmaktadır.
- Cumhuriyeti kuran kadroların aşırı batılılaşma istekleri, onları, buna engel olabilecek her ne olursa ortadan kaldırılmalı sonucuna götürmüştür. Hilâfetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi birçok düzenleme bu kaygının sonucudur. Bu durum toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur.

4.1.2.5. Demokratikleşme

Demokrasi kavramı, Yunanca “demos”(halk) ile “kratos” (yönetmek) kelimelerinden türemiş ve “halkın yönetimi” anlamına gelmektedir. Demokrasi, halkın egemenliği ilkesine dayanan bir yönetim biçimidir. Demokrasinin ana unsuru, halkın seçimler aracılığıyla temsilcilerini belirleyerek karar alma süreçlerinde söz sahibi olmalarıdır. Bu şekilde tek bir kişi ya da belirli bir grubun yönetimde olduğu otoriter ve totaliter siyasal yönetimlerden ayrılır. Halk egemenliğine dayanan demokrasi, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve katılma özgürlüğü, oy verme hakkı, serbest ve adil seçimler, kamu görevlerine girme hakkı, çoğulcu siyasal yapı, hukukun üstünlüğü, özgür medya gibi birtakım ilkelere sahiptir.

Demokrasi, günümüzde tüm yetersizlik ve krizlere rağmen insanoğlunun ulaştığı en üstün yönetim biçimi (Erkan, 1990: 1) olarak kabul görmektedir. Ancak birçok siyasal rejim, her ne kadar demokrasi olarak kendini nitelendirse de gerçek anlamda bir demokratik sisteme sahip değildir. Bir rejimin demokrasi olarak adlandırılabilmesi için belirli şartları taşıması gerekir (Heywood, 2018b: 147):

- Halkın yönetimine dayanan bir yönetim biçimi,

- Fırsat eşitliğine ve liyakate dayanan bir toplumsal yapı,
- Çoğunluk kuralı ilkesine dayanan bir karar alma yöntemi,
- Çoğunluğun iktidarını engelleyen, azınlıkların haklarını ve çıkarlarını güvence altına alan bir kontrol mekanizması,
- Kamu görevlerinin seçimle belirlendiği bir yönetim,
- Bireylerin siyasal yaşama katılımından bağımsız olarak halkın çıkarlarına hizmet eden bir yönetim,
- Toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen bir yeniden dağıtım sistemi,
- Düşünce ve ifade özgürlüğüne dayanan ve siyasal iktidarın denetlenmesine imkân veren bir siyasal örgütlenme biçimi.

Demokratik siyasal yönetimlere geçiş, 18. yüzyılda İngiltere’de başlamış ve tüm dünyaya dalgalar halinde yayılmıştır. 19. yüzyılın son dönemi ve 20. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde de demokratikleşme çabaları görülür. Bu süreçte Türk siyasal sistemi, hem otoriter hem de demokratik özellikler barındırır. Demokrasiden otoriterizme hatta faşizme, otoriterizmden de demokrasiye gelgitler yaşamıştır. İlk kez 1808’de Sened-i İttifak ile Osmanlı’da demokratikleşme yolunda bir adım atılmıştır. Daha sonra 1876’da ilk anayasa Kanun-i Esasi kabul edilmiştir. Kanun-i Esasi ile demokrasinin temelleri atılmış, bir parlamenter sistem oluşturulmuş ve halka bazı haklar tanınmıştır. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile parlamenter monarşiye geçilmiş, çok partili siyasal hayata ve demokratik kurumlara geçişin önü açılmıştır. 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ile de demokratik bir siyasal yönetimin kurumsallaşmasına zemin hazırlanmıştır.

Türkiye’de uzun bir dönem tek parti iktidarı boyunca demokrasinin önemli ilkelerinden olan çoğulcu yapı yerine, otoriter bir yönetim sürdürülmüştür. 2. Dünya Savaşı sonrası ideolojik olarak bölünen dünyada ortaya çıkan uluslararası konjonktür, Batı tarafında yer alma çabası ve SSCB’nin yayılma politikalarından duyulan endişe gibi unsurların etkisi ile Türkiye’nin siyasal sisteminde demokratikleştirme baskısı oluşmuştur. Bunun sonucunda çok partili hayata geçen Türkiye, askerî darbe dönemleri hariç olmak üzere, uzun bir süre parlamenter demokrasiye uygun bir demokratik yönetim sergileme çabası içinde olmuştur. Daha sonraki yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği’nde yer almak istemesi, biçimsel olarak demokratik siyasal sisteme uygun birçok düzenleme

yapılmasını sağlamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere, Türk siyasal sisteminin demokratikleşme sürecinde, kendi siyasal kültüründen çok uluslararası aktörlerin önemli etkisi bulunmaktadır.

Demokrasi, sadece devlet yönetimi değil, toplumu tamamen kuşatan bir kültürdür. Demokrasinin bir ülkede pekişebilmesi için demokratik süreçlerin yaşanması ve gerekli şartların oluşması gerekir. Batıda ulus devletlerin kurulmasından ve Sanayi Devrimi'nden sonra demokrasi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte demokrasinin gelişmesi için milli birlik, iç barış, ekonomik taban ve kültürel birikimin bulunması gerektiği (Aybars, 1990: 35) tecrübe edilmiştir. Aynı zamanda Batı demokratikleşme süreçlerinde halkın talebi önemli rol oynamıştır. Türkiye'de demokratikleşme süreci incelenirken bu şartların göz önünde bulundurulması gerekir. Sadece anayasal kural ve kurumların gelişimini incelemek yeterli değildir. Örneğin 1961 Anayasası önemli demokratik kuralların yer aldığı özgürlükçü bir anayasadır. Ancak toplum kültüründe yer edinemeyen uygulamalar demokratikleşme anlamında bir anlam ifade etmemiştir.

Toplumsal zeminden gelen talepler sonucu demokratik bir rejime geçen ülkeler, demokrasinin özüne, genel felsefesine sahiptir. Siyasal kültürleri buna paralel şekillenmiştir ve siyasal sistem buna uygun olarak işlemektedir. Türkiye'de ise anayasa değişiklikleri ile birçok temel yasa değişmesine rağmen demokrasi, işleyen bir düzeye ulaşamamıştır. Türkiye'de siyasal kültürün demokrasinin pekişmesini engellediğini belirten Kalaycıoğlu'na göre; belirli özellikler gösteren demokrasinin İngiltere ve ABD gibi kendiliğinden ortaya çıktığı ülkelerde demokrasi daha kolay istikrara kavuşurken, Almanya, İtalya, Japonya gibi çok özel çabalar sonucunda demokrasiye geçen ülkelerde demokrasinin pekişmesi zorlaşmaktadır. Türkiye ikinci kısma yakın bir siyasal kültüre sahiptir. Türkiye'de demokratik kültür özelliklerine bakıldığında şu sonuçlara ulaşılır (Kalaycıoğlu, 2008):

- Türkiye'de kişilerarası güven düzeyi düşüktür.
- Dernekleşme oranı düşüktür. STK çalışmalarına katılımda gönüllülük yetersizdir.
- Toplumsal hoşgörü zayıftır. Muhalefete olumsuz bakılmaktadır.
- Otoriter siyasal kuruluşların gelişmesi için uygun toplumsal koşullar mevcuttur.

- Uzun bir zamana yayılan çok partili hayat, seçimlere katılım davranışını kurumsallaştırmıştır.
- Oy verme davranışı haricinde siyasal katılım çok azdır.
- Seçmenlerin eğitim düzeyi düşüktür. Milletvekilleri ile iletişim ağırlıklı olarak sözel iletişim yoluyla yapılmaktadır.
- Protesto kültürü yerleşmemiştir.
- Demokrasinin siyasal kurumlarına ve aktörlerine güven düşüktür.

Türkiye’de demokratik siyasal sisteme uygun kurallar ve kurumlar eksik de olsa oluşturulmuştur. Ancak gerçek anlamda bir demokratikleşme sağlanamamıştır. Türkiye’de siyasal kültür, patrimonyal devlet anlayışı ve beraberinde getirdiği seçkinci siyasetin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu siyasal kültür özellikleri, topluma bürokratik ve askerî bir kurumsal yapının egemen olmasına neden olmuş, toplumda demokratik bir yönetimi ortaya çıkaracak ve geliştirecek bir siyasal kültür oluşumunu engellemiştir (Özbudun, 1993: 190). Demokratik kurumlar tepeden inme bir şekilde oluşturulmuş, cumhuriyet yönetiminin istediği şekilde kullanılan bir araca dönüşmüştür. Bu nedenle sorunlu bir demokrasi kültürü yerleşmiştir. Bir anlamda çoğunluğun diktatörlüğüne dönüşmüştür. Birinci TBMM’de demokrasi yanlılarının pasifize edilmesi, tek parti iktidarına dayalı rejim kurulmasının önünü açmıştır. Mutlak devlet egemenliği anlayışı, hiçbir toplumsal girişimin yeşermesine izin vermemiştir (Altan, 2001: 44). Parlamento hiçbir zaman Türk siyasetinde egemenliğe tam anlamıyla sahip olamamıştır ve bu bakımdan halk da Türkiye’de egemenliğin gerçek kaynağını temsil etmemiştir.

Türkiye’nin en önemli siyasal kriz alanlarının başında demokratikleşememek gelmektedir. Bunun sebebi, cumhuriyetin kuruluş ideolojisi ve bu çerçevede oluşturulan yapıların mantığında saklıdır (Dursun, 1999: 11). Demokrasiden beslenmeyen cumhuriyet, iktidar mücadelesinde siyasî bir manevraya indirgenmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminde iktidar genelde ordunun, özelde Mustafa Kemal’in tekeline alınmıştır. Cumhuriyetin yükseliş dönemindeki bu yetersizlik, çok uzun bir sürenin demokratik olmaktan uzak bir zihniyetle şekillenmesine sebep olmuştur. Devlet yeniden yapılandırılırken demokrasiden nasibini alamamıştır. Askerî unsurların ağır bastığı Osmanlı Devleti’nin yönetim mirasını taşıyan bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır (Altan, 1992). Sadece seçimlerin yapılabiliyor olmasını demokrasi için yeterli gören bir anlayış

gelişmiştir. Bu durum demokrasiye geçmiş birçok ülkede etnik ayrışma, şiddet, sistematik devlet baskısı vb. özelliklerle karakterize edilen liberal olmayan demokrasileri (Zakaria, 1997) anımsatmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, kendisini devletin sahibi olarak gören siyasal güçler, tekdüze, farklılıkları yok eden, tabur düzeninde bir toplum kurmaya çabalamıştır (İnsel, 2007: 256). Cumhuriyet bireylere sadece devletin vatandaşı olma görevi vermiştir. Millî bir toplum olabilmek için bunun gerekli olduğu, insanlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Şekilsel olarak egemenliğin kaynağı değiştirilmiş olsa da, pratikte kurucu kadro merkeze yerleşerek egemenliği kendi kullanmıştır. Bu da demokratik bir siyasal kültüre geçişi mümkün kılmamıştır. Çok partili dönemde dahi, siyasal aktörlerin temel güdüsü, merkezi ele geçirmek ve devlete sahip olmak olmuştur.

Türkiye gibi demokratikleşmeyi içselleştirememiş toplumlarda sıklıkla siyasal krizler yaşanabilmektedir. Siyaset, insanların bir arada yaşayabilmeleri için toplumda ortaya çıkan çatışmaların farklı derecelerde uzlaştırılması etkinliği olarak kabul edildiğinde, demokratik rejimlerde müzakere yoluyla uzlaşma sağlanacağı ve siyasal istikrarın elde edileceği varsayılır. Her ne kadar çok sayıda parti de olsa, tüm partilerin asgarî zeminde bir araya gelerek sorunları uzlaşma yoluyla çözmeleri beklenir. Bu şekilde gerekli toplumsal uzlaşmanın sağlanamadığı toplumlarda demokratikleşme süreci sekteye uğrar. Yeterli demokratikleşme düzeyine ulaşamayan siyasal sistemlerde siyasal krizlerin daha sık yaşanması beklenir.

Türkiye’de demokratikleşememenin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Demokrasinin dar tanımı Türkiye’de siyasal krizlere neden olmaktadır. Bir kesim demokrasiyi sadece cumhuriyet ile aynı şey olarak kabul edip vatandaşlık görevi olarak algılamaktadır.
- Cumhuriyetin kuruluş sürecinde yukarıdan aşağıya bir devrimle cumhuriyete geçiş yapan Türkiye’de, siyasal seçkinler, demokrasi ve demokratikleşme süreçleri ile sürekli sorunlu olmuştur. Bu nedenle Türk siyasal kültüründe demokratik gelenek zayıf, otoriter eğilimler güçlü olmuştur.
- Demokratik bir siyasal kültür eksikliği, demokrasinin sadece en fazla oyu almak olarak tanımlanmasına ve seçimi kazanıp çoğunluğu sağlayınca her şeyin meşru

olduğu algısına sebep olmaktadır. Demokrasi sadece çoğunluk yönetimi değildir. Çoğunluk da anti-demokratik kararlar verebilir.

- Uyrukluk kültürü özellikleri gösteren Türkiye’de, gerçek anlamda katılımcı bir demokrasi ortamının oluşması zordur.
- Siyasal İslâm demokrasiye tehdit olarak görülmektedir. Bu nedenle İslâmci gelenekten gelen talepler kabul görmemektedir.
- Siyasal kültürün temel özelliklerinden olan cemaatçılık, toplumun bireyin önünde olduğu yaklaşımı, bireyin özerklik alanını daraltmaktadır. Bu durum demokrasinin temel varsayımlarından olan bireyin yönetimi denetleme yönündeki ilkesini işlemez hâle getirmektedir.
- Toplumda hoşgörü kültürünün gelişmemiş olması ve muhalefete olumsuz bakış, iktidar-muhalefet ilişkilerinin sürekli gergin olmasına neden olmaktadır.
- Türkiye’nin güçlü devlet geleneğine sahip olması, siyasal katılımın gelişimini engellemektedir. Devletin toplumsal hayattaki rolünün fazla olması, sivil toplumun alanını daraltmaktadır. Bu durum demokrasinin işleyişini olumsuz etkilemektedir.
- Türkiye’de parti sisteminin kurumsallaşamamış olması ve sürekli değişime uğraması demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır.
- Sürekli askerî darbeler ve müdahaleler ile vesayet rejimi, demokratik kurumları zayıflatarak demokratikleşme sürecini sekteye uğratmıştır.
- Türk siyasal kültürünün özelliklerinden olan otoriteye saygı, lidere bağlılık, popülizmin gelişmesine ve otoriter eğilimlerin artmasına neden olmaktadır.

4.1.2.6. Muhalefet Kültürü

Muhalefet, iktidardaki partilere karşı olan siyasal grupları ifade eder. Demokrasilerde muhalefetin temel işlevleri, halkın taleplerini dile getirmek ve iktidarın denetlenmesini sağlamaktır. Muhalefet partileri, toplumun farklı kesimlerini temsil eder, iktidarın politikalarına, kararlarına ve uygulamalarına karşı eleştiriler getirir ve alternatif politikalar önerir. Muhalefet kültürü ise toplumda farklı siyasal fikirlerin özgürce ifade edilebildiği, iktidara yönelik eleştirilerin yapılabildiği ve alternatif politikaların sunulabildiği ortamı ifade eder. Çoğulculuğa, hoşgörüye ve uzlaşmaya dayanır. İyi

işleyen bir demokraside sağlıklı bir muhalefet kültürünün olması, iktidarın daha iyi ve katılımcı politika üretmesini sağlar.

Demokrasi, farklı düşünce ve yaşam biçimlerini sadece toplumsal yaşam alanlarında etkin olabilmeleriyle değil, aynı zamanda meşru yollarla siyasal iktidarı da devirmeyi amaçlayan siyasal muhalefeti de meşru kabul eden (Çaha, 2011: 224) bir sistemdir. Demokrasinin önemli değerlerinden olan muhalefet olgusu, toplumun iktidara olan tepkisini gösterebilmesi açısından önemlidir. Toplumun farklı düşüncelerine, yaşam biçimlerine, inançlarına saygı duyulması gerektiğini belirten muhalefet olgusu, siyasal krizleri azaltma potansiyeline sahiptir.

Türkiye’de batıdan farklı bir tarihsel sürecin yaşanması, muhalefet düşüncesine yönelik farklı bir anlam yüklenmesine neden olmuştur. Batı’da yaşanan burjuva devriminin Türkiye’de yaşanmamış olması, temsilî demokrasi düşüncesi ile kurum ve kurallarının gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Demokrasinin aslî unsuru muhalefet kültürü de bu süreçten nasibini almıştır (Tuncel & Bakan, 2013: 5341). Osmanlıda muhalefet diye bir kurumun olmaması, Türk siyasal kültürünü etkilemiş, muhalif olan tüm hareketler, toplumun bölünme endişesinin egemen olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türk siyasal kültüründe muhalefet kavramı hoş karşılanmaz (Mardin, 1966: 379-380).

Muhalefet, doğası gereği rekabet edebilen, yarışılabilen bir olgu iken, Türk siyasal kültüründe muhalefet savaşılmaması ve yok edilmesi gereken bir olgu olarak görülmektedir. Bu muhalefet algısı, hoşgörüsüz ve tahammülsüz algılamaların ve tutumların bir sonucudur (Turan, 2009: 520). Türk ulus devleti inşa edilirken siyasal otoriteyi tekrar sağlayabilmek için ulus fikri ortaya çıkmakla beraber Fransız sosyologların etkisiyle organik toplum oluşturma çabası içine girilmiştir. Halka güvenilmeyeceği ve ortaya çıkabilecek etnik-dinsel tüm fikirlerin parçalanmaya neden olabileceği düşüncesi muhalefet olgusuna olumsuz bakmayı beraberinde getirmiştir. Türkiye’de muhalefete karşı hoşgörüsüz davranılması, siyasal seçkinlerin dünyayı “biz ve onlar” şeklinde algılamasının sonucudur. Bu eğilim, siyasal rekabet oluşturma çabalarında sürekli bir yozlaşmaya ve kuralsız bir savaşa dönüşmektedir (Frey, 1975: 65).

Çok partili hayata geçildikten sonra, tek parti döneminin siyasal kültür mirası devam etmiştir. Tek parti döneminde önemli bir sınırlama hissetmeden her şeye karar

verme gücünü kendinde gören CHP'nin yaklaşımı, DP için örnek oluşturmuştur. CHP döneminde parti içi muhalefete tahammülsüz yaklaşım devam etmekle birlikte, parti dışı muhalefet için de aynısı geçerli olmuştur. Ayrıca DP, CHP'nin üzerindeki etkisi nedeniyle kamu bürokrasisine de kuşkuyla bakmıştır. Türkiye'de siyasal kültüre yerleşen bu çatışmacı yaklaşım, hâkim bir siyaset şekline dönüşmüştür. Başta askerî darbe dönemleri olmak üzere, genelde muhalif sesler bastırılmış, muhalefet yok edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de demokratik bir muhalefet kültürünün oluşmasında güçlü devlet geleneği de bir engeldir. Temsil arayışı içinde olan ulus altı gruplardan gelen toplumsal çeşitliliğin tanınmasına yönelik talepler karşısında, toplumsal düzenin kurulması için devlet egemenliği söylemi inşa edilerek toplumsal düzen ile devlet egemenliği arasında bir ilişki kurulmaktadır. Böylece devlet, toplumsal taleplere dost-düşman perspektifinden yaklaşmakta, hukukun üstünlüğü ilkesinin önünde devletin egemenliğini koruyan bir hukukî çerçeve ön planda tutulmaktadır (Keyman, 2000a: 142).

Muhalefet olgusuna saygı duyulması, demokrasi krizlerinin önlenmesinde hayati bir öneme sahiptir. Muhalefet kesiminin talepleri ve iktidara olan tepkisi, iktidara kavuşabilme durumuna göre dengelenir. İktidar, farklı kesimler arasında el değiştiriyorsa şiddete başvurma eğilimi ortadan kalkar. Ancak Türkiye'de iktidar-muhalefet ilişkisi, siyasal partiler üzerinden yürümesi gerekirken merkezdeki CHP ve kamu bürokrasisi ile çevredeki siyasal aktörler arasında yürümektedir (Tuncel & Bakan, 2013: 5365).

Türkiye'de muhalefet kültürünün kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Türk siyasal hayatında iktidar ve muhalefet arasında uzlaşmaz ve kutuplaştırıcı bir dilin hâkim olması siyasal krizleri tetikleyen önemli bir etkidir.
- Kutuplaşmanın yoğun olduğu bir siyasal hayata sahip Türkiye'de iktidar ve muhalefetin birbirini anlamakta zorlanması, muhalefetin yapıcı eleştirilerinin azlığı, tahammülsüz bir dilin hâkim olması krizlere zemin hazırlamaktadır.
- Siyasetin temel aktörleri olan lider ya da partilerin muhalif oldukları için pasifize edilmesi, demokrasi krizine neden olmaktadır.

- Uzun bir tek parti iktidarı tecrübesi sonrası çok partili sisteme geçilmiştir. Muhalefetin uzun süre etkisiz kalması, tecrübe kazanamamasına ve ikna edici politikalar üretememesine neden olmaktadır.
- Türk siyasal kültüründe, bireyin topluma kıyasla ikincil konumu, gruba-cemaate aşırı bağlılığı, grup dışını-ötekini düşman görme eğilimine neden olmaktadır.
- STK'lar kendi çıkarlarına yönelik iktidar partileri ile ilişkilerini daha güçlü tutmakta, muhalefet ile görünür olmayı tercih etmemektedir. Bu da sivil toplumun etkisini azaltmaktadır.
- Türkiye'de demokrasinin gelişmesi açısından en büyük engellerden biri, muhalefetin hükümet yerine devleti ele geçirme çabası içinde olmasıdır (Tuncel & Bakan, 2013: 5366). Türkiye'de istikrarlı bir siyasal sistemin kurulamamış olması ve devletin her alanda belirleyici olması buna neden olmaktadır.
- Siyasal iktidarın medyayı kontrol etmesi, muhalif seslerin medyada yer bulmasını engellemektedir. Ayrıca medyanın muhalefeti hedefe koyan kutuplaştırıcı yayınlar yapması krizleri tetiklemektedir.
- Etkin bir muhalefetin varlığı ve yapıcı bir dil kullanılması krizlerin çözümünde önemli rol oynar. Aksi durumlar krizleri derinleştirebilir.

4.1.2.7. Sivil Toplum

Sivil toplum, devletin dışında, örgütlü ya da örgütsüz, gönüllü bireylerin oluşturduğu, çeşitli amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren, devlet ile özel alan arasında aracı niteliğindeki sosyal yapılanmadır (Sarıbay, 1997: 90). Sivil toplum siyasal partiler, dernekler, vakıflar, sendikalar, kooperatifler vb. devlet dışında kalan örgütlenmelerden ve kuruluşlardan oluşur. Batıda uzun yıllar devam eden sınıf çatışmalarının sonucunda ortaya çıkan sivil toplum kavramı, günümüzde demokratik siyasal sisteme sahip ülkelerde, halkın devlete karşı kendini rahat bir şekilde ifade edebildiği önemli bir alandır. Sivil toplum, devlet ile birey arasında köprü vazifesi görür, toplumsal katılımı ve dayanışmayı artırır, toplumsal farklılıklara saygı duyulmasına katkıda bulunur, toplumsal baskı mekanizması oluşturur, bireylere aidiyet duygusu kazandırır, siyasal katılımı sağlar ve siyasal toplumsallaşmaya katkı sunar.

Sivil toplum kavramının kullanılması, Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Ekonomik yönden güçlü olan burjuva sınıfının yükselmesi, bireyin cemaat kültürünün etki alanı

dışına çıkmasını ve toplumun sekülerleşmesini sağlamıştır (Çaha, 2000: 23). Batı’da sivil toplum, ulus devlet olma sürecine paralel geliştiğinden devlete karşı özerkliğe sahiptir. Bu nedenle parlamenter demokrasilerde siyasal partiler, sivil toplum çıkarlarını ifade eden kurumsal araçlardır. Türkiye’de ise sivil toplum kavramının kullanılışı, tarihsel kökeni ve gelişim süreci bakımından Batı’dan oldukça farklı olmuştur. STK’lar, Batı’nın siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına önemli katkılar sunarken, Türkiye’de toplumsal yaşama herhangi bir katkı sunmamıştır (Tuncel, 2011: 34).

Bürokratik bir devlet yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğunun en belirgin özelliklerinden biri merkez ile çevre arasındaki mesafenin fazla olmasıdır. Osmanlıda toplumsal zemini olan hiçbir düşünceye yer verilmemiş, toplum diye bir kavram oluşmamıştır. Saray merkezi oluştururken, geriye kalan diğer tüm topluluklar çevre konumunda yer almıştır (Durdu, 2013: 69). Batı’nın sınırlı iktidar anlayışına karşı, Osmanlıda mutlak bir iktidar anlayışı hâkim olmuştur. Batı’da devlet, sivil toplumun bir ürünü iken, Osmanlıda devlet, toplumun üstünde, her şeye kadir, yüce bir varlık olarak algılanmıştır (Özbudun, 1990: 64). Bu anlayış devletin kutsal olduğu ve iktidarın sorgulanmaz olduğu algısının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Böylece devlet, tüm toplumsal sınıfları kendine bağlamış ve istediği şekilde yönlendirebilmiştir. Bu ortamda sivil toplum gelişmemiştir.

Osmanlıdan Türkiye’ye miras kalan siyasal kültür, sivil toplumun gelişmesini de engellemiştir. Kamu bürokrasisi, geleneksel olarak kendini devletin muhafızı ve devlet menfaatlerinin koruyucusu olarak görmüştür. Asker ve sivil bürokrasi siyasal partilere ve sivil topluma şüpheyle bakmıştır (Özbudun, 2007: 116). Her gelişmenin merkezinde yer alan devlet, sivil oluşumların alanını daraltmış, tüm sivil örgütleri yasaklamış ya da egemen tek partiye entegre etmiştir. 1950’lerde piyasa ekonomisinin gelişmesine, en başta aydınlar olmak üzere, karşı çıkmıştır. 1960’lardan itibaren güçlenen sol hareketler millî bütünlüğü bozmakla suçlanmıştır. 1980 sonrası güçlenen İslamî hareketler, gericilikten sorumlu tutulmuştur (Göle, 2009: 610). Toplumsal kültürde farklılaşan ne olursa olsun -liberal, sol ya da İslâmcı- hepsine karşı tepki verilmiştir. Devlet, çoğulculuğa karşı tahammülsüz bir yaklaşım sergilemiştir.

1980’lerden itibaren küreselleşmenin etkisiyle sivil toplumun gelişmesine yönelik çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Küreselleşme sonrası devlet ve toplum ilişkileri

yeniden düzenlenmiş; sivil toplum, sosyal refah devleti uygulamalarını devletten devralmıştır. Zamanla farklılaşan sorunlara karşı sivil toplum, devlete oranla daha fazla duyarlılık geliştirmiş, kamuoyu oluşturarak karar alma süreçlerini etkileme yoluna gitmiştir. Devlet yönetimi, yaptığı işlerde sivil toplumun taleplerini daha fazla dikkate almak durumunda kalmış, yönetimin egemenliği kısmen kısıtlanmıştır. Aynı zamanda küreselleşme süreci ile ulusal ve uluslararası alanda devletin yürüttüğü bazı hizmetleri sivil toplum örgütlerinin üstlenmesi, egemenlik anlayışında farklı bir aşamaya geçilmesine neden olmuştur.

Türkiye’de sivil toplumun gelişmesini engelleyen sorunlar, devlet merkezli siyaset anlayışı, demokrasi eksikliği ve bu gelişmeyi engelleyici yasal düzenlemelerdir (Keyman, 2004: 12). Liberal demokrasilerle kıyaslandığında Türkiye’de sivil toplumun işlevsel olmadığı söylenebilir. Ülkedeki siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik tüm düzenlemeler resmî ideoloji çerçevesinde yapılmaktadır. Böyle bir zeminde sivil toplumun işlevsel olması zorlaşmaktadır. Resmî ideoloji, devlet eliyle farklı düşünce ve inançlara sahip grupların sivil toplumda örgütlenmesine engel olmaktadır. Tosun’a göre; Türkiye’de Batılı anlamda sivil toplumun gelişmesinin önünde üç engel bulunmaktadır (Erdoğan Tosun, 2001: 349):

- Güçlü devlet, zayıf toplum yapısı
- Yönetici seçkinlerin siyasal sistem içindeki rolü
- Sivil toplum kuruluşlarının demokrasiyi içselleştirememiş olmaları

Göle’ye göre; Türk toplumuna -tek aktör patolojisi olarak adlandırdığı- tekçi ideolojiler ve birbirini dışlayan aktörler hâkimdir. Her biri kendini, gelecekte toplumun tek varisi olarak görür, diğer aktörleri dışlar ve devleti ele geçirerek toplumu yönlendirmek ister. Solcular ya da milliyetçiler fark etmez, kendilerini tarihsel mirasların zırhlarıyla donatarak geleceğin tek kahraman varisi olmaya hazırlarlar (Göle, 2009: 615). Böyle bir siyasal kültürde yer alan hareketler, seçkin geleneği sürdürerek, olması gereken değişimleri devlete bağlı olarak düşünürler. Bu yaklaşım sivil toplumun bir parçası olmak yerine, devlet eliyle toplumu dizayn etmek ister.

Türkiye’de gelişmemiş sivil toplumun kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Demokrasilerde tarafsız olması gereken devlet, Türk siyasal hayatında resmî ideoloji yoluyla siyasallaşmakta ve sivil topluma müdahale edebilmektedir (Dursun, 1999: 398). Bu durum siyasal krizlere neden olmaktadır.
- Uyruluk kültürü özellikleri gösteren Türkiye’de, bireyciliğin gelişmemesi ve cemaate/gruba aidiyetin güçlü olması sivil toplumun gelişmesini zorlaştırmaktadır.
- Türkiye’de işlevsel anlamda bir sivil toplumun bulunmuyor olması, siyasal krizlerin daha da derinleşmesine neden olmaktadır. 28 Şubat askeri müdahale sürecinde bazı sivil toplum unsuru grupların ordunun yanında yer alarak demokratik süreci baypas etmeleri, bu duruma örnek verilebilir.
- Türkiye’de muhalefet kültürünün çatışmaya dayalı olması, siyasal kutuplaşmalara neden olmaktadır. Bu durum sivil toplumun etkinlik ve işlevselliğini etkileyen önemli bir faktördür. Çatışmaya dayalı siyasal kültür, sivil toplum kuruluşlarının toplumun farklı kesimlerinde bir araya gelme ve uzlaşma ortamı oluşturma çabalarını zorlaştırmaktadır.
- Güçlü ve bağımsız bir sivil toplum, iktidarı denetleme imkânına sahiptir. Bu da iktidar açısından hesap verebilirliği teşvik ederek siyasal krizlerin önlenmesine yardımcı olur.
- Sivil toplum, halkın taleplerinin dile getirilmesine ve iktidarın politikalarına alternatifler üretilmesine katkıda bulunur. Bu durum, halkın siyasal sisteme olan güvenini artırır ve siyasal kriz riskini azaltır.
- Sivil toplum, toplumda farklı grupların ve fikirlerin temsil edilmesini sağlar. Bu durum uzlaşmayı teşvik ederek siyasal kutuplaşmayı önler.
- İşleyen demokrasilerde medya, sivil toplumun sesinin duyurulmasında önemli bir araçtır. Ancak Türkiye’de medyanın yönlendirilmesi, sansür ve kısıtlamalar sivil toplumun etkili bir şekilde faaliyet göstermesini engelleyebilir, siyasal krizlere neden olabilir.
- Türkiye’de birçok STK, varlıklarını devlet kaynaklarından yararlanarak devam ettirmektedir. Bu kurumlar, devlet politikalarına göre pozisyon aldıkları için sivil topluma bir katkıları bulunmamaktadır.

4.1.2.8. Resmi Devlet İdeolojisi: Kemalizm

Kemalizm, Atatürk'ün Türkiye'yi modern ve laik bir devlet haline getirme hedefine dayanan ideolojidir. Atatürk'ün siyasal ve toplumsal düşüncelerini esas alan Kemalizm, toplumun modernleşmesi ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması gerektiği fikrine sahiptir. Bunun için bilimsel ve akılcı düşünceyi önemser. Toplumu bir arada tutmak amacıyla millî bir kimlik oluşturma amacı taşır. Osmanlının dinî toplumsal yapısı nedeniyle geri kaldığı düşüncesi üzerinden dinî değerlerin devletten ayrılması ve toplumsal hayatta görünürlüğünün sınırlandırılması gerektiğini savunur. Uyguladığı politikalarda devrimci bir yaklaşım sergiler.

Kemalizm, Türkiye'de çoğu zaman açıkça adının da belirtildiği tam bir resmî ideoloji olmuştur. Tek parti döneminde, CHP'nin parti programında yer almıştır. Programda, resmî ideolojinin bütünlüğü ve sürekliliği olduğu, uzun ömürlü ve kalıcı olacağı açıkça ifade edilmiştir. 1980 sonrası Türkiye'sinde de askerî yönetim ve 1982 anayasasında Atatürkçülük, tekrar tek resmî devlet ideolojisi olarak ilan edilmiştir (Parla, 1991: 13). Kemalizm bir siyasal ideoloji olarak Atatürkçülük ile aynı şeyi ifade eder. CHP'nin kurucusu, mutlak şefi ve baş ideoloğu olan Atatürk'ün, belirlenmesine birinci derecede katkıda bulunduğu kurumsal ideolojisine bizzat verdiği addır Kemalizm (Parla, 1994: 301). Türkiye cumhuriyet tarihi boyunca yapılan tüm anayasalarda Kemalizm, özel olarak kendi adıyla anılmasa da resmî ideoloji olarak yer almıştır. Anayasalar Kemalist/Atatürkçü anayasalar olmuştur. Günümüzde hâlen birçok kanunda “Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak” şeklindeki ifade ile resmî ideolojinin devamlılığı sağlanmıştır.

Kemalizm'in felsefî kökenleri, pozitivist ve solidarizm dayandır (Mardin, 1969: 277). Kemalizm'in düşünsel altyapısı, birçok açıdan Genç Türklerin batılılaşmadan yana olan pozitivist kanadının devamıdır (Kazancıgil, 2009: 226). Ancak Cumhuriyet'le birlikte bu düşünceler Kemalizm'de çok daha ileri götürülmüştür. Atatürk devrimlerinin altında yatan en önemli felsefe de aydınlanmanın temel yaklaşımlarından olan “insanın çevresine hâkim olabileceği” düşüncesidir (Mardin, 2015: 162). Atatürk, “İnkılaplar, mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir!” (İnan, 2007: 250) der. Ayrıca “Arkadaşlar, milletleri yükselten inkılaplar Fransa'da olduğu gibi yalnız aşağıdan

yukarıya gelen inkılaplar olmaz. Öyle inkılaplar vardır ki bazan da yukarıdan aşağıya olur.” (CHP, 1931: 229).

Modernleşme açısından bakıldığında, Kemalizm, modern bir toplum yaratmaya çalışan toplumsal bir değişim ve dönüştürme projesidir. Modern Türkiye’yi inşa etmek için gerekli olan bir dönüşüm aracı olarak kullanılmıştır. Merkezîyetçi devlet anlayışına uygun olarak modern, siyasal, kültürel ve ekonomik kurumların oluşturulmasıyla yukarıdan aşağıya jakoben tarzda bir toplumsal değişimi amaçlamıştır (Keyman, 2000b: 176). Modernleşme sürecinde Kemalizm, modernleştirici devlet ideolojisi olarak, siyasal kültür, siyasal gelişme, siyasal bütünleşme, siyasal katılım ve siyasal kimlik unsurlarının tamamının belirleyicisi olmuştur. Bu nedenle Türk siyasal hayatının tüm düşünce ve eylemlerinin meşruiyeti Kemalizm’e dayanır (Çetin, 2007b: 176).

Türk modernleşmesi ile devlet, toplumsal tüm sınıf ve etnik yapıları yok ederek toplumsal çıkarları bütünleştirmeye çalışır. Toplumun genel iradesini temsil ettiği varsayılan şey, parti ya da ideolojide kutsallaştırılır. Türk modernleşme projesi, Batı’daki gibi doğal bir evrimden ziyade, siyasî bir iradeyle gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye’de Kemalist reformlar ile en radikal örneğine ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun çok milletli yapısından laik bir ulus devlete dönüşüm, sadece siyasî değil, kültürel bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Kemalist reformcular, modernleşmeyi sadece devleti modernleştirmekle sınırlı tutmamış, halkın yaşam biçimini ve günlük alışkanlıklarını dahi şekillendirmeyi hedeflemiştir (Göle, 2014: 85-86). Kemalizm ideolojisi, seçkin sınıfça belirlenen ilerleme, gelişme, modernleşme gibi amaçlara meşruiyet kazandırarak mevcut siyasal yapıya ve yöneticilerin konumuna süreklilik sağlamakta, statükoyu korumaktadır. Siyasal iktidar, Kemalizm sayesinde kendine biçtiği rol ile kendinde toplumu modernleştirme hakkını görmekte, topluma müdahale etmektedir.

Resmî ideoloji ile siyasal kültürün uyuşması, yani toplumun değerleri, idealleri ve çıkarları ile örtüşmesi, istikrarlı bir yapının oluşmasını sağlar. Aksi halde toplumun beklentilerinden farklı resmî ideoloji siyasal krizlere neden olur. Türkiye örneğinde olduğu gibi otoriter bir yönetim anlayışı hâkim olur. Parla’ya göre; Katı bir siyasal ideoloji olan Kemalizm, şefçi, paternalist, elitist ve vesayetçidir; çoğulcu, hoşgörülü ve uzlaşmacı değildir. Muhalefete izin vermez, tek partidir. Otoriter, hatta yer yer

totaliterdir. Paramiliter, yer yer de doğrudan militaristtir. Anti-demokratiktir (Parla, 1994: 303). Bu özellikler siyasal krizlerin yaşanmasına neden olur.

Türkiye’de resmî devlet ideolojisinin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi maddeler halinde sıralanabilir:

- Kemalizm ideolojisindeki kavramsal belirsizlikler, yönetici seçkinler tarafından, Osmanlıdan miras kalan devlet geleneği sınırları içinde, liberal demokratik bir yaklaşımdan çok otoriter bir yaklaşıma hizmet etmiştir.
- Kemalizm, her türlü muhalefeti, devletin bekasını tehlikeye sokacağı düşüncesi ile reddeder. Her türlü eleştirinin arkasında bir devlet düşmanı arar (İnsel, 2007: 182).
- Kemalizm’in kriz dönemlerinde çıkış yapması, krizlerin nedeni olmakla beraber, başka bir nedenle ortaya çıkan krizlerde, kendi çıkarlarını korumaya çalışan yönetici seçkinlerin Kemalizm’e sarılmalarına ve krizin daha da derinleşmesine neden olabilmektedir.
- Siyasal çoğulculuğun sağlanabilmesi için farklı ideoloji ve kimlikleri temsil eden partilerin bulunması gerekir. Ancak Kemalizm, muhalefete izin vermeyen tek partiyi savunur. Bu durum demokrasi krizlerine neden olur.
- Atatürkçülük, resmî olarak dünyevî bir din konumunu almıştır. Tüm vatandaşlarının en azından görünüşte uymaya mecbur oldukları bir doktrin, bir ideoloji dayatır. Bu durum Türkiye’nin laik olmadığı anlamına gelir. Atatürkçü olmadığını açıkça ifade etmek, suç sayılabilmektedir (İnsel, 2007: 121-122).
- Kemalizm, geleneği çağrıştıran tüm unsurlarla toplumun bağının koparılmasını esas alan devrimci bir ideolojidir. Ancak toplumun geleneklerinin en önemli belirleyicisi İslâm dini olmuştur. Bu nedenle yapılan yeniliklerin neredeyse tamamı, doğrudan İslâm dini ile ilgili konuları oluşturmuştur. Bu devrimci yaklaşım, toplumun büyük çoğunluğunun tâbi olduğu İslâm dini ile gerilime neden olmaktadır.
- Kemalizm’in tekçi anlayışı, farklı etnik ve kültürel grupların temsiliyetini engeller ve gerilime neden olabilir. Özellikle Kürt meselesinde Kemalizm ideolojisinin yaklaşımı, siyasal krizlerin ve çatışmaların temel nedenlerinden biri olmuştur.

- Kemalizm ideolojisi belirli dönemlerde, koruma refleksiyle, ekonomide içe kapalı politikalar sürdürmüştür. Değişen küresel şartlara ayak uyduramayan bu politikalar, ekonomik ve siyasal krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

4.1.2.9. Siyasal Kimlikler

Siyasal kimlik, bireylerin veya grupların siyasî tercihlerini, inançlarını ve kimliklerini belirleyen unsurları ifade eder. Bu unsurlar bireyin ya da grubun benimsediği siyasal ideolojiyi, yakın bulduğu siyasal partiyi, önemsendiği siyasal değerleri ve öncelikli ele aldığı siyasal konuları içerir. Siyasal kimlikler, siyasal parti kimlikleri ile büyük oranda örtüşmektedir ve partiler üzerinden oluşturulup partiler üzerinden işlevsel hâle gelmektedir (Göktolga, 2012: 142). Siyasal kimlikler, Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmışlardır. Halk kültürünün ve kimlik bilincinin devleti etkilemesi, devletin hem yapısını hem de kimliğini değiştirmiştir.

Osmanlıda siyasal kimlikler, Batı'nın gelişmişliğine karşı kendini yenileme çabaları ile oluşmaya başlamıştır. İlk olarak Osmanlıcılık, sonra İslâmcılık ve en son olarak da Türkçülük siyasal kimlikleri ortaya çıkmıştır. Batıcılık, bir siyasal kimlik olarak II. Meşrutiyet döneminde görünürlük kazanmış, diğer siyasal kimliklerde değişik ölçülerde içkin olmuştur. 19. Yüzyıl'da Osmanlıda meydana gelen siyasal, sosyal, ekonomik dönüşümler, modernleşme çabaları siyasal kimlikleri parçalamış ve dönüştürmüştür. Ancak temel amaç Osmanlı'nın toprak kaybetmemesi olduğu için ana siyasal kimlik Osmanlıcılık olmuştur.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, özellikle farklı etnik ve dinsel grupların desteğinin sağlanması, Osmanlı topraklarında kalan nüfusun aynı dava altında birleştirilmesi amacıyla “milli egemenlik” ideali öne çıkarılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, egemenlik, Türk milleti ile özdeşleştirilmeye çalışılmıştır (Oran, 1999: 162). Türk tarih ve dil tezleri uydurulmuş, egemen millet kimliği ile Türklük arasındaki bağın güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ulus-devlet inşası için heterojen kimliklerden tek bir homojen kimlik yaratılmak ve Türkiye sınırları içinde, batılı, laik, etnik bir millî kimlik inşa edilmek istenmiştir. Bu yaklaşım egemen ulus ile azınlıkların karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet ideolojisinin ve iktidar seçkinlerinin siyasal kimliklerini temsil ettikleri yer Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Tek Parti Dönemi boyunca egemen siyasal kimlik CHP kimliği olmuştur. Halka yeni ve kalıplaşmış bir kimlik dayatılmıştır. Muhalefete izin verilmediği için farklı siyasal kimliklerin gelişmesi ve yayılması mümkün olmamıştır. 1960 sonrası oluşan uygun ortam sonucu yeni siyasal kimlikler oluşmaya başlamıştır. Türk milliyetçiliği, muhafazakârlık, İslâmcılık ve merkez sol, yeni siyasal kimlikler olarak etkilerini artırmaya başlamıştır. Ancak askerî ve sivil bürokrasinin gücü ile bastırılan, farklı siyasal kimliklere sahip gruplar toplumda çok etkili olamamıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle dünyada parlamento dışı siyasal faaliyetler yaygınlaşmaya, çeşitlenmeye başlamıştır. Farklı halk mücadeleleri ve taleplerinin ifade edilmesi için yeni kimlik alanları ortaya çıkmıştır. Türkiye’de de 1980 sonrası küreselleşme süreci ile kapalı bir ekonomik sistemden, giderek küresel olarak bütünleşen bir topluma geçişin getirdiği kırılmalar, Kemalist seçkinlerin derinleşen siyasî muhafazakârlığı karşısında yeni kimlik siyaseti biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de farklı etnik ve dinî grupların kimlik taleplerini bir araya getiren hareketler, homojen ulusal kimliğe karşı bastırılmış talepleri ile dünya konjonktüründe uygun ortamı bulup görünürlüğünü artırmaya başlamıştır. Ancak devletçi/cumhuriyetçi bakış açısıyla şekillenen, ordu ve bürokratik elitlerin ortaklığıyla kurulan Kemalist blok, Kemalizm’i Atatürkçülük olarak yeniden inşa etmiştir. Böylece Kemalizm, yeni kimliklere karşı bir hegemonya mücadelesi vermeye çalışmıştır.

Türkiye’de diğer tüm kimliklerin ulusçu/laik siyasal kimlikte eritilme hedefi, kimlik krizlerine neden olarak önemli bir siyasal kriz alanı oluşturmuştur. Siyasal kimliklerin genel anlamda kriz alanı oluşturduğu iki önemli karşıtlık vardır: Milliyetçi/Türk – diğer etnik kimlikler ve Kemalist/laik – İslâmcı siyasal kimlikler. Etnik ve dinî kimlikler, mevcut siyasal sisteme eleştiriler getirmekte, kendi kimlikleri ile siyasal alanda temsil edilmek ve siyasal alanda hak ve özgürlüklerini genişletmek istemektedirler. Etnik kimlikler, devlet merkezli tek ulus kimliğini reddederek, etnik temelli siyasal ve kültürel hak talebinde bulunmaktadır. İslami siyasal kimlik ise devletin laiklik ilkesine yönelik uygulamalarını eleştirmekte ve sosyal hayatta daha fazla dinî özgürlüklere sahip olmak istemektedir.

Cumhuriyet ile birlikte bir millî kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. O dönemde dünyada genel olarak yayılan milliyetçilik ideolojisi bunda etkili olmuştur. Türk Milliyetçiliği, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi unsurlar siyasal kimliğin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Özkırımlı'ya göre; Türkiye'de devlet tarafından benimsenen milliyetçilik anlayışı "etnik"tir. Hem söylem hem uygulama olarak Türklüğü ön plana çıkarır. Sadece vatandaşlık temelinde tanımlandığı belirtilse de, mutlaka "kültür" boyutunu içermiştir. Bu boyutla kastedilen din ve dildir (Özkırımlı, 2013: 93-94). Bu anlayışın bir sonucu olarak diğer etnik kimliklerin yok sayılması, Türkiye'de bir kriz alanı oluşturmaktadır.

Türkiye'de siyasal kimliklerin kriz alanı oluşturmada laik / İslâmcı kimlik çatışmasının da önemli bir etkisi vardır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte laik politikalar uygulanması, Osmanlıda geleneksel yapıda belirli bir cemaate bağlı olan bireyleri kimlik krizine sürüklemiştir. Uzun bir dönem etkisi bulunmayan İslâmcılık, özellikle çok partili hayata geçildiği dönemde yükselişe geçmiştir. Köyden kente göçün artması, geleneksel toplum yapısından gelen muhafazakâr bireyleri laiklik politikaları gütmeyen partilere yöneltmiştir. Ancak siyasal İslâm'ın yükselmesini sağlayan en önemli öge, modernitenin otoriter ve merkezîyetçi yapı olarak çöküşü ile birlikte postmodernitenin oluşturduğu boşluk olmuştur. Bu boşlukta siyasal İslâm büyümüş ve İslâmî kimlik güçlenmiştir (Kahraman, 2007: 64). Siyasal İslâm, bu dönemde bir yandan Postmodernizmin merkezî otoriteyi baltalamasından yararlanırken, diğer yandan kendini modernist terminoloji ile ilişkilendirmiştir. Böylece İslâmcılık, modern kimliğin sınırları içinde alternatif bir cemaatçi ideolojiye dönüşmüştür (Göle, 2014).

İslâmî kimlik, laiklik ekseninde yürütülen politikalar nedeniyle siyasal ve sosyal gerginliklere neden olmakta, askerî muhtıra yoluyla yaşanan siyasal krizlere yol açmaktadır. Ancak aynı zamanda özünde siyasal, kültürel ve ekonomik bir başarı öyküsüne sahiptir: Tüm gerilimlere rağmen, 1994'ten sonra İslâmî kimliğin siyasallaşma süreci, seçimlerde gösterdiği başarı, 2002'den sonra iktidara gelmesi ve sürekli artan etkisi bulunmaktadır. İslâmî kimlik bir taraftan kendisi değişirken, diğer taraftan ülkenin yönetimini üstlenmiştir (Keyman, 2013: 12).

Türkiye'de siyasal kimliklerin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Siyasal kimliklerin temsil edilememesi ve siyasal sistemden dışlanması siyasal krizlere neden olmaktadır.
- Cumhuriyet rejimi egemenliğin sadece Türk milletine bağlı olması gerektiği yaklaşımı, milletin sınırlarının dost-düşman algısına göre tanımlanması sonucunu doğurmuştur. Bu da kutuplaştırıcı bir siyasete ve siyasal krizlere neden olmuştur.
- Türkiye’de etnik, dinî ve kültürel kimlikler yok sayılmaktadır. Özellikle Kürt siyasal kimliğinin tanınma taleplerine karşılık verilmemesi, toplumsal şiddete varan siyasal krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır.
- Türkiye’de kimlik talepleri ve tanınma siyaseti görmezden gelinerek, reddedilerek veya yasalarla engellenerek yok edilememiştir. Aksine ortaya çıkan siyasal krizler daha derinleşmiş ve yaygınlaşmıştır.
- Türkiye’de bireysel haklar, özgürlük talepleri ya da örgütlenmeler milli olabildiği ölçüde meşru görülmektedir. Bu yaklaşım, her vatandaşın Türklük kimliğiyle tanımlanmasını ve üstün bir değer olarak görülüp sahiplenilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bu da popüler bir milliyetçilik sonucunu doğurmakta ve farklı düşünenlere olumsuz yaklaşım sergilenmesine sebep olmaktadır.
- Toplumda etnik ve dinî sınıflar yok sayıldığı için, laikliği benimseyen ve benimsemeyen; ilerici-gerici şeklinde nitelendirmeler yapılmaktadır.
- Bir milletin net olarak tanımlanmış bireylerinin psikolojik ve sosyolojik olarak tutarlı davranışlar sergileyebileceği bir kimliğe sahip olması, siyasal katılım açısından önemlidir. Siyasal hayatta temel bir sorun olan kimlik sorunu çözülmeden toplumsal sorunların aşılması mümkün değildir.
- Türkiye’de kamu bürokrasına uzun yıllar hükmeden Kemalist liderler ve partiler, farklı siyasal kimlikleri bastırmışlar ve siyasal krizlere sebep olmuşlardır. Hâlen kendilerini ülkenin kurucu unsuru gören Kemalist ideoloji, krizlere zemin hazırlamaktadır.
- Cumhuriyet dönemi Türk aydınlarının kendilerini geçmişten tamamen koparmaları, İslâm kültüründen tamamen uzaklaşmaları ve tüm kimlikleri yok sayan yaklaşımları toplumsal kimliğe ilişkin ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır (Mardin, 1998: 65).

- Türkiye, ekonomik Liberalizm ile siyasî muhafazakârlık arasında sıkışmış bir ülkedir (Sarıbay, 2002). Küreselleşme süreci ile bir taraftan batılı toplumlar gibi değişim talep edilirken diğer taraftan bu değişim için bir dinamizm sağlanamamaktadır. Türkiye'nin bu sınırlayıcı doğası, toplumu olduğu gibi kalmaya zorlarken değişmeye de çalışmaktadır. Bu gerilim sıklıkla kimlik krizlere neden olmaktadır.
- Kürt kimliği siyasallaşma süreci içinde sadece kültürel hak ve özgürlük taleplerinde bulunmamış, aynı zamanda etnik şiddet ve terör uygulamalarına girişmiştir. Bu durum çözümsüzlük noktasına gelmiş ve sürekli bir kriz hâline dönüşmüştür.
- Medya, siyasal kimliklerin oluşumunda ve güçlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Medya, belirli siyasal kimlikleri öne çıkararak ya da bazı kimlikleri hedef göstererek siyasal krizlere neden olmaktadır.

4.1.2.10. Ordu – Siyaset İlişkisi

Ordu – siyaset ilişkisi, bir ülkenin askerî güçleri ile siyasal yönetimi arasındaki etkileşimi ve dengeleri ifade eder. Bu ilişki, çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Ülkenin tarihsel, kurumsal ve kültürel yapısına göre farklılık gösterebilir. Siyasal kültür düzeyi yüksek toplumlarda ordunun siyasete müdahale olasılığı daha az olurken, siyasal kültür düzeyi düşük toplumlarda askerî müdahaleler daha yoğun görülür (Finer, 1967: 85). Tarih boyunca, askerî müdahaleler, siyasal iktidarların değişiminde etkili olmuş ve toplumların siyasal kültürlerinin şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Ordu - siyaset ilişkisi, birçok ülkenin siyasal dinamiklerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu ilişki, bazı durumlarda ulusal güvenliği sağlamaya yardım ederken, bazı durumlarda siyasal istikrarsızlığa neden olmakta ve demokratikleşmeye zarar vermektedir. Ordu, doğrudan ya da dolaylı olarak siyasal süreçlere müdahale edebilir. Bu müdahaleler genellikle darbe yapılarak sivil iktidarın devrilmesi şeklinde gerçekleşir. Darbe sonrası militarist bir yaklaşımla yeni düzen kurulur ve sürdürülmeye çalışılır. Her ne kadar göstermelik seçimler yapılsa da, askerî değerlerin ve düşüncelerin sivil alanı etkilediği militarizm, siyasal istikrarı bozar ve demokratikleşmeye zarar verir. Türkiye örneğinde de, askerî müdahaleler siyasal yapıyı derinden etkilemiş ve demokrasi ile militarizm arasında sürekli bir gerilime neden olmuştur.

Türkiye’de ordu 1960, 1971, 1980 ve 1997’deki doğrudan ve dolaylı darbelerle siyasete müdahalede bulunmuş, MGK gibi çeşitli birimler aracılığıyla siyaseti kontrol etmiştir. Ülke geçmişine bakıldığında, Osmanlı döneminde yaklaşık altı yüzyıl saltanat ile yönetilmiş, siyasal güç - askerî güç ayrımı olmadan fetihler yapılmış ve ordu her zaman önemli bir egemenlik gücüne sahip olmuştur. Siyasal düzen buna göre oluşturulmuştur. Askerî sınıf, siyasal düzene müdahale edebilecek bir konumda olmuştur. Cumhuriyetin kurulma sürecinde de askerî sınıf etkili olmuştur. Kuruluş aşamasında millî egemenlik kavramı, Osmanlı saltanatına karşı kullanılmış ve milletin egemenliğinden bahsedilmiştir. TBMM ile her ne kadar halkın temsilcileri seçimler yoluyla oluşturuluyor olsa da, ülke yönetiminde karar verici arka planda bulunan askerî sınıf olmuştur.

Ordu, ülkenin bağımsızlık mücadelesi ve devletin kurulmasındaki rolü nedeniyle, siyasal hayatta en etkili kurum olarak yer almıştır. Çok partili hayata geçinceye kadar, hep aynı elitlerin yer aldığı devlet bürokrasisi, siyasal iktidar, parti (CHP) ve ordu nedeniyle bir sorun ortaya çıkmamış, ancak demokrasi yok sayılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte ordu, iktidar içindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır. Ancak vesayetçi anlayış olarak kendini siyaset üstü bir statüde görmeye devam etmiştir. Ordu kendini sadece askerî güvenlikten sorumlu görmemiş, cumhuriyetin kurucusu, sahibi ve koruyucusu olarak da görmüştür. En küçük bir risk algılamasında da darbe ya da askerî müdahaleye başvurmuştur.

1950’ye kadarki süreçte devlet-millet ayrımı derin bir şekilde yaşanırken, 1950’li yıllarda bu ayrım ortadan kalkmaya başlamıştır. Ancak, 1960’la beraber daha derin bir ayrım ortaya çıkmış ve bu durum, istikrarsızlıkların sebebi olmuştur. 1961 Anayasası ile özerkleşen askerî bürokrasinin siyasal sistem içindeki gücü artmıştır. Savunma Bakanlığına bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı, başbakana karşı sorumlu hâle getirilmiştir. Millî Güvenlik Kurulu kurulmuş, tavsiye niteliğinde de olsa, ordunun iktidara müdahale etme yolu resmîleştirilmiştir. Sivil yönetim üzerinde bir vesayet rejimi kurulmuştur. 1980 Askerî Darbesi ile de siyasal alan sınırlandırılmış, yıllarca siyasal partiler ve liderlerine anayasal yasaklar getirilmiş, siyasal parti üyelikleri dahi katı koşullara bağlanmıştır. Yüzde onluk seçim barajı getirilmiş, siyasal partilerin seçime katılıp katılmayacağına bile MGK yetkili kılınmıştır. 1982 Anayasası, orduyu güçlü bir şekilde siyasal sürecin içine dâhil etmiştir.

Her on yılda bir darbe yapan ordu, siyasal iktidarı görevden uzaklaştırmak için 27 Nisan 2007’de yine hükûmete müdahalede bulunmuş, ancak bu kez siyasal iktidardan aldığı tepki ve halktan yeterli desteği görmemesi üzerine başarıya ulaşamamıştır. Bu tarih, ordunun devlet yönetimindeki etkisinin azalmaya başladığı tarih olmuştur. Askerî vesayet, gücünü kaybetmeye başladıktan sonra, bürokraside elde ettiği güçle yönetimi ele geçirmeye çalışan başka güç odakları olmuştur. Kaynak’a göre; ortaya çıkan boşluğu bürokrasi içinden, polis ve yargı bürokratlarından FETÖ’ye mensup güç odağı doldurmuştur. 7 Şubat 2012 tarihli MİT operasyonu ve 17-25 Aralık 2013 tarihli operasyonlar derin devlete sahip olmak amacıyla yapılan birer darbe girişimidir (Kaynak, 2014). Son olarak 2016’daki başarısız darbe girişimi, Türkiye’de ordu-siyaset ilişkisini derinden etkilemiştir. Bu girişim sonrası orduda büyük bir tasfiye gerçekleşmiş, iktidarın ordu üzerindeki sivil denetimi artmıştır. 2017 yasa değişikliği ile MGK’nın görüşünün alınması uygulamasına son verilmiş, kurulun üyeleri yeniden düzenlenmiştir.

Türkiye’de askerî müdahaleler, ülkenin siyasal istikrarını ve demokratik süreçlerini ciddi şekilde etkileyerek krizlere yol açmış, demokratik kurumların zayıflamasına ve halkın güveninin sarsılmasına neden olmuştur. Türk siyasal kültüründe var olan halka karşı güvensizlik, muhalefete yönelik tahammülsüzlük, bireysel hak ve özgürlük taleplerinin ülkeyi tehlikeye sürükleyeceğinin değerlendirilmesi gibi olumsuzluklar yanında, siyasal seçkinlerin gelişmeleri doğru okuyamamaları ve buna göre bir tavır sergileyememeleri darbelerin oluşumunda etkin rol oynamıştır (TBMM, 2012: 71). Ordunun siyaset üzerindeki etkisi, siyasal yaşamda tecrübe edilen asker-millet ilişkisi ve ordunun doğrudan veya dolaylı olarak aralıklarla siyasete müdahalesi, bir toplumun siyasal kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Türkiye örneğinde görülen üç askerî müdahale, sivil denetim, anayasa ve siyasal katılım üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Türkiye’de ordu – siyaset ilişkisinin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

- Türkiye’de ordunun yaklaşık on yılda bir siyasete müdahale etmesi, siyasal sistem üzerinde belirleyici olduğunu göstermiş ve bu durum demokratikleşme sürecine zarar vermiştir.

- Türkiye’de ordu-siyaset ilişkisi, askerî güvenlik kaygıları ile demokratik yönetim arasında bir denge sağlama açısından yetersizdir. Ulusal güvenlik kaygılarını öne süren ordu, müdahalelerine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.
- Türkiye’de, egemenlik kullanımı açısından ordunun rolünü, siyaseti dost-düşman ayrımı üzerinden okuyan Schmitt’in, siyasette düşman kavramının zorunlu olduğu yönündeki yaklaşımı (Schmitt, 2021: 57-58) üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşıma göre hiçbir zaman düşman eksik olmayacak, ülkedeki durum her zaman anormal olacaktır. Türkiye’de darbe ve sıkıyönetim rejimlerine bakıldığında aslında istisna olmadığı görülür.
- Türkiye devlet geleneğine göre kamu bürokrasisinin asıl misyonu, topluma nizam vermek ve doğru yolu göstermektir. Bu nedenle siyasetin aslı belirleyicileri siviller değil, resmî ideoloji çevresinde hareket eden kamu yetkilileri olmuştur (Erdoğan, 1998: 1213).
- Sivil siyasal iktidarın meşruiyetini yitirdiği zamanlarda, ordunun siyasete müdahale eğilimi artmaktadır. Sivil yöneticilerin meşruiyetlerini kaybetmesi, ordu müdahalesini haklı gösterebilecek bir zemin oluşturur. Meşruiyet krizi, ordunun sivil yönetime müdahale etmesini ve halka bunun kabul ettirilmesini kolaylaştırmaktadır (Örs, 1997: 59). Türkiye’de darbelerden önce, sivil yönetimin meşruiyetini kaybettiği önemli olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar, darbeyi haklı göstermek açısından askerler tarafından kullanışlı araçlar olmuştur.
- Türkiye’nin, cumhuriyet tarihi boyunca, içine düştüğü rejim krizlerinin arkasında yatan birkaç nedenden birisi, belki de en önemlisi, ordunun siyasal alanda işgal ettiği özel konumdur (İnsel, 2007: 152). Ordu, sivil siyasete istediği şekilde müdahale etmeyi kendine bir hak olarak görmüştür.
- Ordunun kendinde siyasal alana müdahale hakkı görmesi, sürekli bir olağanüstü hâl durumuna neden olmuştur.
- 1982 Anayasası’nda MGK’nın rolü, demokratik egemenliğin kullanılması açısından sorunludur. MGK, Türk siyasal hayatında ilkin, devletin millî güvenlik siyasetini belirleyen bir pozisyonda yer almıştır. Daha sonra kurulun kararları, her ne kadar, tavsiye niteliğine dönüştürülmüş ve kurul, danışma organı haline getirilmişse de ağırlığını devam ettirmiştir.

- Darbe, sadece darbeciler tarafından gerçekleştirilmez. Darbe öncesinde ideolojik aygıtlar oluşturulur. Bu aygıtlar medya, akademi, bazı STK'lar ve çeşitli meslek kuruluşları gibi halkı darbeye hazırlayan organlardır. Türkiye'de ordu, askerî müdahalelerde akademi, aydınları, meslek kuruluşlarını kullanmıştır. Özellikle 28 Şubat sürecinde medya önemli bir aygıt olarak kullanılmıştır.
- Demokrasilerde sivil toplum kuruluşları ordunun siyasal alana müdahalesini eleştirirken, Türkiye'de STK'lar kimi zaman müdahaleye destek vermiştir. 28 Şubat sürecinde beşli çete (Türk-İş, TOBB, TİSK, DİSK, TESK) olarak tabir edilen meslek kuruluşlarının darbe sürecine desteği önemlidir.
- Ordunun temsil ettiği resmî milliyetçilik, Schmitt'in siyaseti dost-düşman ikiliği üzerinden değerlendiren anlayışını yansıtır. Resmî olarak belirlenen standartların dışına çıkmak, millî güvenlik sorunu olarak algılanmıştır.
- Türk toplumunda ordu, güçlü bir imaja sahiptir. Birçok siyasal parti ya da siyasal kimliğe sahip kesim, orduyu önemli bir konumda görmüştür. Bu algı nedeniyle darbeler bugünkü ölçüde tepkiyle karşılanmamıştır. Hatta toplumsal zihinde ordunun bu özel yeri askerî müdahalelerde ordunun işini kolaylaştırmıştır.

4.1.2.11. Din – Devlet İlişkileri / Laiklik

Din - devlet ilişkisi, bir ülkenin yönetiminde dinî inançların rolünü belirleyen ve düzenleyen bir kavramdır. Bu ilişki, laiklikten teokrasiye kadar geniş bir yelpazede farklı şekillerde düzenlenebilir. Her toplumun tarihî, kültürel ve siyasal yapısına göre değişiklik gösterir. Din - devlet ilişkisi, bir ülkenin siyasal yapısını, temel hak ve özgürlükleri, toplumsal düzenini doğrudan etkileyen önemli bir konudur. Aynı zamanda ülkedeki siyasal istikrarı etkiler. İslâmiyet, belirli bir devlet anlayışı ya da siyasal sistem öngörmemiştir. Bu da birçok devletin bulunduğu koşullara göre İslâm hukuku oluşturma ve uygulamasına sebep olmuştur (Arslan, 1999: 113). Türkiye'de de dönemsel değişiklikler ve dalgalanmalar yaşayan din – devlet ilişkileri sürekli gerilimli olmuştur.

Osmanlıda İslâm dini, devletin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmiş, devlet işlerinde dinin etkisi belirgin olmuştur. Osmanlı padişahları siyasî liderliğin yanında aynı zamanda halife olarak dinî liderlik yapmıştır. Şeyhülislâmlık kurumu, en yüksek din işleri otoritesi olarak siyasal ve sosyal hayatta önemli rol oynamıştır. İslâm hukuku olan Şeriat ile örfî hukuk birlikte uygulanmıştır. Ancak Osmanlıda şeriat temel

yasa olmuşsa da, devletin yönetimi din adamlarında olmamıştır. Din ve devletin bir tutulması anlayışı (Din-ü Devlet) devletin meşruiyetini sağlayan bir formül olarak kullanılmıştır. Şeyhülislâmlık kurumu, uygulamada, istenen fetvaları vermekten başka bir işlev görmemiştir (Karpat, 1995: 27).

Osmanlının siyasal yapısını, Batı feodal düzeninden farklı olarak, tüm siyasal iktidarı padişapta toplayan, sivil toplum unsurlarının yok sayılabileceği “bürokratik imparatorluk” modeli oluşturmuştur. Osmanlının bu merkezî yapısı, aristokratik sınıf, burjuva sınıfı, yerel yönetim ve dinsel cemaatlerin güçlenmesine imkân vermemiştir. Batıda kilise, devletin dışında özerk olarak gelişmiş ve diğer sivil toplum kurumlarının da özerklik kazanmalarına yardımcı olmuştur. Bu kurumlar devlet iktidarının sınırlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlıda ise, din görevlileri, özerk bir cemaatin temsilcileri olmak yerine tam anlamıyla devletin memurları olmuştur. Merkeze bağlı bu görevliler, devletin eylemlerini dinsel kisve ile meşrulaştırıcı bir işlev görmüşlerdir (Özbudun, 1990: 63-64). Osmanlıda Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki reform hareketlerinin bir parçası olarak din-devlet ilişkilerinde değişimler yaşanmaya başlamıştır.

Osmanlının son dönemlerinde başlayan sekülerleşme süreci, cumhuriyetin kuruluşuyla beraber devrimci ve köktenci bir anlayışla dönemin laik uygulamaları şeklinde devam etmiştir. Cumhuriyet idaresinin benimsediği pozitivizm de bu yaklaşıma uygun bir ideolojik temel oluşturmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun laiklik konusundaki radikal reformları ile Osmanlının son dönemlerindeki seküler idarecilerin dinin toplumsal işlevi konusundaki düşünceleri süreklilik göstermektedir (Mardin, 2017: 98-99). Modern bir ulus devlet inşa etmek isteyen kurucu seçkinler, geri kalmışlığı Osmanlıdaki geleneksel İslâm-devlet düzenine bağlamıştır. Cumhuriyetle birlikte din, Osmanlıdaki geleneksel özünden ayrılarak bireysel düzeye indirgenmiş, toplumsal alandan tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Halifelik kaldırılmış, devlet dininin İslâm olduğu ibaresi anayasadan çıkarılmış, eğitim sistemi laikleştirilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve dinî vakıflar devlet denetimine alınmıştır. 1937’de laiklik ilkesi anayasaya eklenmiştir. Toplumdaki hiç kimseye dinsel bir ayrıcalık tanınmayan hukuk düzeni olarak tanımlanan laiklik, Türkiye’de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının ötesinde, Batılılaşma sürecinin bir parçası olarak algılanmıştır. Aynı zamanda laiklik, Türk siyasal kültürünün temel özelliklerinden biri hâline gelmiştir.

Laiklik adı altında uygulanan politikalar, tek parti dönemi sonuna doğru yumuşamıştır. DP iktidarı dönemi ile dinin kamusal alanda görünürlüğü artmış ve dinî kurumlar üzerindeki baskı azalmıştır. 1960 Darbesi ve sonraki süreçte, yeniden baskılar artmış ve dinî özgürlüklerin sınırları anayasa ile çizilmiştir. Ancak Millî Selâmet Partisi'nin siyaset sahnesine çıkması ile laiklik uygulamalarının şeklinin tartışıldığı ve belirli bir siyasal görüşün toplum tarafından meşruiyet kazandığı bir sürece girilmiştir. MSP, Türkiye'nin gücünü kaybetmesini kendi kültürel mirasını reddetmesi ve sanayileşememesiyle açıklamış, Osmanlının son döneminde İslâmiyet yerine Batı medeniyetinin benimsenmiş olmasını çöküşün en önemli sebebi saymıştır. MSP ile dinî kesimler bir siyasal parti etrafında örgütlenme ve iktidara katılma imkânına erişmiştir.

1980 darbesi, tüm siyasal partileri kapatmış ve toplumsal gruplar üzerinde önemli bir baskı uygulamıştır. Ancak küreselleşmenin de etkisiyle sonraki dönemde dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisi artmıştır. İslâmcı akımlar etkili olmaya başlamıştır. Muhafazakâr ve İslâmî kimlikleri ile öne çıkan siyasal partiler güç kazanmış ve din-devlet ilişkileri yeniden şekillenmeye başlamıştır. 1980'li yılların sonuna kadar çevrede konumlanmış muhafazakâr sınıflar, siyasette ve iş dünyasında merkezde yer almaya başlamıştır (Mardin, 2015). Çevrenin temel özgürlükler, demokrasi ve inanç talepleri daha güçlü şekilde dile getirilmeye başlamıştır. Yükselişe geçen RP, 1995 Genel Seçimlerinde birinci parti olmuş ve iktidara gelmiştir. Ancak 28 Şubat askerî müdahalesi ile parti kapatılmış ve liderlere siyaset yasağı getirilmiştir. Kamuda başörtüsü yasağı getirilmiş, imam hatip okullarının orta kısımları kapatılmış ve İslâmcı kimliğe sahip kesimler baskı altına alınmıştır. Muhafazakâr kesimler tarafından devletin politikalarına duyulan tepkinin de etkisiyle RP'den ayrılanların kurduğu AK Parti 2002'de tek başına iktidara gelmiştir. İktidarın yaptığı birçok düzenleme ile devletin din üzerindeki etkisi yumuşamış, muhafazakâr kesimler bürokraside daha çok yer edinmiştir. Ancak 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Türkiye'de din-devlet ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır.

Din-devlet ilişkileri siyasal ve toplumsal aktörler tarafından farklı şekillerde yorumlanmakta, tartışılmakta ve siyasal krizlere neden olabilmektedir. Laiklik ilkesinin tam anlamıyla uygulanmadığını öne süren bazı kesimler, kamusal alanda dinî herhangi bir simgeye tahammül edemezken; muhafazakâr kesimler inanç özgürlüğüne sahip

olmadıkları konusunda sıklıkla eleştiri getirmektedir. Türkiye’de din – devlet ilişkilerinin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

- Türkiye’de modernleşmenin getirdiği seküler yaşam tarzı ile meşruiyetini dinden alan muhafazakâr/geleneksel yaşam tarzı arasındaki çatışma yüz yıldan fazla bir zamandır sürmekte ve krizlere neden olmaktadır.
- Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar laiklik karşısında dinin siyasal alandaki konumunun ne olacağı sorunu devam etmiştir. Birtakım reformlara ve özgürlüklere rağmen muhafazakâr kesimler istedikleri noktaya erişememiştir. Bununla birlikte dinî özgürlükler, laiklik yanlısı kesimlerde korkuya neden olmuştur.
- Muhafazakâr kimliğe sahip toplumsal gruplar ya da siyasal partiler ne zaman siyasal alanda belirli bir konum elde etse, askerî müdahalelerle engellenmiştir.
- Türkiye’de laiklik, içerikten ziyade, semboller üzerinden kutuplaşmaya neden olmaktadır.
- Dinî inançların siyasal hayattaki etkisi ve dinin kamusal alandaki sınırları gibi konularda farklı görüşler mevcuttur. Bu durum toplumsal gerginliklere neden olabilmektedir.
- Bazı Kemalist kesimler, laiklik ilkesine yükledikleri anlam nedeniyle, İslâm dininin toplumsal hayatta görünür olmasına hiçbir surette tahammül etmemişlerdir.
- Laiklik ilkesi, farklı siyasal partiler ve toplum kesimleri tarafından farklı yorumlanmaktadır. Bu durum kamusal alanda siyasal krizlere yol açmaktadır.
- Eğitim müfredatında din derslerinin zorunlu olması tartışmalara neden olmaktadır.
- Siyasal kültürün meşruiyet kaynaklarından biri dindir. Bu nedenle din, siyasal kriz dönemlerinde belirgin bir rol oynayarak siyasal istikrarı sağlayabilir ve toplumsal huzursuzlukları önleyebilir. Ancak aynı zamanda iktidarlar tarafından kendi meşruiyetlerini güçlendirmek için de kullanılabilir. Bu durum partiler arasında gerilimlere neden olur.
- Türkiye’de uzlaşma kültürünün gelişmemiş olması, laik-dindar geriliminin daha çok tırmanmasına neden olmaktadır.

- Türkiye’de laik/seküler – dindar/muhafazakâr siyasal kimlikleri en önemli toplumsal ayrışma unsurları hâline gelmiştir.
- Kemalist laiklik ile sekülerizm, esas olarak köktenci bir din eleştirisine dayanmaktan ziyade, siyasal alanda dinî kurumların etkisini azaltma amacı taşımıştır. Weber terminolojisinde görülen “karizmatik otorite” ile ifade edilecek olursa, Kemalizm, karizmatik otoriteye meşruiyet kazandırmak için, en büyük engel gördüğü geleneksel otoritenin meşruiyetini zayıflatmak istemiştir (Parla, 1994: 309-310).
- Türkiye kapitalist olamadığı için Batılılaşmamaktadır. Dolayısıyla, Batıcıların istediği gibi laik de olamamaktadır (Küçükömer, 2010: 24). Türkiye ile Batı’daki laiklik uygulamaları farklı gelişmiştir. Türkiye’nin kendine özgü bir laiklik anlayışı vardır. Bu nedenle Türkiye’nin laik bir devlet olmadığı ve olamayacağını belirten görüşler mevcuttur. Bu durum sıklıkla tartışmalara konu olmaktadır.

4.2. Türk Siyasal Sistemi ve Kriz Alanları

Türkiye’nin siyasal yapısını belirleyen temel unsurlara sahip olan Türk siyasal sistemi, yönetim biçimini ve karar alma süreçlerinin işleyişini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Sistemin kurumsallaşma düzeyi, siyasal istikrar açısından belirleyici olur. Siyasal istikrar da krizlerin yaşanması, önlenmesi ve yönetilmesi noktasında önemli bir faktördür. Türk siyasal hayatında sistemin istikrarını bozan, alt sistemlerin ürettiği birtakım kriz alanları bulunur. Bu nedenle Türk siyasal sisteminde yaşanan krizlerin anlaşılmasında öncelikle Türk siyasal sisteminin temel özelliklerine bakmak ve sistemin kriz alanlarını tespit etmek gerekir.

4.2.1. Türk Siyasal Sistemi

Türk siyasal sistemi, çok sayıda tarihsel, toplumsal ve kültürel etmenin etkisi altında şekillenmiştir. Tarihsel süreçte, çeşitli yönetim anlayışları gelişmiş, sistemde değişiklikler yaşanmıştır. Otokratik bir siyasal sisteme sahip Eski Türk devletlerinde divan, kurultay, toy vb. kurullar aracılığıyla kararlar alınmıştır. Bu kurullar halk tarafından seçilmeyen danışma meclisleri niteliğinde olmuştur. Osmanlıda, benzer şekilde, mutlak monarşiyle yönetilen bir sistem devam etmiştir. 1808 Senedi İttifak ile

birlikte sistemde değişimler başlamış, 1876 Kanun-i Esasi ile anayasal monarşiyeye geçilmiştir. Ardından yapılan birtakım değişikliklerle padişahın yetkileri sınırlandırılmış, yürütme gücü bakanlar kuruluna devredilerek parlamenter sistem görünümüne kavuşmuştur (Gözler, 2011: 21). Anayasa, meclis, bakanlıklar, yerel yönetimler vb. kurumlar ilk kez Osmanlının son döneminde oluşturulmuştur. Genellikle Fransa'nın örnek alındığı bu kurumlar, devlet öncelikli bir anlayışla hayata geçirilmiştir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra parlamenter sistem benimsenmiş, ancak 1946'ya kadar tek partili bir meclisten oluşmuştur. Çok partili düzene geçildikten sonra parlamenter sistem uzun süre korunmuş, ancak askerî darbeler ve sonrasında yürürlüğe konulan anayasalar yoluyla sistemin alt sistemlerinde önemli birçok değişiklik yapılmıştır. Son olarak Türk siyasal sistemi, 2017'de yapılan değişikle başkanlık sistemine geçmiştir. "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak isimlendirilen sistem, karma sistem özellikleri taşısa da klasik başkanlık sistemlerinden ayrılır. Demokratik ilkelere dayanırken aynı zamanda kendine özgü nitelikler sergilemektedir.

Türk siyasal sistemi yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç ayrı organ üzerine kuruludur. Bu organlar, anayasaya bağlı güçler ayrılığı prensibine dayanır. Yasama organı TBMM, halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşur. Yasama sürecini yürütür, yasaları çıkarır ve ülkenin genel politikalarını belirler. Yürütme organı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne dayalı olarak cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşur. Cumhurbaşkanı, devletin başı ve hükümetin başı olarak ülkenin yönetiminden sorumludur. Bakanlar kurulu ise yürütme organının karar alma mekanizmasıdır. Yargı, bağımsız bir şekilde yargı yetkisini kullanır; Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Sayıştay, Yargıtay ve bölge mahkemeleri gibi kurumlardan oluşur; yasaların uygulanmasını gözetir.

Türk siyasal sisteminin temel özelliklerinin başında merkeziyetçilik anlayışı gelir. Türkiye Cumhuriyeti, tek bir merkezî hükümetin olduğu devlet biçimi olan üniter yapıyı benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin çok geniş topraklara sahip olması ve kaybedilen toprakların oluşturduğu psikolojik durum, güçlü bir merkezî yönetim kurulması sonucunu doğurmuştur. Türkiye ile devam eden bu anlayış, tüm yetkinin merkezde toplanmasına neden olmuştur (Göksel & Tunç, 2021: 60). Türkiye'de uygulanan farklı sistemlere ve yapılan birçok değişikliğe rağmen, üniter devlet yapısı sürekli devam etmiştir. Bu yapının

getirdiği anlayış, aynı zamanda ekonomik yapının da merkeziyetçi olmasına neden olmuştur. Siyasal sistemde devletin ekonomik alandaki rolü çok fazladır. Son yıllarda değişimler olmakla birlikte, uzun yıllar devletçilik politikaları uygulanmış ve en büyük yatırımcının devlet olduğu bir gelenek oluşmuştur.

Türk siyasal sistemi, Soğuk Savaş Dönemi boyunca kendi içinde ve uluslararası çevreden kaynaklanan işgal edilme riski ve terör saldırıları nedeniyle, sistemi, askere dayalı biçimde şekillendirmiştir. Siyasal sistemin meclis, siyasal partiler, seçimler, anayasa gibi demokratik kurumları barındırmasının yanında MGK gibi kurumları bulunması, askerî özelliklerinin devam etmesine neden olmuştur. Siyasal bir kurum olmayan ordu, Türk siyasal sisteminde güçlü bir aktör olarak yer almıştır. Ancak 1980'lerden sonra siyasal sistemin alt sistemleri olan hükümet sistemi, seçim sistemi ve gerekli anayasa değişiklikleri, başta iktidar olmak üzere siyasal aktörler tarafından sıklıkla tartışılmaya başlamıştır. Sisteme gelen çok sayıda talep, sistemde aşırı bir yüklemeye neden olmuştur (Vergin, 2019: 56-57). Siyasal sistem, gereken değişikliklere yönelik kararlar üretememiş, çevreden gelen talepleri karşılayamamıştır. Krize giren Türk siyasal sisteminin değiştirilmesi gerektiği düşüncesi kamuoyunda sürekli güncel tutulmuştur.

Türk siyasal sisteminin iç ögeleri arasındaki ilişkiler ve etkileşim bir şekilde kendini idame ettirerek günümüze ulaşmıştır. Ancak sistem, içeriden ve uluslararası sistemden aldığı talepler neticesinde aşırı yüklenmeye maruz kalmıştır. Sistem, karmaşık taleplere sadece kendini idame ettirmeye yönelik çözümler üretebilmiştir (Vergin, 2019: 58). Türk siyasal sistemi, Easton'un siyasal sistem modelinin mantığında yer alan ve siyasal sistem için gerekli olan esnekliği gösteremediği için sıklıkla krizle karşılaşmaktadır.

4.2.2. Türk Siyasal Sisteminin Kriz Alanları

Geleneksel ve modern toplumlara kıyasla geçişli (gelişen/değişen) toplumlar siyasal krizlere daha fazla eğilimlidir (Huntington, 1965). Bu toplumlarda askerî darbeler, ayaklanmalar, terör olayları, sık hükümet değişikliği vb. olaylar siyasal istikrarsızlığa neden olmaktadır. Ayrıca sosyal ve ekonomik gelişmenin getirdiği birtakım kırılmalar da krizlere zemin hazırlamaktadır. Geçişli toplum sınıfına dâhil edilebilecek Türkiye'de de demokratikleşme ve modernleşme süreçlerinin getirdiği istikrarsızlık durumları olmuştur. Türkiye, istikrarlı bir siyasal sistem oluşturabilmek için çeşitli alt sistemler denemiştir.

Siyasal krizlerle karşılaştıkça yeni hükümet sistemi, seçim sistemi ya da ekonomik sistem arayışlarına girmiştir. Ancak siyasal sistemdeki bu değişimler çoğu zaman istenilen istikrarı sağlayamamıştır. Çünkü uygulanan yeni sistemler, örnek alındıkları ülkelerin siyasal kültürleri ile uyumlu olmaları ve kendilerine özgü tarihsel, sosyal ve ekonomik süreçlerden geçilerek şekillenmeleri nedeniyle bu ülkelerde sağlıklı işlerken; Türk siyasal sistemi, bu süreçleri yaşamadığı için değişikliklere uyumu zor olmuştur.

Türkiye’de siyasal sistemin istikrarını sağlayan başlıca etmenler, sistemin meşruiyeti ve otoritesini korumasıdır (Vergin, 2019: 58). Siyasal istikrardan bahsedebilmek için, hükümetlerin, anayasaların öngördüğü sürede görevde kalması, seçim yoluyla hükümetin değişmesi ve şiddetin olmaması gerekmektedir. Ancak Türk siyasal sisteminde otoriter tek parti düzeninden çok partili düzene geçiş ve sonrasındaki uygulamalar sancılı olmuştur. 1946’da seçim sistemi değişmiş, ancak demokratik bir sistem kurulamamıştır. Demokratik anlamda seçimler ilk defa 1950’de yapılarak çok partili sisteme geçilmiştir. Buna rağmen 1960 askerî darbesi ile uzun yıllar, ordunun sistemdeki etkisi devam etmiştir. 1961 Anayasası teoride önemli demokratik kurumlar öngörmüş, fakat uygulamada hayata geçirilememiştir. 1950-2002 yılları arasında 58 hükûmet kurulmuştur. Hükûmetlerin ortalama ömrü bir yıldan az olmuştur. Hükûmetlerin kurulamaması ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan sorunlar sıklıkla kriz yaşanmasına neden olmuştur. İktidara gelen siyasal partiler, istikrarlı hükûmetler kuramamışlar, parti programlarını uygulamak için yeterli zamanı bulamamışlardır. İktidardaki Kısa süreli iktidar partileri, seçim ekonomisi uygulayarak krizi daha da derinleştirmişlerdir. Ayrıca sürekli değişen anayasa, seçim sistemi ve ekonomik yapı da siyasal istikrarın bir türlü sağlanamamasına yol açmış ve siyasal krizlere zemin hazırlamıştır.

Türkiye siyasal sisteminde gerekli kurumsallaşma sağlanamamıştır. Sistemin taleplere zamanında yeterli çıktıyı üretememesi ve yeterli esnekliği sağlamaması; kurumların işleyişinde gerekli eşgüdümün sağlanamaması gibi sebepler krize neden olmaktadır.

4.2.2.1. Hükûmet Sistemi

Her devlet, yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla kanun koymak, koyduğu kurallarla şekillenen düzeni yürütmek ve bu düzenin kurallarının uygulanması

sırasında yaşanan uyuşmazlıkları çözmek fonksiyonlarını yerine getirir. Devletin bu üç hukukî temel fonksiyonunun hangi organlar tarafından yerine getirildiği, bu organlar arasında fonksiyonların nasıl paylaştırıldığı ve bu organların birbiriyle olan ilişkilerinin nasıl düzenlendiğini belirleyen mekanizmaya hükûmet sistemi denir (Erdoğan, 2019: 246).

Hükûmet sistemi, genel olarak siyasal sistemdeki istikrarı sağlayan en önemli faktörlerin başında gelir. Ülkeler tarihsel, sosyal ve ekonomik yapılarına göre farklı hükûmet sistemleri kullanmış ve istikrar sağladıkları kurumsal yapılar inşa etmiştir. Bu nedenle her ülkede istikrarı sağlayan hükûmet sistemi farklı olabilmektedir. Ancak hükûmet sistemlerinde ulaşılmak istenen temel amaç, istikrarlı bir siyasal sistem kurabilmektir. Siyasal sistemlerde, sadece hükûmet sisteminin türü üzerinden sistemin istikrarlı olup olmadığını belirlemek mümkün değildir. Her hükûmet sistemi türünde krizler ortaya çıkabilir. Ancak sistemin sürekli krize girdiği sistemler kronik hâl almaktadır. Bu da sistemin kurumsallaşma sorunundan kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de genel olarak parlamenter demokrasiye dayanan farklı hükûmet sistemleri uygulanmıştır. Bu süreçte sistemde birçok değişiklik yaşanmasına rağmen, sistem genel olarak sürmüştür. 1921 Anayasası döneminde meclis hükûmeti sistemi uygulanırken 1924 Anayasası döneminde meclis hükûmeti ile parlamenter sistemin niteliklerinin bir arada bulunduğu bir karma hükûmet sistemi benimsenmiştir. 1961 Anayasası döneminde klasik parlamenter sistem benimsenmiş, 1982 Anayasası döneminde ise güçlendirilmiş parlamenter sistem uygulanmıştır. 2007’de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini sağlayan bir anayasa değişikliği ile sistem, yarı-başkanlık sistemine benzer bir yapıya dönüşmüştür. Son olarak 2017 anayasa değişikliğiyle başkanlık sisteminden ilham alan cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçilmiştir (Keskinsoy & Kaya, 2018: 76-77). Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçilmesiyle, parlamenter sistemde sembolik görevleri olan cumhurbaşkanı, hem devlet başkanı hem de hükûmet başkanı olarak daha güçlü bir konuma ulaşmıştır. Bakanlar kurulu kaldırılmış ve yerine cumhurbaşkanı tarafından atanan “cumhurbaşkanlığı kabinesi” getirilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin tercih edilmesinde, en önemli unsur, etkin ve hızlı karar alarak yürütmenin güçlendirilmesi ve siyasal istikrarın sağlanmasıdır.

Parlamenteer sistemde, hükümet kurulamaması nedeniyle yaşanan sorunlar krize neden olduğı için yeni sistemde karar alma ve uygulama mekanizmalarının daha hızlı işleyeceği beklentisi oluşmuştur. Ayrıca hükümetin beş yıldan önce düşmesi gibi bir sorunun ortadan kalkması ile kuvvetler ayrılığı ilkesinin daha güçlü uygulanacağı yeni sistemde; erken seçim, koalisyon hükümetleri olmayacağı ve bu şekilde eski sistemdeki gibi siyasal sistem tıkanıklığı yaşanmayacağı öngörülmüştür (Turan, 2018: 48). Ancak yeni sistemin etkinliği ve demokratik niteliğı ile ilgili eleştiriler vardır. Türk anayasa tarihinde yürütme organı ve cumhurbaşkanı en güçlü konuma ulaşmıştır (Tarhan, 2023: 389). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin, cumhurbaşkanının yetkilerinin çok fazla olması nedeniyle otoriterliğe kayacağı; cumhurbaşkanının KHK çıkarma yetkisi ve üst düzey mahkeme üyelerinin çoğunluğunu atamasının kuvvetler ayrılığının zayıflamasına neden olacağı; cumhurbaşkanının yasama üzerinde belirleme gücüne karşılık meclisin denetleyememesinin parlamentonun zayıflamasına yol açacağı (Koç, 2021: 26-32; Güler, 2018) eleştirileri de öne çıkan konulardır. Türkiye'nin geçmişte yaşadığı siyasal krizler ve başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerdeki sistem içi krizler dikkate alınarak, cumhurbaşkanı ve meclise karşılıklı fesih yetkisi verilmiştir (Gülener & Miş, 2017: 8).

Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan 1950'ye kadar tek parti iktidarı ile yönetilmiş, daha sonra çok partili siyasal hayata geçtikten bugüne kadar, koalisyon ya da geçiş dönemi hükümetleri ile siyasal istikrar sağlanamamıştır. Tek partinin iktidarda olduğu dönemlerde genel anlamda hükümetler diğer dönemlere kıyasla daha istikrarlı olmuştur. Türkiye'de günümüzdeki cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin toplumsal zemindeki meşruiyeti ve kurumsallaşma düzeyi, istikrarını ve sürdürülebilirliğini belirleyecektir.

Hükümet sisteminin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Kurumsallaşamayan hükümet sistemi sıklıkla siyasal krizlere neden olmaktadır.
- Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, parlamenteer sistemde yaşanan cumhurbaşkanı seçme krizleri engellenmiştir.
- Cumhurbaşkanının partili olması, toplumun tamamına eşit ve âdil yaklaşmama endişesini barındırmaktadır.

- Dünyada uygulanan farklı başkanlık sistemlerine kıyasla, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde denge ve denetim mekanizmaları yetersizdir. Bu durum otoriterleşmeye yol açabilir.
- 1982 anayasası döneminde, önceki döneme göre cumhurbaşkanına tanınan yetkiler artırılmıştır. Cumhurbaşkanına devlet organları arasında uyum sağlama rolü verilmiştir. Bu durum, asıl icracı başbakan ile cumhurbaşkanı arasında yetki sorunu yaşanmasına ve sistem krizine yol açmaktadır (Keskinsoy & Kaya, 2018: 88). Bu, 2017 öncesi uygulanan hükümet sistemleri açısından önemli bir kriz unsuru olmuştur. Yürütmenin güçlü olduğu hükümet sistemleri, siyasal istikrarı sağladığı için krizlerin önüne geçilir. Ancak diğer taraftan yürütmenin otoriter bir yapıya dönüşme riskini barındırmaktadır. Zayıf hükümetlerin sık değişmesi krizlere neden olabilir. Kuvvetler ayrılığında gerekli denetim mekanizmalarının işlemediği güçlü hükümetler de krizlere neden olabilir.
- Hükümet sistemi, seçim sistemi ve parti sistemi ile birlikte düşünüldüğünde, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin iki partili sisteme evrilme ihtimali yüksektir. İki partili sisteme dönüşmesi ülkede ideolojik olarak kutuplaşmanın artmasına neden olabilir.
- Parlamenter sistemde, mecliste koalisyon hükümeti içinde partiler arasında yaşanan gerginlikler, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ittifak içindeki partiler arasında yaşanmaya devam etmektedir.
- Cumhurbaşkanının tek yetkili olması, onun kriz yönetiminde ortak karar alma ihtiyacını önemsememesine neden olabilir.
- Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, cumhurbaşkanı ile meclisin çoğunluğu farklı partilerden olduğunda sistem tıkanıklık yaşayabilir.
- Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, cumhurbaşkanı güçlü bir konuma getirilmiştir. Parlamenter sisteme kıyasla meclisin gücü zayıflamıştır. Bu durum tek adam rejimine ve otoriterleşmeye yol açabilir. Farklı görüşlerin mecliste temsili zorlaşabilir.
 - Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmekte ve meclisin onayına tabi değildir.
 - Üst düzey bürokratların atanması tamamen cumhurbaşkanının yetkisindedir.

- Cumhurbaşkanlığı kararnameleri cumhurbaşkanının yetki alanını genişletmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartma yetkisi, yürütmenin düzenleyici işlemleri arasında istisna olan bir işlem türüdür. TBMM'nin cumhurbaşkanının bu yetkisini konu, süre ve kapsam bakımından sınırlama yetkisi yoktur (Tarhan, 2023: 380).
- Meclis, nitelikli çoğunlukla seçim kararı alabilirken cumhurbaşkanı tek başına seçim kararı alabilmektedir.
- Cumhurbaşkanının meclis tarafından çıkarılan yasaları veto etme yetkisi bulunmaktadır.
- Cumhurbaşkanına kanunlara karşı güçleştirici veto yetkisi tanınmıştır.
- Denge ve fren sistemleri açısından, meclisin cumhurbaşkanını frenleyebileceği araçlar yoktur.

4.2.2.2. Hukuk Sistemi ve Anayasa

Hukuk, toplumda kişilerin davranışlarını ve ilişkilerini düzenleyen ve uyulması devlet yaptırımına bağlanmış kurallar bütünüdür (Oğuzman & Barlas, 2023: 2). Hukukun amacı, toplum düzenini ve adaleti sağlamaktır. İnsanlık tarihinde farklı dönemlerde ve coğrafyalarda çeşitli hukuk sistemleri uygulanmıştır. Genelde dört farklı gruba ayrılan sistemler; Kıta Avrupası hukuk sistemi, common law(ortak) hukuk sistemi, İslâm hukuku sistemi ve sosyalist hukuk sistemidir (Gözler, 2023: 149-163).

Türk hukuk sistemi, kökenlerini Roma hukuku, İslâm hukuku ve Türk örf-adet hukukundan almaktadır. Modern Türk Hukuku ise Osmanlının son dönem reformları ve Cumhuriyet dönemi hukukî yenilikleriyle şekillenmiştir. Türklerin kullandıkları eski hukuk sistemi, yasa anlamına gelen “törü”den gelmektedir. Eski Türk sisteminin tamamına “Türk Töresi” denilmiştir. İslâmiyet’in kabulüyle, Türk devletleri örfî hukukun yanında İslâm hukukunu da kullanmaya başlamıştır. Osmanlıda dinî esaslara dayanan hukuk sistemi, şer’î hukuk ve örfî hukuk olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlının son dönemlerinde modernleşme hareketlerinin de etkisiyle Mecelle (Osmanlı Medeni Kanunu) kabul edilmiştir. Mecelle, İslâm hukukuna ait hükümlerin derlenmesiyle oluşmuştur (Erbay, 2018: 217-223).

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, yapılan anayasal değişikliklerle, aşamalı olarak Kıta Avrupası hukuk sistemine geçilmiştir. 1926’da kabul edilen Türk Medenî Kanunu

ile Mecelle yürürlükten kalkmıştır. Türk Medenî Kanununun İsviçre Medeni Kanunundan iktibas edilmesiyle Türkiye Kıta Avrupası hukuk sistemi etkisine girmiştir. Daha sonra İsviçre'den borçlar hukuku, icra iflas kanunu ve hukuk usulü muhakemeleri kanunu; İtalya'dan ceza hukuku; Almanya'dan ticaret kanunu, ceza muhakemeleri usulü kanunu ve deniz ticareti kanunu ile Fransa'dan idare hukuku iktibas edilmiştir (Erbay, 2018: 230-231).

Türk hukuk sistemi, anayasa, kanunlar, yönetmelikler, içtihatlar ve uluslararası sözleşmeler gibi kaynaklardan oluşur. Türk hukuk sistemi, tedvin edilmiş ve yazılıdır. Özel-kamu hukuku ayrımı vardır. Türk hukuk sisteminin temel prensipleri: hukuk devleti ilkesi, anayasanın üstünlüğü, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılması, adil yargılanma hakkı ve hukukun genellik ilkesidir. Hukukun siyasetten bağımsız ve tarafsız işlemesi, hukuk sisteminin temel ilkeleri gereği büyük önem taşımaktadır. Türk hukuk sisteminde yargı, bağımsız yargı organları aracılığıyla yürütülür. Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay ve diğer mahkemelerden oluşur. Bu mahkemeler, yasaların yorumlanması, anayasal uygunluk ve hukukun üstünlüğünün korunması gibi görevleri yerine getirir.

Siyasal sistemlerin işleyişi anayasal kurumlar ve kurallara göre belirlenmektedir. Anayasa, devletin yapısını, niteliğini, temel organlarının kuruluşunu, işleyişini ve bunların birbirleriyle ilişkilerini, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen hukukî kurallarının ve kurumlarının bütünü ifade eder (Döner, 2023: 41). Anayasa, sistemin temel yasası olarak siyasal gücün sınırlarını koyar ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlar.

Türk siyasal sisteminde anayasacılık hareketleri, Osmanlı devletinin son dönemlerindeki modernleşme hareketleri ile başlamıştır. Anayasal nitelikteki ilk belge 1808 tarihli Sened-i İttifak olarak kabul edilmektedir. Bu belgeyle padişahın mutlak iktidarının sınırlandırılabilceği fikri ortaya konulmuştur. Daha sonra 1876 tarihli Kanun-i Esasi, ilk anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu anayasa ile meşrutî monarşiye geçilmiştir. 1909'da köklü bir anayasa değişikliği yapılmıştır. Monarşik düzen devam etmiş, ancak padişahın yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu değişikliklerle Osmanlı, anayasal bir monarşiye geçmiştir. Bu dönemde yapılan birçok değişikliğe rağmen anayasal kurumların sürekliliği sağlanamamıştır. Cumhuriyet döneminin başında anayasacılık

hareketleri hızlanmış, bu hareketler sayesinde tam anlamıyla demokratik bir yönetim kurulmasa da bu hareketler, demokratik siyasal sistemin temel kavramları olan parlamento, muhalefet, temsil gibi kavramların gelişmesini sağlamıştır (Erdoğan, 2012: 58).

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar çeşitli anayasalar hazırlanmıştır. İlk anayasa olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, TBMM tarafından savaş koşullarında kabul edilmiş ve kuvvetler ayrılığı ile meclis hükümeti sistemini öngörmüştür. 1924 Anayasası ise Cumhuriyetin ilanından sonra yeni kurulan ulusal egemenliği ve devletin temel yapılarını belirlemiş, liberal ve bireyci ilkelere dayalı temel hak ve özgürlükleri düzenlemiştir.

1961 anayasası, askerî darbe sonrasında hazırlanmıştır. Ancak çoğunlukçu bir demokrasi modeli öngören anayasa, ileri düzeyde demokratik ilkeler içermektedir. Sosyal haklara da yer verilmiştir. Meclis, millet meclisi ve cumhuriyet senatosu olarak iki kanattan oluşmuş, yürütme ise cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca askerî yargı düzenlenmiş, MGK, askerin siyaset üzerindeki etkisini artırmıştır. Yüksek Hâkimler Kurulu oluşturulmuştur. 1961 Anayasasını hazırlayanlar, seçilmişlere duydukları güvensizlikten dolayı, bu organları hukuk devleti mekanizmalarıyla sınırlandırmış, vesayet kurumları aracılığıyla da kontrol etmeye çalışmıştır. Millî Güvenlik Kurulu ve Cumhuriyet Senatosu, bu vesayetçi kurumların başında gelmektedir. Anayasa mahkemesi ise kuruluş amacı vesayet kurumu olarak tasarlanmamış, ancak böyle bir nitelik kazanmıştır (Yazıcı, 2010: 257-259).

1982 Anayasası, 12 Eylül darbesinin ardından hazırlanmıştır. Temel hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır. Yasama organı, TBMM olarak belirlenmiş, Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır. 1982 Anayasası, askerî vesayeti derinleştirmiştir. 1961 Anayasası fiilen vesayet kurumuna dönüşen Anayasa Mahkemesi ve cumhurbaşkanlığı makamını gerçek vesayet makamlarına dönüştürmüştür. Ortaya çıkardığı en önemli vesayet kurumu cumhurbaşkanlığı olmuştur (Yazıcı, 2010: 260-262). Bu anayasa yürütmeyi, yürütme içinde de cumhurbaşkanını güçlendirmiştir. MGK'nın konumu güçlendirilmiş, hukuk devleti ve yargı bağımsızlığını sağlamaya dönük ilkelerden ödünler verilmiştir. 1982 Anayasası defalarca değiştirilmiştir. 1995, 2001, 2010, 2017 yıllarında kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Özellikle 2001 AB Uyum Yasaları kapsamında değişiklikler

yapılmıştır. 2017’de yapılan köklü değişiklikle Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi’ne geçilmiştir.

Türkiye’de siyasal sistem ile bağlantılı olarak, katılımcı demokratik bir sisteme ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetim sisteminin tam anlamıyla hayata geçirilememiş olması, hukuk sisteminin de geride kalmasına yol açmıştır. Günümüzde 1982 Anayasasına dayalı yönetim devam etmektedir. Ancak siyasal aktörler ve toplumun farklı kesimleri arasında anayasa tartışmaları sürmektedir. 1980 öncesi yaşanan yoğun siyasal krizler sonrası gerçekleşen askerî darbe ile istikrarı sağlama amaçlı yürütmenin güçlendirildiği yeni bir anayasa ve yeni bir sistem ortaya çıkmıştır. Daha güçlü bir cumhurbaşkanı öngören 1982 anayasası, daha sonraki yıllarda cumhurbaşkanının neden olduğu siyasal krizlere sahne olmuştur. Ayrıca seçim sisteminde yapılan değişiklikle getirilen %10 seçim barajı başka siyasal krizlere neden olmuştur.

Siyasal krizlerin önlenmesi için hukuk sisteminin demokratik değerlerle uyumlu olması, temel hak ve özgürlükleri koruyan bir işleyişte olması ve toplumsal zemine dayanması gerekmektedir. Hukuk sistemi ile siyaset arasındaki etkileşim kriz alanları oluşturmaktadır. Türk hukuk sistemi, siyasal krizlerin ortaya çıkması ve yaşanan siyasal krizlerin çözülmesinde önemli rol oynamaktadır. Hukuk sisteminin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Hukuk sisteminin güvenilirliği ve istikrarı, siyasal krizlerin önlenmesinde etkilidir. Hukukî belirsizlikler, kişilere göre değişen hukukî kararlar, hukuk sisteminin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir.
- Hukukî kararlar siyasî müdahalelere maruz kaldığında hukuk sisteminden kaynaklanan siyasal krizler yaşanmaktadır.
- Toplumdaki hukuk algısının olumsuz olması, yargıya güvenin olmaması, yargı kararlarının meşruiyetinin sorgulanmasına ve krizlere neden olmaktadır.
- Mahkeme çalışmalarındaki sorunlar, davaların geç sonuçlanması ve kararlarda adaletin sağlandığına dair güvensizlik krizlere neden olmaktadır.
- Kanunların geleneksel toplumdan gelen kimi örf-adet kurallarını göz önünde bulundurmaması, bazı durumlarda etnik, mezhepsel ya da cemaatsel toplumsal kuralların işletilmesine neden olmaktadır.

- Yargı kararlarının siyasallaşması, alınan kararların toplumdaki meşruiyetini sorgulattığından krizlere yol açmaktadır.
- Hukuk sistemindeki siyasal krizler genellikle yasama, yürütme ve yargı erklerinin denge ve denetimindeki sorunlarla ilişkilidir. Bu denge ve denetim mekanizmalarının zayıflaması, adaletin sağlanmasını zorlaştırabilmektedir.
- Hukuk sisteminde temel hak ve özgürlüklerin korunmaması; ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, örgütlenme hakkı gibi temel hak ve özgürlükleri koruyacak mekanizmaların sağlanamaması krizlere neden olmaktadır.

Türk anayasaları, toplumun temel kültürünün ve felsefesinin ürünü değildir. Türk anayasaları, iktidarın gücünü sınırlandırmak ve toplumu yeniden biçimlendirmek için yapılmıştır. Bu nedenle anayasalar, kurumlar ve ideolojilerin, belirli bir seçkin grup tarafından yeni bir sistem kurmak ve kendi çıkarlarına uygun politikalar uygulamak için kullandığı bir araç olmuştur (Karpaz, 2007: 8). Ayrıca Türkiye’de anayasalar, bir önceki döneme tepki olarak yapılmaktadır. Toplumsal tabanın taleplerini görmezden gelmesi ve toplumsal uzlaşmaya dayanmaması, siyasal krizlerin yaşanmasına ve çatışmacı bir siyasal kültürün süreklilik kazanmasına yol açmaktadır (Ekici, Güven, & Acar, 2022: 454).

Siyasal krizlerin çözümünün anayasa değişikliği ile sağlanacağı düşüncesi hâkimdir. Bu anlamda siyasal sistemde gerekli kurumların oluşturulması ve aktörler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi gibi değişiklikler yapılırsa da, toplumsal zeminde değişimlerin meşruiyeti gerekir. Bunun olmadığı durumlarda ne kadar anayasa değişikliği yapılırsa da siyasal krizler devam eder. Darbecilerin oluşturduğu 1961 Anayasası bir tür “vesayet demokrasisi” öngörülmüştür. Ancak uygulamada başarısız olmuştur (Ahmad, 1994: 223). Bu durum, normatif yapıyla sistemin istikrarının sağlanamayacağını göstermiştir. Yani anayasa ne kadar iyi olursa olsun, toplumsal pratikler göz önüne alınmadığında başarısız olacağı açıktır.

Anayasa, toplumsal değişime göre değiştirilmesi gereken dinamik metinlerdir. 1982 anayasası askerî mantıkla hazırlanmış, defalarca değiştirilmiş olmasına rağmen, günümüzde hâlen anayasa değişikliği tartışmaları devam etmektedir. Yeni sivil bir anayasa ihtiyacı bulunmaktadır. Siyasal aktörler arasında sağlam bir mutabakatla anayasanın oluşturulması ve işletilmesi, siyasal krizlerin önlenmesinde rol oynar. Anayasanın kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar şöyle sıralanabilir:

- Anayasal değişiklikler toplumsal zemine dayanmadığı takdirde siyasal krizlere neden olabilmektedir.
- Anayasal krizler, demokratik kurumların zayıflamasına, demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne olan güvenin sarsılmasına yol açarak siyasal krizlere neden olmaktadır.
- Anayasa metinleri ve çatışma dönemlerindeki yorumu krize yol açabilmektedir. 1982 Anayasasının askerî darbe sonrasında hazırlanması ve bazı maddelerin geniş bir çerçevede yorumlanabilmesi siyasal krizlere neden olmaktadır.
- Siyasal krizlerin çözümü için yapılan anayasa değişiklikleri, krizlerin çözümünü sağlayabileceğı gibi daha da derinleşmesine neden olabilmektedir.
- Anayasaların kazuistik olması krizlere zemin oluşturabilir. Anayasa esnek olmalı, değişen koşullara göre yenilenebilmelidir.
- Yetki aşımı yapan anayasa mahkemesi kararları siyasal krize neden olmaktadır.
- Anayasal kriz, özellikle yargı kurumlarının, genelde de siyasal sistemin meşruiyetine zarar vermektedir.
- 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi, kimi zaman krizleri çözücü rol oynarken kimi zaman da aldığı kararlarla siyasal krizlere neden olmaktadır. Anayasa mahkemesi, demokratik ülkelerde hukukun üstünlüğünün en güçlü uygulayıcısıdır. Ancak Türkiye’de 1982 Anayasası, bu kurumu vesayet kurumuna dönüştürmüştür.
- Anayasa Mahkemesi’nin siyasal iktidar üzerindeki denetimi, siyasal krizlere yol açabilmektedir.
- Anayasa Mahkemesi’nin aldığı bazı kararlar, siyasî çekişmelere konu olmaktadır.

4.2.2.3. Seçim Sistemi

Seçim sistemi, bir ülkede halkın yöneticilerini veya temsilcilerini seçmek için kullanılan yöntemlerin ve kuralların bütünüdür. Bu sistemler, oyların nasıl verileceğini, sayılacağını ve temsilcilerin nasıl belirleneceğini düzenler. Siyasal iktidarın belirlenmesi için yapılan seçimler, seçim sistemlerine bağılı olarak ülkedeki siyasal istikrarı etkiler. Çünkü seçim sistemi, siyasal iktidara gelecek kadroların belirlenmesi mekanizmasıdır. Gerçek anlamda yapılan yarışmacı seçimlerle iktidarın değişebilme olasılığı siyasal

krizlerin önüne geçerek siyasal istikrarı olumlu yönde etkiler. Aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin seçimler yoluyla mecliste temsil edilme imkânı bulması da siyasal istikrarı destekler.

Her ülkenin seçim sistemi demokratikleşme serüveni ve siyasal sistemlerine göre değişiklik gösterir. Genel olarak çoğunluk ve nisbî temsil olmak üzere iki tür seçim sistemi bulunmaktadır. Bu sistemler ülkelerin siyasal ve kültürel koşullarına, dönemsel olarak da ideolojik tercihlerine göre şekillenebilmektedir. Türkiye’de seçim sistemi, farklı gerekçelerle birçok defa değişikliğe uğramıştır. Farklı dönemlerde Liste Usulü Çoğunluk, Millî Bakiye sistemi ve çeşitli baraj uygulamaları ile D’hont sistemi kullanılmıştır. Baraj uygulamaları, ülke barajı ve il barajı şeklinde uygulanmıştır. 1980 sonrası siyasal istikrarı sağlamak ve yürütmeyi güçlendirmek için yüzde on ülke barajı uygulamasına geçilmiştir. Günümüzde ülke barajlı D’Hondt sistemi kullanılmaktadır. Ülke seçim barajı ise yüzde yedidir. Ayrıca 2017’de cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçilmesinden sonra seçim yasasında yapılan değişiklikle partiler arasında seçim ittifaklarının yapılması yasal hâle gelmiştir.

Seçim sistemi tartışmaları, “temsilde adalet” ile “yönetimde istikrar” temel ilkeleri üzerinden yapılmaktadır. Nispî temsil sistemlerinin, çoğunluk seçim sistemlerine göre daha fazla eşitlik ilkesine hizmet ettiği, farklı toplumsal kesimlerin parlamentoda temsil imkânı bulduğu ancak siyasal istikrar konusunda çoğunluk seçim sistemlerine göre daha başarısız olduğu kabul edilir. Çoğunluk seçim sistemlerinin ise, siyasal istikrar konusunda öne çıktığı, ancak nispî temsil sistemine kıyasla eşitlik ve toplumun farklı kesimlerinin temsili noktasında zayıf kaldığı kabul edilmektedir. Birçok ülke, çoğunluk sistemleri ile nispî temsil sistemlerinin avantajlı ve dezavantajlı yönlerini dengelemek amacıyla onları belirli ölçülerde bir araya getiren karma sistemler geliştirmişlerdir (Türk, 2006: 99).

Türkiye’de genellikle temsilde adalet yerine, yönetimde istikrar için çoğunlukçu seçim sistemi tercih edilmişse de, istenilen başarı sağlanamamıştır. Ayrıca uygulanan yüksek seçim barajları, azınlıkta kalan bazı toplumsal kesimlerin meclise girememesine neden olmuştur. Yeterince temsil imkânına sahip olamayan bu toplum kesimleri, kendilerini dışlanmış hissettikleri ve siyasetin onlar için çözüm üretmediği düşüncesi, siyaset dışı eylemleri tercih etmeleri sonucuna neden olmuştur. Bu nedenle seçim

sistemlerinde herkesin temsil imkânının bulunması ve insanların karar alma süreçlerinde temsil edildiği hissini uyanması, siyasal krizlerin ortaya çıkışını engelleyebilecek önemli etmenlerdendir.

Seçim sistemleri, basit aritmetik hesaplamalardan öte, siyasal çoğulculuk ve demokrasinin işleyişi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Özellikle uzlaşma kültürünün yeterince gelişmediği toplumlarda, seçim sistemi, siyasal kutuplaşmayı ve çatışmayı derinleştirebilir (Akyıldız, 2016: 145). Bazı seçim sistemleri, yönetimde istikrarı ön planda tutarak temsilde adaleti gözetemeyebilir. Bu durum, siyasî çoğunlukların egemen olduğu ve azınlık gruplarının yeterince temsil edilemediği bir siyasî ortam oluşturabilir. Çatışma kültürünün hâkim olduğu toplumlarda, bu durum siyasî kutuplaşmayı ve dışlanmışlık duygularını artırabilmektedir.

Türkiye’de yaşanan siyasal kriz nedenleri arasında, uygulanan farklı seçim sistemleri sayılabilir. 1946-1960 arasında uygulanan çoğunluk seçim sistemi, önemli bir temsil adaletsizliğine neden olarak siyasal krizlere sebep olmuştur. 1960 sonrası uygulanan nispî temsil seçim sistemi ve farklı baraj uygulamaları, Türkiye’de istikrarsız koalisyon hükûmetlerine yol açmıştır. Küçük partiler ve toplumsal kesimler temsil edilme imkânına kavuşmuş, ancak siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle önemli krizler yaşanmıştır.

Seçim sisteminin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Seçim sistemi, meclise giren parti sayısını ve meclisteki temsili etkileyebilir. Koalisyon hükûmetlerine ihtiyaç duyulur ya da güçlü çoğunluk ortaya çıkabilir. Her iki durumda da kurumsallaşmamış ve toplumsal meşruiyeti bulunmayan seçim sistemleri siyasal krizlere neden olabilir.
- Türkiye’de seçim sistemi, yönetimde istikrarı sağlamaya çalışırken, temsilde adaletten ödün vermektedir.
- Seçim barajı, temsilde adaletsizliğe yol açmakta, bazı toplumsal grupları meclis dışında bırakarak dışlanmalarına neden olmaktadır.
- Çoğunluk liste usulü ile milletvekillerinin belirlenmesi, seçmeni listenin tamamını kabul ya da reddetme durumunda bırakmaktadır.
- Seçim sisteminin meşruiyetinin tartışmalı olduğu durumlarda seçimlerin âdil yapılmadığı düşüncesi oluşur. Bu da siyasal krizlere neden olur.

- Türkiye’de uygulanan yüksek seçim barajı, istikrarlı hükûmet oluşmasını kolaylaştırırsa da kutuplaşmayı derinleştirmiştir.
- Sıkça seçim yasasının değişmesi, kurumsallaşmayı engellemiş ve hukukî belirsizliğe yol açmıştır.
- Seçim bölge sınırlarının belirlenmesinde adaletsizlikler bulunmaktadır. Genellikle meclis çoğunluğu elinde bulunduran partiler, oy potansiyellerine göre seçim bölge sınırlarını belirlemektedir. Özellikle sonradan ilçe olan bölgelerin sınırlarının belirlenmesinde bu durum dikkat çekmekte ve seçim sonuçlarını etkilemektedir.
- Uzlaşma kültürünün yerleşmediği toplumlarda, seçim sistemi tarafından sağlanan çoğunluk avantajı, siyasî uzlaşmaya olan ihtiyacı ortadan kaldırabilir. Bu durum, siyasî partilerin uzlaşmacı bir tutum takınmak yerine çatışmacı bir dil kullanmalarına ve siyasî gerilimi tırmandırmalarına yol açabilir.
- Seçim sisteminin kurumsallaşmaması, seçim süreçlerinde manipülasyonlara neden olabilir. Bu durum, siyasal kurumlara olan güveni bozarak krizlere neden olabilir.

4.2.2.4. Ekonomik Sistem

Ekonomik sistem, bir toplumda mal ve hizmetlerin nasıl üretildiğini, dağıtıldığını ve tüketildiğini belirleyen kurallar bütünüdür (Hiç, 2017: 125). Ekonomik sistemler, genellikle devletin rolü, piyasa mekanizması, özel mülkiyet, rekabet ve tüketici tercihleri gibi faktörlere göre şekillenir. Ekonomik sistemler genelde serbest piyasa, planlı ve karma ekonomi olmak üzere farklı türlere ayrılır. Her birinin kendine özgü özellikleri vardır. Serbest piyasa ekonomisi, üretim araçlarının özel mülkiyete ait olduğu, fiyatların arz ve talep dengesine göre belirlendiği, devlet müdahalesinin asgarî düzeyde olduğu kapitalist ekonomilerdir. Planlı ekonomi sistemi, dağıtım ve tüketim faaliyetlerinin merkezî bir otorite tarafından yürütüldüğü, üretim araçlarının devlet tarafından kontrol edildiği, fiyatların plan hedeflerine uygun belirlendiği sosyalist ülkelerde görülen sistemdir. Karma ekonomik sistem ise hem kamu hem özel sektörün faaliyet gösterdiği, üretim araçlarının bir kısmının kamu, bir kısmının ise özel sektörün elinde olduğu, fiyatların serbest piyasa koşullarına göre oluştuğu ancak devletin belirli sektörlerde müdahale edebildiği sistemlerdir.

Ekonomik sistemlerin belirlenmesi ve yürütülmesi, bir ülkenin refahı, istikrarı ve büyümesi için kritik öneme sahiptir. Bu sistemler, kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik eder, gelir eşitsizliğini azaltır ve toplumsal refahı artırır. Serbest piyasa ekonomisi, bireysel özgürlüğün ve rekabetin teşvik edildiği bir sistem olduğu için genellikle büyüme ve yenilikçilik açısından avantajlıdır. Ancak, bu sistemde gelir eşitsizliği ve sosyal dışlanma sorunları ortaya çıkabilmektedir. Planlı ekonomi ise kaynakların merkezî bir otorite tarafından yönlendirildiği bir sistem olduğu için toplumda daha fazla eşitlik sağlamaktadır. Ancak, bu sistemde verimsizlik ve yenilikçilik eksikliği görülebilir. Karma ekonomi daha dengeli ve uyumlu bir sistem olarak kabul edilir. Bu sistemde, hem bireysel özgürlükler hem de sosyal refahın korunması hedeflenir. Her sistem kendi özelliklerinden kaynaklanan riskler taşımaktadır. Ancak esneklik, denge ve istikrar için karma modeller daha başarılı olma eğilimindedir. Ekonomik sistemler aynı zamanda toplumun siyasal ve sosyal yapısını da etkiler. Örneğin, serbest piyasa ekonomisi genellikle demokrasi ve bireysel özgürlüklerin gelişmesine katkıda bulunur. Planlı ekonomi, otoriter rejimlerle ilişkilendirilir. Karma ekonomi ise yaygın olarak demokratik sistemlerde kullanılan bir sistemdir.

Türkiye’de ekonomik sistem, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana dış dinamiklerin etkisinde önemli değişimler geçirmiştir. Cumhuriyet ile devlet, ekonomik kalkınmayı sağlayan bir rol üstlenmiştir (Köker, 2007: 208). Cumhuriyet rejimi, devletin ekonomik alanı tamamen kontrol etme gerekliliğine inanmıştır. 1929 Ekonomik Krizi’ne kadarki süreçte, millî iktisat politikası çerçevesinde devlet destekli bir sanayileşme hedeflenmiş ve liberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme, planlı kalkınma ve devlet yönlendirmesiyle iktisadî devletçilik uygulanmıştır. 1929 Ekonomik Krizi sonrası liberal politikalar bırakılarak devletçi ekonomik politikalara geçilmiştir. 1950’de DP iktidarı ile liberal politikalara dönüş olmuştur. 1960 Askerî Darbesi sonrası yeniden planlı ekonomi dönemi başlamış, devlet, ekonomiyi planlayan bir role geçmiştir. 1980’de 24 Ocak Kararlarıyla ekonomide dışa açılım süreci başlamış, liberalleşme politikaları ağırlık kazanmış, sermaye hareketlerindeki sınırlamalar kaldırılmış ve özelleştirmeler yapılmıştır. Günümüzde Türkiye’de karma ekonomi modeli benimsenmiş durumdadır. Özel sektörün gelişimine önem verilirken devlet de ekonomik faaliyetlere aktif olarak katılmakta ve ekonomiyi düzenleyici ve yönlendirici bir rol üstlenmektedir.

Ekonomik sistemler, kriz oluşumu ve yönetiminde önemli rol oynar. Ekonomik sistem krize girdiğinde, siyasal ve toplumsal alanı etkileyerek dönüştürmeye çalışır. Buradaki dengenin ciddi bir gelir adaletsizliği ile bozulduğu durumlarda siyasal ve sosyal krizler meydana gelir. Bunu önlemek için hükûmetler çeşitli politikalar uygularlar. Fakat ekonomik sistemin sağlam temeller üzerine oturmadığı ve politika araçlarının etkili kullanılmadığı durumlarda kriz yayılır ve istikrarsızlığa neden olur. Ekonomik sistemlerin krizlere karşı dirençli olabilmeleri ve kriz yönetiminde etkili olabilmeleri için şeffaflık, denetim mekanizmalarının işleyişi, esneklik ve adalet gibi unsurlar önemlidir. Ayrıca, kriz dönemlerinde ekonomik sistemin esneklik gösterebilmesi ve hızlı tepki verebilmesi de kritik önem taşımaktadır.

Ekonomik krizler, siyasal krizlere yol açmaktadır. Aynı zamanda ekonomik krizlerin yol açtığı sosyal dengesizlikler sonucu da siyasal krizler ortaya çıkmaktadır. Gelir adaletsizliği, işsizlik ve yoksulluk, alım gücünün düşmesi gibi sosyal dengesizlikler iktidarın başarısızlığı ile ilişkilendirilerek siyasal alanda meşruiyet bunalımına yol açar. Öyle ki kriz ortadan kalkıp ekonomik yapı yeniden dengeye ulaşsa bile, siyasal sistemdeki krizin etkisi devam edebilmektedir. Ekonomik krizin derinleşmesi ile yönetimin meşruiyeti ortadan kalkabilir, hatta rejim değişikliği bile görülebilir. Bu nedenle ekonomik krizler, siyasal krizin en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Türkiye ekonomisi tarih boyunca birçok kriz yaşamıştır. Bu krizlerin bazıları küresel krizlerden etkilenirken, bazıları ise ülke içi dinamiklerden kaynaklanmıştır. Ekonomik sistemin kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

- Ekonomik istikrarı sağlayamayan iktidarların siyasal istikrar sağlamaları zorlaşmaktadır.
- Ekonomik olarak esnek ve dayanıklı ülkelerdeki kriz deneyimleri, ekonomik krizin siyasal bir krize dönüşüp dönüşmemesinde etkili olmaktadır.
- Ekonomik özgürlüklerle siyasal istikrar arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Dünya Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre ülkelerin ekonomik özgürlük seviyeleri arttıkça siyasal istikrar da artmaktadır (Gwartney, Lawson, Hall, & Murphy, 2021). Türkiye, Fraser Institute tarafından yapılan ekonomik

özgürlükler endeksinde 165 ülke arasında 101. sıradadır (Economic Freedom, 2023).

- Türkiye’de, ekonomik alan da dâhil olmak üzere, toplumsal alanın tümünü içine alan bir devletçilik anlayışı vardır. Patrimonyal devlet anlayışının bir sonucu olarak devlet seçkinleri siyasal ve ekonomik alanı kontrol etmektedir. Bu nedenle Türk ekonomi tarihi sürekli devletçilik-liberalizm karşıtlığı içinde ilerlemiştir (İnsel, 1986: 164).
- Türkiye’de ekonomik alanda devletin rolü, tarihî ve pratik nedenlerden dolayı, sosyalist olmayan çoğu ülkeninkinden daha büyük olmuştur. Demokrat Parti, liberal ekonomik görüşlere sahip olmasına rağmen, devletin en büyük yatırımcı olması geleneğini devam ettirmiştir (Turan, 2009: 549-550).
- Sağlam temeller üzerine kurulmuş ekonomi sistemleri, hükûmetlerin krizlere hazırlıklı olmaları ve etkili bir kriz yönetimi sergilemeleri, krizlerin siyasal bir krize dönüşmesini engelleyebilir veya etkisini azaltabilir.
- Ekonomik kriz derinleştikçe insanların yaşam standartları düşer, işsizlik artar ve bu durum hükûmete olan güveni zedeler. Bu memnuniyetsizlik protestolara, toplumsal huzursuzluğa yol açabilir.
- Muhalefet partileri ekonomik krizi hükûmeti sıkıştırmak ve halk desteği toplamak için kullanabilirler. Bu durum mevcut siyasal yapıyı istikrarsızlaştırabilir.
- Ekonomik krizlerin uzun sürmesi ve halkın refah düzeyindeki düşüş, siyasal krizlere neden olmaktadır. Bu da kriz dönemlerinde iktidarların ekonomik sistemlere uygun araçlarla müdahale etmeleri gerektiğini göstermektedir.
- Liderlerin kriz dönemlerindeki tutum ve politikaları, krizin siyasal boyutunu belirlemektedir.
- Siyasal krizler ekonomik istikrarı da etkiler. Siyasal belirsizlikler, iktidar sorunları, toplumsal çatışmalar ve şiddet olayları, yatırımların düşmesine, istihdamın azalmasına ve tüketicilerin güveninin sarsılmasına neden olarak ekonomik krizlere yol açabilir.

4.2.2.5. Uluslararası Sistem

Uluslararası sistem, devletler arasındaki ilişkilerin, kuralların ve yapıların bir bütünü olarak tanımlanabilir. Uluslararası sistem, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler, çevresel sorunlar ve ekonomik güç dengeleri gibi faktörlerle şekillenmiştir. Uluslararası sistem, temel aktör olarak, unsurların belirli sınırlarla ayrıldığı ve bu unsurlar arasında düzenli ve karşılıklı bağımlı ilişkilerin bulunduğu devletlerden oluşur (Arı, 2004: 513). Devletler, kendi çıkarlarını korumak ve uluslararası ilişkilerde etkin olmak için bu sistem içerisinde yer alırlar. Uluslararası sistem, yalnızca egemen devletlerin kontrolünde ve aralarındaki bir siyasal süreç olmanın ötesinde, birçok uluslararası aktörü içeren çok boyutlu bir yapıdır. Bu yapıda uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası sivil toplum kuruluşları ve yasa dışı gruplar gibi devlet dışı aktörler de önemli rol oynamaktadır. Hatta bu aktörler kimi zaman egemen devletlerden daha etkin olarak uluslararası siyasal süreci etkileme potansiyeline sahiptir.

Devletin niteliklerinden biri hâline gelen egemenlik, iç ve dış egemenlik arasında bir fark oluşmasına neden olmuştur. Devlet, sınırları içinde en üstün güce sahip olmuştur. Bu şekilde her devlet, başka sınırlara sahip devletlerle kendisi gibi kendi içinde egemen olan eşit devletleri tanımıştır. Böylece aslında uluslararası hukukun doğmasına kaynaklık etmiş ve devletler arasında üstünlük yerine bir eşitlik ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu eşitlik, devletlerin kendi sınırları içinde, kendi düzenlerini koruma hakkının karşılıklı olarak tanınmasına dayanır (BM Şartı). Böylece egemen eşitler arasında irade beyanlarına dayanan sözleşmelerle güvence altına alınmış uluslararası düzen ortaya çıkmıştır.

Uluslararası sistem tarihsel olarak farklı güç merkezlerinin etkisinde olmuştur. Westfalya Antlaşması'ndan 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde devlet egemenliğine dayalı modern uluslararası sistem oluşmuştur. Westfalya Sistemi olarak bilinen bu dönemde, Avrupa'da egemenlik temelli devlet sistemi oluşmuştur. Ulus devletler güçlenmiş ve sınırları belirlenmiştir. 19. ve 20. yüzyılda sanayi devriminin etkisiyle uluslararası ilişkilerde ekonomik ve askerî güç odaklı büyük rekabetler yaşanmış, bu dönemde uluslararası sistemde dengeler sürekli değişmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde İtilaf Devletlerinin egemenliğine dayalı bir düzen kurulmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş döneminde ise, ABD ve SSCB'nin nüfuz alanlarına bölünen kutuplaşmış bir dünya ortaya çıkmıştır. Kapitalizm ve komünizm

arasında ideolojik rekabet hâkim olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemde büyük değişimler yaşanmış, küreselleşme, uluslararası kuruluşların etkinliğinin artması ve yeni güvenlik tehditleri gibi faktörler uluslararası sistemi şekillendirmiştir. ABD'nin liderliğinde bir tür çok-merkezli ve çok-kutuplu uluslararası sistem ortaya çıkmıştır (Sönmezoğlu, 2018). 11 Eylül terör saldırıları sonrasında uluslararası sistemde ABD'nin gücü artmış ve güç dengelerinde yine değişimler yaşanmıştır. Günümüzde uluslararası sistem, devletlerin yanı sıra uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ve uluslararası STK'ların da etkin olduğu karmaşık bir yapıya sahiptir. Küreselleşme ve bölgesel işbirliği söz konusudur. Sürekli değişen, yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı, devletler arasındaki ilişkilerde dengelerin değiştiği süreçler yaşanmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumu, jeopolitik, stratejik ve ekonomik faktörlerin etkileşimiyle belirlenmiş ve ülkenin küresel politikada önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin uluslararası sistemdeki gücünü ve konumunu şekillendiren faktörler; ülkenin tarihî önemi, siyasal etkisi, ekonomik gücü, nüfusu, askerî varlığı, bölgesel çatışmalardaki rolü, uluslararası örgütler ve ittifaklardaki yeri olarak sayılabilir. Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun kesiştiği bir konumda yer alması, uluslararası sistemde önemli bir yer edinmesini; zengin tarihî ve kültürel mirası, farklı kültürler arasında bir köprü görevi görmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş döneminde NATO üyesi olarak Batı Bloğu içinde yer almış, stratejik önemi nedeniyle NATO içinde güçlü bir konuma sahip olmuştur. Türkiye Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü gibi önemli uluslararası örgütlere de üyedir.

Küreselleşmenin etkisiyle artık günümüzde devletler uluslararası sistemden çok etkilenmektedir. Ulus devletlerin karar alma süreçlerinde uluslararası örgütlerin etkisi bulunmaktadır. Modern devletin temel dayanaklarından olan egemenlik kavramı, devletler arasındaki siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkiler içinde aşınmakta ve sürekli devletin aleyhine dönüşüme uğramaktadır. Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre devletler uluslararası sistemin temel aktörleri olarak kabul edilmektedir. Ancak, 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren uluslararası sistemde önemli değişimler meydana gelmiştir. Hükûmetlerin kontrolü dışında gelişen olaylar ve hükûmetleri doğrudan temsil etmeyen uluslararası örgütler, uluslararası ilişkilerde etkinlik kazanmıştır. Mutlak egemenlik anlayışı zayıflamış ve devletlerin uluslararası ilişkilerdeki temel aktör olma varsayımı sorgulanmaya başlanmıştır. Günümüzde devletler hâlâ önemli aktörler

arasında yer alsa da, artık tek aktör olarak kabul edilmemektedir (Arı, 2011). Küreselleşme süreci, devletlerin rolünü tartışmaya açmış ve egemenlik, bağımsızlık ve ulusal güvenlik gibi kavramların anlamını değiştirmiştir. Devlet dışı aktörlerin de etkili olduğu bu yeni dönemde, terörizm, çevre sorunları ve ekonomik krizler gibi küresel meseleler devletlerin daha fazla iş birliği yapma ihtiyacını doğurmuştur.

Küreselleşme süreci ile birlikte Türkiye’de egemenlik ilişkileri bağlamında, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda önemli kırılmalar meydana gelmiştir. 1980’lerle birlikte giderek büyüyen ulus-üstü ve ulus-altı talepler, Türkiye’nin evrilmesini beraberinde getirmiştir. Bir yandan Kemalist askerî-cumhuriyetçi seçkinlerin Atatürkçülük ideolojisi etrafında 1930’ları canlandırma amacı taşıyan söylemleri; diğer yandan demokratik taleplerle ortaya çıkan halkın daha fazla söz sahibi olmak istediği, homojenliğe karşı çeşitliliği savunan tepkileri, krizler yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye o yıllarda; kapalı bir ekonomik sistemden küresel sisteme entegre olmaya çalışan, sivil toplumun hareketlendiği, parti politikalarının daha görünür olduğu, yeni kimlik politikalarının önem kazandığı bir geçiş yaşamıştır. Küreselleşmenin etkisi ile çevrede yer alan konular merkeze taşınmaya başlamıştır.

Uluslararası sistem, birden fazla aktör arasındaki ilişkileri içerir ve karmaşık bir ağ oluşturur. Sistem sürekli değişmekte ve yeni aktörler ortaya çıkmaktadır. Devletler arasında merkezî bir otorite yoktur. Sistem içindeki düzeni, devletler arasındaki güç dengesi, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler sağlamaktadır. Ancak bu denge sürekli bir gerilim barındırmaktadır. Uluslararası sistemdeki siyasal krizler, bölgesel ve küresel istikrarsızlığa yol açmakta ve bu krizler çatışma bölgelerinin genişlemesine ve uluslararası sistemde gerilime neden olmaktadır. Ayrıca devletler iç işlerinde bağımsız kabul edilmekle birlikte, uluslararası sistem, devletlerin iç politikalarını etkilemektedir. Uluslararası sistemde küresel çaplı tehdit olarak algılanan bir değişiklik, iç politikada ulusal güvenlik krizine yol açarak siyasal rejime tehdit oluşturabilmektedir.

Uluslararası sistemde ortaya çıkan krizlerin temelinde terörizm, insan hakları, azınlık hakları, etnik sorunlar, sınır anlaşmazlıkları ve göç gibi çeşitli sorunlar yer almaktadır. Bu sorunlara karşı gerekli önlemler alınmadığında, ulusal düzeyde başlayan krizler hızla diğer ülkelere yayılmakta ve böylece bölgesel veya uluslararası boyut kazanmaktadır. Türkiye de coğrafi konumu itibarıyla sık sık siyasal krizlerin yaşandığı

bir bölgededir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Türkiye kendisini, çatışmaların arasında bulmuştur. Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslarda yaşanan sorunlar uluslararası sistemde krize neden olmakta, ancak en fazla etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Suriye ve Irak gibi komşu ülkelerdeki çatışmalar, terör tehdidi, mülteci sorunu, enerji güvenliği gibi konular Türkiye'nin iç politikasında uluslararası sistemden kaynaklanan ve krize neden olan sorunlardır.

Uluslararası sistemin Türkiye'de kriz alanı oluşturduğu durum ve koşullar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- Uluslararası sistemdeki güç dağılımı, devletlerin yapabileceklerini belirleme açısından önemli bir rol oynar. Güç dağılımına göre imkânlar ve sonuçlar farklılaşır. Devletlerin birbirlerine göre konum almaları ve birbirlerine meydan okuma durumlarına göre kazanma ya da kaybetme ihtimalleri değişiklik gösterir (Yalçın, 2015: 224). Uluslararası sistemin istikrarını tehdit ederek krizlere neden olabilir.
- Uluslararası çok hukukluluk, uluslararası organizasyonlara üye olmak ve uluslararası anlaşmalara taraf olmak devletlerin ilgili organizasyona ya da anlaşmaya uygun hareket etme zorunluluğu, egemenlik yetkilerinden taviz vermesini gerektirmiştir.
- Uluslararası sistemden gelen yaptırımlar, iktidarı zor durumda bırakarak siyasal krizlere yol açabilmektedir.
- Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ve etnik kimlik sorunları nedeniyle Türkiye uluslararası sistemden sürekli eleştiri almaktadır.
- Modern devlet, dış egemenlik boyutunda, kendi iç hukukunu gittikçe uluslararası organizasyonların hukuk sistemlerine uyumlu hâle getirmeye çalışmıştır. İç egemenlik boyutunda ise, alt gruplardan gelen taleplere karşı bir denge kurma zorunluluğu doğmuş, gelenek hukukunu ve dinî hukuku normatif düzlemde konumlandırmak durumunda kalmıştır (Tögel, 2016: 184). Bu da siyasal krizlere yol açmıştır.
- Türkiye, bölgesel çatışmaların küresel boyuta taşınması nedeniyle siyasal krizler yaşamıştır.

- Türkiye'nin uluslararası sistemde stratejik konumu, jeopolitik önemi ve askerî-ekonomik gücü göz önüne alındığında, bölgesel ve küresel ölçekte etkin bir aktör olarak son yıllarda bölgesel krizlerde aktif bir rol oynadığı görülür. NATO üyeliği, AB adaylık süreci, Ortadoğu ve Kafkaslardaki çatışmaların çözümünde arabuluculuk yapması gibi faktörler, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki politik etkisini artırmıştır.
- Ülkelerin tarihsel, kültürel, insanî ve jeopolitik özelliklerinden dolayı belirli krizlere dâhil oldukları bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun mirası üzerinde kurulan Türkiye de Osmanlının hâkim olduğu bölgelerde ortaya çıkan krizlere müdahil olma eğiliminde (Özdemir, 2016: 218-219) olmuştur.
- Siyasal iktidarın dış politikada başarılı olamaması (realist ve aktif dış politika üretememesi) kriz faktörüdür. Dış politika sorunları iç politikada milliyetçi mobilizasyonlara neden olabilmektedir. Dış politikada sorunlar, hükûmetin başarısızlığı olarak algılanır ve istikrarsız bir ortama yol açar. İktidarın meşruiyeti zayıflar ve siyasal krize neden olabilir.
- Uluslararası sistemdeki savaş, savaş tehdidi ya da caydırma amaçlı yapılan yüksek askerî harcamalar, içeride ekonomik krize neden olabilir. Bu krizler siyasal krizlere yol açabilir.
- Türkiye küresel ekonomiye entegre olmuş bir ülkedir. Uluslararası ekonomik sistemde yaşanan krizler, küresel finans piyasalarını etkiler ve hızla yayılabilir. Böylece içeride ekonomik kriz ve siyasal krize neden olabilir.
- Türkiye AB üyelik sürecinde, AB'nin dayattığı talepler ile sistemin çatışması gerilime neden olmuştur. 2005'te başlayan tam üyelik müzakerelerinde süreç belirsizliklerle, gerilimlerle devam etmiş ve tıkanma noktasına gelmiştir.

4.3. Türkiye'de Siyasal Krizin Aktörleri

Türkiye siyasal tarihinde çeşitli aktörlerin etkili olduğu birçok siyasal kriz yaşanmıştır. Siyasal aktörler, Türkiye'nin siyasal dinamiklerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Siyasal krizlerin hem ortaya çıkmasında hem de çözüm süreçlerinde bu aktörlerin büyük etkisi bulunmaktadır. Aktörlerin çıkarları, ideolojileri ve siyasal görüşleri çoğu zaman çatışabilmekte, bu çatışmalar da krizlere yol açabilmektedir. Aktörlerin kararları, uygulamaları ve söylemleri krizlerin şiddetlenmesine neden

olabileceği gibi, kriz yönetme becerileriyle aktörler krizlerin etkisini hafifletebilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda aktörler yapay krizler üretmekte ve krizi fırsata dönüştürerek faydalanmaya çalışabilmektedirler.

Türkiye'deki siyasal aktörlerin toplumdaki konumları ve siyasal etkileri oldukça çeşitlidir. Bu etkileri siyasal kriz dönemlerinde daha net görülebilmektedir. Sistemdeki rol ve sorumluluklarına uygun hareket eden siyasal aktörler istikrara katkı sunarken, çıkarlarına göre hareket edenler krizleri derinleştirebilmektedirler. Liderler, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, aydınlar, medya ve uluslararası aktörler gibi birçok farklı aktör siyasal kriz süreçlerinde öne çıkarlar. Resmî siyasal sistemin dışındaki aktörler de önemli roller oynar. Örneğin ordu; tarihsel olarak ülkenin siyasî manzarasını şekillendirmede, darbeler yoluyla siyasete müdahale etmede ve politika oluşturmaya etkilemede önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle uluslararası göç ve terör gibi birçok devleti ilgilendiren sorunlar nedeniyle uluslararası aktörlerin faaliyetlerinin de krizleri etkileme gücü artmıştır.

Siyasal aktörlerin krizle olan ilişkisi karmaşık ve çok yönlüdür. Bu ilişkiyi anlamak, Türkiye'deki siyasal krizlerin önlenmesi ve yönetilmesi için gereklidir. Siyasal krizin türüne, kapsamına ve etkisine göre aktörlerin de rolleri değişmektedir. Liderler ve siyasal partiler kriz dönemlerinde toplumu yönlendirme ve çözüm önerileri sunma konusunda etkili olabilirken, sivil toplum kuruluşları ve medya krizin etkilerini hafifletme ve toplumsal dayanışmayı artırma konusunda önemli bir rol üstlenebilmektedir. Siyasal aktörler, kriz dönemlerinde politikalarını ve stratejilerini yeniden şekillendirerek krizi yönetmeye çalışırlar. Muhalefeti bastırmak, hukukun üstünlüğü ilkesini aşındırmak, kuvvetler ayrılığına aykırı hareket etmek gibi siyasal krize neden olabilen eylemlerde bulunan aktörler, aynı zamanda kriz yönetim süreçlerinde krizi ortadan kaldıracı için mücadele verebilirler.

4.3.1. Liderler

Liderlerin rolü ve etkisi, ülkelerin ve toplumların gelişiminde önemlidir. Liderlerin aldığı kararlar ve hareket biçimleri, toplumun yaşamını etkiler ve şekillendirir. Liderler, kriz dönemlerinde farklı yaklaşımlar sergiler. Kararları, uygulamaları ya da söylemleri başarı sağlayabildiği gibi kitleleri felâkete de sürükleyebilir. Bu da kriz yönetiminde ve sonuçlarında bir belirleyici olarak liderin önemini ortaya çıkarmaktadır. Liderlerin krize

verdikleri yanıt, halkın güvenini kazanmaları ya da kaybetmeleri açısından kritik bir rol oynar. Halkın güvenini kaybeden liderler, kendileri ve temsil ettikleri yönetim açısından, meşruiyet sorunu yaşarlar. Çetin'e göre, meşruiyetin temel amacı olan toplumsal birlik ve bütünlük, en iyi şekilde karizmatik liderlik aracılığıyla temsil edilir. Liderlik, toplumun bir kişiyle özdeşleşmesi, dinin ve geleneksel iktidarın bir kişide toplanması, benzersiz bir tarihsel misyonun bir kişiyle örtüşmesi, korkunun ve ödüllendirmenin tek bir kişinin eliyle topluma yayılmasıdır. Karizmatik liderlik, topluma benzersiz kimlikli bir kişi sunar ve toplumsal dil bu kişiyi erişilmez ve kutsal bir varlık olarak tanımlar. Lider, toplumun birlik ve beraberliğinin, toplumsal dayanışmanın temsilcisi ve özü olarak kabul edilir (Çetin, 2008: 53).

Türk siyasal kültüründe güçlü bir liderlik geleneği vardır. Liderler, genellikle toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik dinamiklerini etkileyen figürler olarak görülür. Gelenek, topluma eşsiz kimliğe sahip bir kişi sunar ve toplum lidere erişilmez bir kutsallık atfeder. Bu nedenle Türkiye'de siyasal liderlik, sadece devlet yönetimiyle sınırlı kalmayıp toplumun genel yapısını da etkilemektedir. Liderler, Türk siyasal hayatında siyasetin şekillenmesinde ve ülkenin geleceği üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye'nin kalkınmasının doğrudan siyasal lider ile bağlantılı olduğunu belirten Pye'ye göre; Türkiye'de istikrar lidere bağlıdır ve Türkiye liderlik krizi yaşayan bir ülkedir (Pye, 1965: 15).

Türkiye'nin liderlik geleneği, etkili liderlik örnekleri barındırır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin modernleşmesi ve dönüşümü sürecinde önemli kararlar almış ve uygulamıştır. Atatürk'ün eylemlerini gerçekleştirmesinde karizmatik liderliği etkili olmuştur (Heper, 2011: 64-65). Aynı şekilde Türk siyasal hayatında karizmatik lider özelliği gösteren ve kendi döneminde etkili olan birçok lider ülke yönetiminde görev almıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde güçlü halk desteği ile önemli dönüşümlere imza atan Menderes, sağ-sol ideolojik bir yaklaşıma oturan liderlik anlayışı ile İnönü karşısında yer almıştır. Türkiye'nin ekonomik olarak liberalleşmesini sağlamış ve istikrar yakalamış olan Özal, küreselleşmenin etkili olduğu yıllarda Türkiye'nin dönüşümüne önemli katkılarda bulunmuştur. Türkiye'de dinî kimliğin sesinin yükseltilmesinde etkili olan Erbakan, daha sonra tanınan hak ve özgürlüklerin gündeme gelmesinde önemli rol oynamıştır. Kamu bürokrasinin gücünü elinde bulundurarak yönetimi uzun yıllar elinde bulunduran Seçkin kadrolara karşı

m¼cadele veren Erdoğan, e-Muhtıra, Gezi Olayları, 15 Temmuz Darbe Girişimi gibi ¼lkeyi derinden etkileyen krizlere rağmen ¼lkenin dönüş¼m¼ne önemli katkılar sunmuştur.

Siyasal bir sistemin meşru kabul edilmesi, halkın sistemi benimsemesi ve onu meşru görmesi gerekliliğine bağlıdır. Bu doğrultuda, meşruiyet, sistem ile sistemden etkilenen bireyler arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin algılanış veya değerlendirilme biçimine dayanan bir durumdur (Vergin, 2019: 48). Bu ilişkisellik bağlamında, halkın, sistemi olduğu gibi lideri de meşru kabul etmesi gerekir. Sistemi içselleştirebilen halk, liderin de meşruluğunu kabul etmiş olur. Türkiye gibi karizmatik lider özelliklerinin önemsendiği bir siyasal k¼lt¼re sahip ¼lkelerde, lider, sistemin meşruiyetini sağlama noktasında önemli bir etkidir. Siyasal lideri kabul eden, benimseyen bir halk, bununla birlikte sistemi de kabullenip meşru görmektedir. Güvene dayalı bir ilişki kurulabilen liderlerin bulunduğu dönemlerde, genel anlamda siyasal krizlerin ön¼ne geçilebilmektedir.

Türk siyasal k¼lt¼r¼nde, lidere verilen önem nedeniyle, siyasal krizlerin neredeyse tüm sorumluluğu liderlere yüklenir. Liderin yönetimdeki yetersizliği, deneyimsizliği, gecikmesi vb. ciddi tepkilere neden olur. Bu nedenle liderlerin kriz yönetim becerileri, ¼lkenin istikrarı ve toplumsal huzuru açısından büyük önem taşımaktadır. Liderlerin kriz dönemlerinde sergiledikleri etkili karar alma becerisi, kararlılık, iletişim becerileri ve kriz yönetim stratejileri siyasal krizlerin etkilerini hafifletebilir ve çözüm¼ne katkı sunabilir.

4.3.2. Siyasal Partiler

Siyasal partiler, halkın desteğini alarak siyasal iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan, sürekli örg¼tlerdir. Siyasal partiler, toplumun isteklerinin siyasal sisteme girdi olarak ulaşmasını sağlayan en önemli aktörlerinin başında gelmektedirler. Toplumdaki farklı çıkarların birleştirilerek temsil edilmesini sağlayan siyasal partiler, devlet yönetimi ile toplum arasında köprü görevi görürler. Siyasal partiler, siyasal toplumsallaşma yoluyla siyasal k¼lt¼r¼n öğretilip benimsenmesini sağlar ve sistemin istikrarına katkıda bulunurlar.

Siyasal krizlerin yaşanmasında ve aşılmasında siyasal partilerin yaklaşımlarının önemli bir etkisi vardır. Siyasal partilerin sergiledikleri tutumlar, ideolojik farklılıkları,

liderlik yapıları ve toplumsal destekleri gibi faktörler siyasal krizlerin ortaya çıkışını etkileyen önemli unsurlardır. Ayrıca siyasal krizlerin derinleşmesi ve çözülmesinde siyasal partilerin rolü belirleyicidir. Çözüm odaklı politikalar geliştiren siyasal partiler toplumu birleştirici bir tutum sergileyerek istikrara katkı sunabilir. Diğer taraftan, krizi kendi çıkarı doğrultusunda kullanan siyasal partiler, toplumu bölebilir ve siyasal krizi derinleştirebilir. Genelde partiler, krizi fırsata dönüştürme ve rakiplerine üstünlük sağlama çabası içinde olmaktadır. Sonuçta iktidarı ele geçirmek için kurulan siyasal partiler, kriz durumlarında çözüme yanaşmayarak krizi derinleştirebilmektedirler. İktidardaki siyasal partiler ise meşruiyetlerini zedelememek ve iktidarlarını sürdürmek için krizi başarılı şekilde yönetmek zorundadır.

Türkiye’de ilk siyasal partilerin ortaya çıkışı, Osmanlının son dönemlerine kadar uzanır. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânından sonra siyasal partiler kurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte kurulan ilk siyasal parti CHP olmuş ve tek parti olarak ülkeyi 1946’ya kadar yönetmiştir. Dış konjonktürün etkisiyle çok partili sisteme geçilen 1946 ile birlikte, gerçek anlamda demokratik bir sistemin kurulmasından ziyade, ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir muhalefet oluşturulmak istenmiştir. Bu dönemde DP kurulmuş, 1950’de iktidara gelmiş ve 1960 Askerî Darbesine kadar ülkeyi yönetmiştir. Daha sonraki yıllarda yeni partiler kurulmuştur. MHP, AP, MNP, DP, ANAP, DYP, RP, DSP, HEP ve AK Parti bunlardan öne çıkanlardır. Sistem çok partili demokrasi biçiminde olmasına rağmen bir türlü siyasal istikrar sağlanamamıştır. Özellikle 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarındaki askerî müdahaleler demokrasinin işleyişine ve pekişmesine zarar vermiştir. Bu dönemlerde siyasal partiler kapatılmış, liderlere siyaset yasağı getirilmiş ve toplumun tamamını etkileyen siyasal krizler yaşanmıştır.

Cumhuriyet dönüşümü tek parti sistemi altında gerçekleşmiştir. Bu süreç zorlama yöntemlerle topluma inkılâpların kabul ettirilmesi şeklinde devam etmiştir. CHP, tek parti döneminde kurulan partileri, partinin muhalifi yerine rejimin muhalifi olarak algılamıştır. Bir tehlike kaynağı görerek ihanetle suçlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, faaliyet gösterdiği kısa dönemde ihanetle suçlanmış, kapatılmış ve kurucuları tasfiye edilmiştir. Rejimin krize sokulduğu iddia edilmiştir. Sonrasında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da aynı şekilde irticayla, rejimi tehlikeye atmakla, devrim karşıtlığıyla suçlanarak kapatılmıştır. Ahmad, CHP’nin tek parti döneminde gerçek anlamda bir siyasal parti sayılmayacağını (Ahmad, 1994: 109) belirtir. CHP’nin devletin

kurucu partisi olması ve ülkeyi uzun yıllar tek parti olarak yönetmesi, 1935’de parti-devlet bütünleşmesinin gerçekleşmesi, partinin temel ilkelerinin devletin temel ilkeleri olarak kabul edilmesi vb. unsurlar CHP’nin çok partili hayata geçtikten sonra da kendini diğer tüm partilerden farklı bir yerde konumlandırmasına sebep olmuştur. Örneğin; diğer siyasal partiler gibi kendisini de halkı temsil etme işleviyle sınırlamayan CHP, cumhuriyetin kurucu partisi olarak kendinde sisteme müdahale hakkını görmüştür. Toplumun taleplerini devlete aktarmak yerine, devletin değerlerini topluma aşlamayı bir görev edinmiştir.

Türkiye’de yaşanan siyasal krizlerin sebeplerinden biri siyasal partilerin demokrasiyi içselleştirememiş olmalarıdır. Demokrasi için önemli olan uzlaşma kültürüne siyasal partilerin sahip olmaması, derin fikir ayrılıklarına neden olmaktadır. Bu fikir ayrılıkları, siyasal krizlere yol açmakta ve krizleri derinleştirmektedir. Muhalefet partileri de siyasal kriz süreçlerinde önemli rol oynamaktadırlar. Türk siyasal hayatında muhalefet partileri, genellikle belirli bir programa yönelik siyaset üretmek yerine, iktidarı devirebilmekle uğraşan partiler olmuştur. Osmanlıda siyasî azınlık hakları kavramının bulunmaması, Türk siyasal kültüründe de muhalefet kavramına “düşman” olarak bakan bir yaklaşımı getirmiştir (Mardin, 2018b: 181). İktidarlar muhalefet partilerini kendi iktidarlarına ya da siyasal sisteme bir tehdit olarak görmüş, varlıklarını yok etmeye çalışmıştır. Demokrasilerde olması gereken siyasal yarış, normal usullerinin dışına çıkmıştır. Muhalefette iken iktidardaki siyasal partiden baskı gören ve sürekli eleştiren siyasal partiler, kendileri iktidara geldiğinde aynı şekilde muhalefeti bastırmaya çalışmaktadırlar. Türkiye’de muhalefetin asıl hedefi mevcut siyasal iktidarı devirmek olduğu için temelde bir araya gelemeyecek muhalefet partileri birlikte hareket etmektedirler. Bu tarz bir iktidar-muhalefet ilişkisi de siyasal krizlere neden olmaktadır.

4.3.3. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları, kâr amacı gütmeyen, resmî kurumların dışında kalan ve bağımsız olarak çalışan, siyasal, sosyal, kültürel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları yapan ve gönüllülük esasına dayanan kuruluşlardır. Dernekler, vakıflar, kooperatifler, sendikalar ve meslek odaları sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının temel amacı toplumun faydasına olan projeleri desteklemek, savunmak veya yürütmektir. İnsan hakları, eğitim, sağlık, çevre, kadın hakları, toplumsal

refah, dezavantajlı grupların desteklenmesi gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösterirler. Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri; bireylerin taleplerinin dile getirilmesi yoluyla kamuoyu oluşturmak, toplumsal sorunlara alternatif çözümler üretmek, bireylerin siyasal katılımını teşvik etmek ve iktidarın denetlenmesini sağlamak şeklinde sayılabilir.

Sivil toplum kuruluşları siyasal krizlerin aşılmasında önemli bir araçtır. Sivil toplum kuruluşları, kriz dönemlerinde toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek diyalog ve uzlaşma ortamı oluşturabilir. Halkın sesinin duyurulmasına yardımcı olur ve karar alıcıları etkileyebilir. Krizin çözümünde çeşitli alternatifler sunarak krizin ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilirler. Kriz dönemlerinde, sivil toplum kuruluşları krizlerin etkisini hafifletmek, halkın acil ihtiyaçlarını karşılamak, siyasal kararları değiştirmek için resmî organlara doğrudan veya dolaylı yollardan baskı yapmak, çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmak ve krize müdahale etmek için uluslararası organları harekete geçirmeye çalışmak gibi siyasal faaliyetlerde bulunabilirler. Sivil toplum kuruluşları krizleri derinleştirici ya da çözümü kolaylaştırıcı bir tutum sergileyebilir. İktidara yakın sivil toplum kuruluşları krizin çözümü için faaliyetlerde bulunurken, iktidara muhalif sivil toplum kuruluşları krizlerden yararlanmaya çalışırlar.

Osmanlıda vakıflar, loncalar, dinî cemaatler gibi çeşitli sivil toplum unsurları önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet döneminde ise sivil toplum kuruluşlarının gelişimi yavaş bir seyir izlemiştir. Devletin kontrolü dışındaki siyasal ve sosyal her türlü faaliyete şüpheyile bakılmış ve faaliyetleri yürüten kişi, grup ve kuruluşlar ortadan kaldırılmak istenmiştir (Tuncel, 2011: 42). Dünyadaki gelişmelerin etkisiyle, Türkiye'de 1983 yılında sivil toplum kuruluşları toplumsal yaşamın bir parçası hâline gelmeye başlamıştır. Ancak, esas olarak 1990 sonrasında örgütlenme özgürlüğünün önündeki hukukî engellerin azalmasıyla, sivil toplum kuruluşları hızla yaygınlaşmış, toplumsal ve siyasal yaşamda etkin bir aktör haline gelmiştir (Özer, 2008: 87). Askerî müdahale dönemlerinde sivil toplum kuruluşlarına baskılar artmış ve demokratik haklar kısıtlanmıştır. Türkiye'de güçlü devlet geleneği olması ve her alanda devletin gücünün hissedilmesi, sivil toplum kuruluşlarının devlete bağımlı şekilde faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının en önemli özelliklerinden olan devletten özerk bir varlığa sahip olma statüsü, en temel sorunlardandır.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları siyasal krizlerin ortaya çıkmasında ve çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu rol, krizin türüne ve ülkedeki siyasal iklime göre değişmektedir. 1979’da ekonomi alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu olan TÜSİAD, Ecevit hükûmetine muhalif söylemlerde bulunarak hükûmeti istifaya götüren süreci başlatmıştır. TÜSİAD bu faaliyetleri ile siyasal krize neden olan bir aktör olmuştur (Özsağır, 2016: 47). Ekonomik kriz dönemlerinde sivil toplum kuruluşları (sendikalar, meslek odaları) gösteri ve eylemlerle muhalefete katılmaktadır. Yine 28 Şubat 1997’de hükûmeti düşürmek için bazı sivil toplum kuruluşları (beşli çete), kamu bürokrasisi ile işbirliği yaparak organize ettikleri eylemlerle hükûmet karşısında bir muhalefet cephesi oluşturmuşlar ve önemli bir siyasal krizin yaşanmasında etkili olmuşlardır.

4.3.4. Kamu Bürokrasisi

Kamu bürokrasisi, devletin idarî yapısını oluşturan ve yürütme görevlerini yerine getiren kurum ve kuruluşlara verilen genel addır. Bu kurum ve kuruluşlar belirli kurallara, prosedürlere ve hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Kamu bürokrasisinin temel işlevleri; yasaları ve politikaları uygulamak, kamu hizmetlerini sunmak, düzen ve güvenliği sağlamak, ekonomiyi yönetmek, sosyal politikaları uygulamak olarak sıralanabilir. Normalde siyasal aktör olmaması gereken kamu bürokrasisinin kurumları, Türkiye gibi demokratikleşmeyi derinleştirememiş ülkelerde etkili bir siyasal aktör olarak sisteme etki edebilmektedir. Kamu bürokrasisi içinde etkinlikleri ile öne çıkan aktörler ordu ve yargı kurumlarıdır.

Kamu bürokrasisinin aşırı kurallara ve prosedürlere bağlı olması yanında, hantallık, liyakat eksikliği, adil ve tarafsız davranılmaması gibi durumlar kamu hizmetlerinin işleyişinde sorunlara neden olabilir. Bu durum halkta memnuniyetsizliğe neden olarak krizlere yol açabilir. Kamu bürokrasisi, genellikle tarafsızlık ilkesine dayanır ve yasaların uygulanmasından sorumludur. Ancak siyasal krizler, bazen bürokratik kurumları siyasî baskılar altında bırakabilir. Hükûmet veya liderler, bürokratları kendi politikalarını desteklemeye zorlayabilir veya belirli siyasal hedefleri gerçekleştirmek için bürokratik süreçleri manipüle edebilirler.

Bürokrasi, siyasal sistem tarafından verilen kararların uygulayıcısı olarak kurgulanmıştır. Ancak siyasetçilerin yeterli bilgiye sahip olmadığı teknik konularda

önemleri ortaya çıkan ve teknokrat olarak adlandırılan bürokrasi yöneticileri, siyasetçilere karşı bir güç kazanmış ve siyasal sistem içinde bir statü elde etmiştir. Bürokratlar sahip oldukları bilgi gücü sayesinde siyasal kararları yönlendirebilmektedir. Bürokrasinin alacağı kararlar siyasal istikrarı olumlu yönde etkileyebileceği gibi siyasal istikrarsızlığa da neden olabilmektedir. Günümüzde bürokrasi, siyasal sistem içinde önemli bir güç unsuru olan siyasal aktörlerden biri hâline gelmiştir. Türkiye’de 15 Temmuz süreci, bürokrasinin illegal bir şekilde devlet içinde yapılanarak siyasal iktidarı devirmeye çalıştığı bir örnek olmuştur.

Bürokrasinin ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi sonrasında ticaretin gelişmesi sonucu burjuva sınıfının ortaya çıkışıyla paraleldir. Burjuva sınıfı, çıkarlarını koruyacak güçlü ve merkeziyetçi bir devlet yapılanması için çaba sarf etmiştir. Bu dönemde modern anlamda bürokratik bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Devlet yönetimleri merkezîleşmiş, askerî, adlî ve vergi kurumları bir merkezde toplanmıştır. Osmanlıda 19. Yüzyıl’da Tanzimat reformları ile bürokrasiyi modernleştirmek ve daha etkin hâle getirmek için çeşitli adımlar atılmıştır. Osmanlıda öncelikli hedef devleti kurtarmak olduğu için sivil-askerî bürokrasi devleti kurtarmak ve dönüştürmek için güçlenmiştir.

Tanzimat sonrasında kamu bürokrasisi kendini devleti koruma ve kurtarma konusunda görevli saymıştır. Bu özellik Cumhuriyet ile birlikte daha da belirginleşmiştir. Osmanlı bürokrasisinin mirasını devralan Türkiye’de devleti kurtarma misyonu, kamu bürokrasisinin biçimlenmesinde, devlet yönetimindeki etkinliğinde ve devletin halkla olan ilişkisinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Tuncel, 2011: 106-107). Cumhuriyet rejimi, merkeziyetçi bürokratik bir yapı kurmuş, devletin kalkınması ve modern bir ulus-devlet inşa etmek için uğraşmıştır. Devrimlerin halka benimsetilmesinde temel görev kamu bürokrasisine verilmiştir (Eryılmaz, 1998: 155-156). Bu süreçte kamu bürokrasisi, kendini devletin temsilcili ve koruyucusu olarak görmüştür. Kendini kültürel olarak kitlelerden üstün görmüştür. Sivil topluma ve onun kurumlarına şüphe ile bakmıştır (Özbudun, 1990: 66). Kendini devlet ile özdeşleştiren bürokrasi siyaset-bürokrasi çatışmasına neden olmuştur.

Türkiye’de kamu bürokrasisi, siyasal, sosyal ve ekonomik hayatta bir sürekliliğe sahiptir. Ancak olağanüstü hâl ve ihtilâl yönetimlerinde etkinliği daha da artmıştır. Siyasal istikrarın sürdürülebilir olduğu dönemlerde kamu bürokrasisi yasal sınırlar

çerçevesinde faaliyet sürdürme eğiliminde olurken, siyasal istikrarın sağlanamadığı, şiddetin yaygınlaştığı dönemlerde kamu bürokrasisinin etkisini artırdığı gözlenmiştir (Tuncel, 2011: 115).

4.3.4.1. Ordu

Ordu, ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğünü sağlamakla görevlidir. Ancak ordu, tarih boyunca birçok ülkede sadece güvenlik işlevi ile sınırlı kalmayarak siyasal bir aktör olarak önemli bir rol oynamıştır. Ordunun silahlanma tekeline sahip olması, hiyerarşik ve katı bir biçimde örgütlenmesi, savaş ruhuna sahip olması, devletin koruyucusu olarak kendinde siyaset üstü bir konum elde etmiş olması, orduya diğer kamu kurumlarının üstünde bir önem kazandırmıştır (Heywood, 2018a: 594). Ordu, siyasal sistemin istikrarsızlaştığı durumlarda kendini kurtarıcı olarak görmekte ve siyasal sisteme dolaylı ya da dolaysız müdahalede bulunmaktadır.

Ordunun siyasal aktör olarak rol üstlenmesi, genellikle siyasal istikrarsızlık ve meşruiyet krizleri ile ilişkilidir. Huntington'a göre; ordunun siyasete müdahalesinin önemli nedeni askerî değil, siyasal faktörlerdir. Siyasetin özerk, uyumlu ve esnek olmadığı toplumlarda, sosyal güçlerin ve kurumların siyasallaşması askerî müdahalelere neden olur (Huntington, 2007: 194). Özellikle azgelişmiş ülkelerde, kurumsallaşmamış siyasal sistemler sıklıkla kriz yaşamakta ve bu dönemlerde ordu siyasal alana müdahale etmektedir.

Ordunun siyasete müdahalesinde ülkenin siyasal ve sosyal yapısı ile ordunun örgütsel yapısı gibi unsurlar rol oynar. Askerî müdahale geleneğinin olduğu ülkelerde, meşruiyet krizleri darbelerin gerçekleşmesini ve kamuoyunda kabul görmesini kolaylaştırmaktadır (Örs, 1997: 59). Bu ülkelerde hükûmet otoritesinin zayıflaması, ortaya konan politikaların kabullenilmemesi, mevcut siyasal iktidarın popülerliğini kaybetmesi gibi nedenler hükûmetin meşruiyetinin azalmasına neden olmaktadır. Toplumda hükûmete duyulan güvensizlik askerî yönetime geçişi meşrulaştırabilmektedir.

Sürekli savaşların yaşandığı bir coğrafyada bulunan Osmanlı ve Türkiye'nin sıklıkla güvenlik sorunu yaşaması nedeniyle, ordunun siyasal sistemde önemli bir yeri olmuştur. Osmanlı toplumunda askerler, devlet adamları ve üreticiler olmak üzere üç temel sınıf bulunmaktaydı (Mardin, 2018a: 81). Toplumun temel sınıflarından sayılan

ordunun dünyadaki birçok toplum ve devletten farklı olarak toplumda ayrıcalıklı bir yeri vardır. Kendilerini ordu-millet olarak tanımlayan Türkler, ordunun toplumun tümünü yansıttığını kabul ederler (Tuncel, 2011: 149). Osmanlıda ilk olarak Jön Türkler ile siyasete müdahale eden ordu, bu hareketi gelenekselleştirmiştir (Findley, 2007: 233). Türkiye’de ordu, 1960, 1971, 1980 ve 1997’de askerî müdahaleler yapmış, doğrudan ya da dolaylı olarak hükûmeti devirmiş ve ülkeyi geçici bir süre yönetmiştir.

Türk siyasal hayatında, ordunun Cumhuriyetin kurucu ve kollayıcı gücü olarak kabul görmesi, orduyu çok güçlü bir siyasal aktör konumuna taşımıştır. Ordu, partilerin üstünde, gerektiğinde siyasal alana müdahale eden, çatışmaları önleyen, siyasete düzen veren bir üst kurum işlevi üstlenmiştir (Dursun, 2005). Yapılan darbeler de ordunun siyaset üzerindeki vesayetini güçlendirmiştir. Ayrıca anayasa, askerlere vesayet yetkileri ve mahfuz alanlar tanımış, darbe sonrası askerî rejimlere güçlü çıkış garantileri sağlamıştır (Özbudun, 2013: 161). Böylece ordu, yönetimi direkt olarak ele almanın yanında, siyasal iktidarı şekillendirme ve siyasal karar alma süreçlerinde etkin rol oynama imkânına kavuşmuştur.

Türkiye’de cumhurbaşkanlığı makamının anayasal yetkileri nedeniyle önemsenmesi, uzun bir süre asker kökenliler arasından seçilmesini neredeyse zorunlu kılmıştır. Siviller arasından seçilme talebi, her seçimde devlet krizine dönüştürülmüştür. Son olarak 2007’de cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde E-Muhtıra yoluyla ordunun siyasal iktidara müdahalesi krize neden olmuştur. 2010’lu yıllarda askerî vesayet zayıflamaya başlamış, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası askerî bürokrasinin siyasal süreçlere doğrudan müdahale etme kapasitesi büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

4.3.4.2. Yargı Kurumları

Yargı kurumları, toplumda kanunların uygulanması ve adaletin sağlanmasında görevli olan kurumlardır. Hukukun üstünlüğünü sağlamak için çalışan yargı kurumlarının temel amacı, âdil ve tarafsız bir şekilde yargılamalar yaparak toplumda adaleti sağlamaktır. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, bölge mahkemeleri ve yerel mahkemelerden oluşur. Bu kurumlar, yasaların uygulanmasını, hakların korunmasını ve hukukî anlaşmazlıkların çözümünü sağlamakla görevlidir. Yargı kurumlarının bağımsız ve tarafsız çalışması, demokratik sistemlerin istikrarı ve meşruiyeti açısından büyük önem taşır.

Yargı kurumları, hukukî bir mekanizma olmanın yanında anayasal denetim, yasama organı kararlarının denetimi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması gibi işlevleri yerine getirmesi, onu aynı zamanda siyasal bir aktör haline de getirmektedir. Yargı kurumlarının siyasal aktör olarak rol üstlenmesi, bazı durumlarda yargının siyasallaşmasına neden olmaktadır. Bu durumda yargının bağımsızlığı zedelenmekte ve siyasal krizlere neden olmaktadır. Ayrıca siyasal kriz dönemlerinde yargı kurumlarının üzerindeki baskılar artmakta ve yargının aldığı kararlar tartışmalı hâle gelmektedir.

Osmanlıda İslâm hukukuna dayalı şekillenen yargı sistemi, Tanzimat Dönemi'nde modernleşme çabaları çerçevesinde çeşitli reformlarla değişme uğramıştır. Batılı devletlerden esinlenilerek oluşturulan yargı kurumları, sistemin modernleşmesini ve laikleşmesini sağlamıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte köklü değişiklikler yapılan yargı sistemi, anayasalarda demokratik bir siyasal sistemin gerektirdiği şekilde bağımsızlık ve tarafsızlık ilkeleri üzerine kurulmuştur. Ancak uygulamada yargı kurumları, devleti önceleyen bir yaklaşımda olmuştur. Tek Parti döneminde yargı kurumu, siyasal iktidarı sınırlandırarak halkı korumak yerine, halka karşı rejimi ve iktidarı korumayı kendine amaç edinmiştir. Takrir-i Sükûn kanununun çıkarılması ve İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasıyla yargı bürokrasisi, halkın üzerinde otoriter yönetimin araçlarından biri olmuştur (Tuncel, 2011: 154-155).

1960 Darbesi sonrası 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi, Türk siyasal hayatında yargı bürokrasisinin etkin bir rol oynamasını sağlayan en önemli araçlardan olmuştur. Anayasa Mahkemesi, bir kriz çözme kurumu olmak yerine, siyasal krizler üretmiştir. Mahkeme, verdiği kararlarla Türkiye'nin siyasal partiler çöplüğüne dönmesine neden olmuştur. Siyasal hayatın bireyler aleyhine, devlet lehine daralmasına neden olmuştur. (Tuncel, 2011: 155-156). Anayasa Mahkemesi 2007'de cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde "367 Krizi" olarak bilinen süreçte verdiği karar ile hukuksal yaklaşımdan çok ideolojik bir yaklaşım sergilemiştir.

Türkiye'de yargı kurumlarının tarafsızlığı ve bağımsızlığı tartışma konusu olmaktadır. Yargı kurumları liderler ve siyasal partilerin etkisinde kalmaktadır. Yüksek yargı organlarının üyelerinin atanması ve görevden alınması, hukukî ölçütlerden çok ideolojik yaklaşımlarla yapılmakta, hükûmetler üyeleri değiştirebilmek için yargı organlarının yapısını değiştirebilmektedir.

Türkiye’de yargı kararları sıklıkla siyasal sonuçlar doğurmaktadır. Siyasal liderler, partiler ya da hükûmetin politikaları ile ilgili yargı kararları siyasal krizlere neden olmakta veya yaşanan krizi derinleştirmektedir. Özellikle askerî yönetim ve sonrasındaki süreçlerde âdil yargılama yapılmaması ve insan hakları ihlalleri eleştirilmiştir. Bu dönemlerde yargı kurumlarının uygulamaları siyasal krizlere yol açmıştır.

4.3.5. Aydınlar

Aydınlar, toplumda entelektüel ve kültürel açıdan önde gelen kişilerdir. Fikirleri ve düşünceleriyle etkili olan aydınlar, genelde sanat, edebiyat, bilim, siyaset gibi alanlarda faaliyet gösterirler. Akademisyenler, yazarlar, fikir adamları, sanatçılar, aktivistler ve gazeteciler gibi entelektüel faaliyetlerde bulunan profesyoneller aydın sınıfında yer alır. Aydınların temel özellikleri eleştirel düşünme becerisine sahip, bilgi ve becerilerde uzmanlaşmış, toplumsal sorunlara duyarlı, yeni fikirler üreten ve toplumdaki değişimi teşvik eden kimseler olmalarıdır.

Aydınlar, ülkenin gelişmesi açısından önemli rol oynarlar. Özgür düşünme ve toplumsal sorunlara duyarlı olmaları, ülkenin demokratik gelişimine katkı sunar, toplumsal dönüşümü sağlar. Toplumsal sorumluluklarının gereği olarak aydınlar, toplumdaki adaletsizliklere karşı seslerini yükseltir, insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değerleri savunurlar. Toplumsal değişim ve ilerleme için aktif rol alırlar. Önemli toplumsal konularda farkındalık oluşturarak ve kamuoyunun ilgisini çekerek sorunların çözülmesine katkıda bulunurlar.

Aydınlar, kriz dönemlerinde krizin nedenlerini analiz eder, çözüm önerileri sunar ve toplumu bilgilendirir, siyasal krizlerin çözümünde veya derinleşmesinde önemli bir rol oynarlar. Aydınlar, farklı siyasal görüşleri savunarak siyasal krizlere, hükûmet politikalarını eleştirerek siyasal krizlerin derinleşmesine yol açabilecekleri gibi, siyasal krizlerin çözümü için yeni fikirler ve çözümler üreterek siyasal istikrara katkıda da bulunabilirler.

Osmanlıda ulemanın üstlendiği görevi, Cumhuriyetle birlikte devralan aydınlar, devlete ve resmî ideolojiye yakın ve ona hizmet eden bir sınıfı oluşturmuştur. Osmanlı Türk modernleşmesinin dönüştürücü, kurtarıcı misyonuna sadık olmaları nedeniyle Türkiye’deki aydın sınıf için “entelektüel” kavramı yerine “entelijansiya” kavramı

kullanılmaktadır. Entelektüel, içinde yaşadığı topluma bir dünya tasavvuru sunmayı görev edinmiş sınıf (Mannheim, 1979: 10) iken, entelijansiya, kendine özgü bir ahlâk anlayışı olan, belli bir dünya görüşünü savunan, belli bir yaşam tarzı ve belli alışkanlıkları bulunan topluluktur (Meriç, 2000: 67).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ve Kemalist ilkelerin yerleştirildiği Tek Parti döneminde, aydınlar bürokratik-seçkinci bir yaklaşımla devrimlerin yukarıdan aşağıya topluma kabul ettirilmesinde önemli bir görev edinmiştir. Tek Parti döneminde aydınlar, Kemalist ideoloji çevresinde bir araya gelmiştir. Kemalizm'in pozitivist, seçkinci ve otoriter özelliklerini paylaşmıştır. Devletin bekası kaygısı, Türk aydınına hiçbir zaman terk etmemiştir. Devleti yaşatma ve yeni siyasal toplumu devlet eliyle oluşturma isteği, Türk aydınının zihin dünyasında belirleyiciliğini devam ettirmiştir (Türküne, 1994: 152).

1980 Darbesi, aydınların devlete olan yaklaşımlarının değişmesinde, daha fazla toplum merkezli olmaları ve demokrasi söylemini sahiplenmelerinde etkili olmuştur (Çaha, 2008: 185). Küreselleşmenin etkisi ile ortaya çıkan baskıcı yaklaşım ve homojen millî kimlik yaratma gibi sıkıntılar üzerine, aydınlar resmî aydın rolünden sıyrılarak entelektüel olmaya doğru yönelmiştir. 1990'larda hükûmetten ve resmî ideolojiden özerkleşen aydın hareketleri ile muhafazakâr-milliyetçi ve İslâmcı aydın grupları ortaya çıkmıştır (Duran, 2007: 196). Bunlar, siyasete eleştirel katılım göstermeye başlamış, siyasal iktidarlardan reform talep etmiş ve hak ihlalleriyle mücadele etmişlerdir.

Türk aydını, içinde yaşadığı toplumun talepleri ve sorunlarını analiz edip bunların çözümü için ufuk çizmek yerine, devletin toplumu modernleştirme projesinde görev üstlenmiştir. Batıcı seçkincilerin bir parçası olarak Türk aydını, kendi geleneğini yeniden icat etmeye yönelmeyip Batı yaşam tarzını sahiplenen bir medeniyetçilik içerisine girmiştir (Göle, 1991: 131). Türkiye'de aydınların bir entelektüel sınıf oluşturmaması, topluma ufuk açamaması ve gelişen bir dünya tasavvuru oluşturmaması, toplumun değişen/dönüşen dünyayı anlayamamasına ve sonuçta siyasal krizlere neden olmaktadır.

4.3.6. Kamuoyu ve Medya

Kamuoyu, belirli bir konu veya durum hakkında toplumda hâkim olan görüş, düşünce veya eğilimleri ifade eder; bireylerin düşüncelerini ifade etme ve paylaşma

biçimlerini içerir ve genellikle medya, siyaset, kültür ve toplumsal etkileşimler aracılığıyla şekillenir. Kamuoyu genellikle anketler aracılığıyla ölçülür ve belirli bir konuda toplumun ne düşündüğünü anlamak ve siyasal kararlar almak için önemli bir gösterge olarak kullanılır. Bu nedenle, bir toplumun sağlıklı işleyişi ve demokratik süreçlerde kamuoyunun rolü büyük önem taşır. Halkın, siyasal ve sosyal konulardaki görüşlerini ifade etmesine ve yöneticileri denetlemesine imkân verir.

Medya, bilgi ve haberlerin topluma iletilmesi için kullanılan çeşitli iletişim araçlarını ifade eder. Bu araçlar arasında televizyon, radyo, gazete, dergi, internet ve sosyal medya platformları bulunur. Bu iletişim araçları ile bilgi, haber, eğlence ve kültürel içerikleri toplumun geniş kesimlerine aktarır. Medyanın bilgilendirme, eğlendirme, eğitime, gündem belirleme ve denetleme gibi işlevleri vardır. Ayrıca medya, kamuoyunun oluşmasına, siyasal görüşlerin şekillenmesine ve kültürel etkileşimin artmasına katkıda bulunur.

Kamuoyu ile medya arasındaki ilişki karşılıklıdır ve birbirini etkiler. Medya, kamuoyunu bilgilendirir, şekillendirir ve yönlendirirken kamuoyu da medyanın haber değerlerine ve sunumlarına tepki verir ve bunları etkiler. Kamuoyu ve medyanın etkileri, siyasal karar alma süreçlerinde oldukça önemlidir. Medya, kamuoyundaki siyasal algıyı şekillendirebilir, siyasal sistemi ve aktörleri yönlendirebilir. Bu durum siyasal aktörlerin medya ile iyi ilişkiler kurmasını gerektirir.

Medya, toplumdaki bilgi akışını sağlar, farklı görüşleri yansıtır ve kamusal tartışmalara katkıda bulunur. Bilgiyi aktararak toplumu bilinçlendirdiği için siyasal alanda önemli bir rol oynar. Medya aracılığıyla belirli konularda kamuoyu baskısı oluşturularak siyasetçilerin politikalarını etkilemek mümkündür. Kamuoyu anketleri siyasetçiler için yol göstericidir. Siyasetçilerin de seçim başarıları ve popülerlikleri kamuoyu desteğine bağlıdır. Siyasetçilerin söylem ve vaatlerini, kamuoyu, medya sayesinde takip eder. Günümüzde kamuoyu sosyal medya aracılığıyla doğrudan siyasetçilere ulaşabilmektedir.

Kamuoyu ve medya siyasal krizlerin yaşanmasında da önemli aktörlerdir. Siyasal krizlerin oluşmasında, gelişmesinde ve çözümünde kritik roller oynayabilirler. Siyasal kriz dönemlerinde medyanın haberleri, kamuoyunun algısını etkileyerek krizin etkilerini azaltabileceği gibi onu daha da derinleştirebilir. Siyasal kriz süreçlerinde medya, yanıltıcı bilgilerin yayılmasına ve toplumun manipüle edilmesine zemin oluşturabilir. Medya,

siyasal aktörler arasındaki çatışmaları körükleyebilir, kamuoyundaki kutuplaşmayı artırabilir. Aynı zamanda kamuoyu ve medya, siyasal aktörleri ve hükûmeti kriz dönemlerinde gözetim altında tutar ve hesap vermeye zorlar.

Medyanın bağımsızlığı ve objektifliği siyasal kriz yönetim süreçlerinde önemlidir. Medya, siyasal krizlerde toplumun krize ilişkin tutumlarını şekillendirir ve mobilize eder. Krizin tüm yönlerini objektif şekilde yansıtarak çözümüne katkıda bulunabilir. Liderlere ve diğer aktörlere, siyasal krizle ilgili görüşlerini kamuoyuna açıklama imkânı sağlar. Liderler ve partiler, medya aracılığıyla toplumu bilgilendirir ve kriz yönetimi sürecinde kamuoyu algısını şekillendirmeye çalışır.

Türkiye’de 1990’lardan itibaren özel televizyonların yaygınlaşmasıyla medya çeşitliliği ve gücü hızlı bir şekilde artmıştır. İnternetin yaygınlaşması ile farklı seslerin duyulması sağlanmış, sosyal medyanın yaygınlaşması ile de kamuoyu doğrudan ifade gücü kazanmıştır. 1990’lı yıllarda sayıları artan medya kuruluşlarının siyasal aktörlerle ilişkileri de gelişmiştir. Ancak medya, tarihinin çoğunu devlet denetiminde geçirmiştir. Bu nedenle medyanın çoğulcu siyaset, temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve özgür gazetecilik alanlarındaki çabası yetersizdir. Günümüzde resmî ideolojinin etkisi azalmakla birlikte, medya özgürlüğü sorunları devam etmektedir. Medya özgürlüğüne yönelik siyasal baskı, medyanın tarafsızlığına gölge düşürmektedir.

Türkiye’de siyasal iktidar çevresinde toplanan ve hükûmeti destekleyen medya kuruluşları ile muhalif partilere destek veren medya kuruluşları arasında bir çekişme vardır. Siyasal alandaki kutuplaşma medya kuruluşları arasında da görülmektedir. Bu kutuplaşma, objektif ve tarafsız habercilik ilkesi ihlâl edilerek taraflı yayınlar yapılmasına neden olmakta ve toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirmektedir.

Türkiye’de kriz dönemlerinde medya, bir siyasal aktör olarak aktif rol oynamıştır. 28 Şubat sürecinde kamu bürokrasisi, eylemlerine meşruiyet kazandırmak için, kamuoyunu isteği doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Medya, kamuoyunu yönlendirme işlevini başarılı bir şekilde yerine getirmiştir (Tuncel, 2011: 291). Bu süreç, medyanın siyasal aktör olarak ne kadar güçlü bir şekilde hareket edebileceğini göstermiştir.

Sosyal medya, Türkiye'deki siyasal kriz süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle, sosyal medya platformları, haberleri hızla yayma ve geniş kitlelere ulaştırma potansiyeline sahiptir. Bu durum, sansür ve hükûmet kontrolünün etkisini azaltmakta ve alternatif bilgi kaynaklarının ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Gezi Parkı olayları ve 15 Temmuz darbe girişimi süreçlerinde sosyal medya çok önemli roller üstlenmiştir. Gezi Parkı olaylarında protestocular sosyal medya üzerinden örgütlenmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde ise Cumhurbaşkanı, bir telefon uygulaması aracılığıyla halkı sokaklara çağırmış, olaylar sosyal medya üzerinden anlık takip edilebilmiştir.

4.3.7. Uluslararası Aktörler

Uluslararası aktörler, uluslararası sistemde rol oynayan, politika üreten, karar alan ve faaliyet gösteren kurum ve örgütlerdir. Devletler, uluslararası sistemin temel aktörü olup kendi toprakları üzerinde mutlak egemenliğe sahiptir. Diğer uluslararası aktörler; uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası sivil toplum kuruluşları, uluslararası finansal kuruluşlar ve küresel medya olarak sıralanabilir. Bu aktörler, devletlerin karar alma süreçlerinde ve politikalarında belirleyici rol oynar. Devletlerin dış politikalarını, ekonomik ilişkilerini ve genel olarak uluslararası sistemdeki konumlarını etkileyebilirler. Bu etkileşimler, uluslararası sistemdeki işbirliği, çatışma ve değişimin dinamiklerini anlamak için kritik öneme sahiptir.

Uluslararası aktörlerin çıkarları, hedefleri ve kaynakları farklılık gösterir. Ancak ortak noktaları uluslararası sistemde rol almaları ve etki oluşturabilme kabiliyetleridir. Uluslararası örgütler, devletler arasındaki işbirliğini teşvik eder. Birleşmiş Milletler, NATO, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği uluslararası sistemde siyasal aktör olarak öne çıkan örgütlerdir. Çok uluslu şirketler, ekonomik güçleri ve küresel operasyonları aracılığıyla devletlerin ekonomi politikalarını, yatırım kararlarını ve ticaret politikalarını etkiler. Uluslararası sivil toplum kuruluşları, uluslararası toplumda çeşitli görevler üstlenir, Örneğin Uluslararası Af Örgütü ve Greenpeace, uluslararası STK olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Uluslararası finans kuruluşları, finansal yardımlar ve krediler aracılığıyla devletlerin ekonomik politikalarını etkiler. IMF ve Dünya Bankası bu kuruluşların en başında gelir.

Türkiye’de uluslararası aktörlerin rolü, siyasal krizlerin yaşanmasında ve çözümünde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki, krizin türüne, uluslararası aktörün konumu

ve yetkilerine, Türkiye'nin aktör ile olan ilişkilerine göre değişmektedir. Aktörler diplomatik baskı, yaptırım, müzâkere ve arabuluculuk, finansal destek ve insanî yardım gibi etkilerde bulunabilirler.

Uluslararası aktörler kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye’de iktidarı devirmeye ya da meşruiyetini zayıflatmaya yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Türkiye’de yaşanan askerî müdahalelerde uluslararası aktörlerin etkisi olmuştur. Ayrıca devletler ve uluslararası örgütler diplomatik baskı yoluyla çeşitli siyasal krizlere yol açmıştır. Diğer bir aktör olan uluslararası hukuk mahkemeleri, Türkiye aleyhine bazı kararlarla krizlerin derinleşmesinde; uluslararası finans kuruluşları ise ekonomik yaptırımlar ve kredi notu düşürme gibi araçlarla krizlerin yaşanmasında rol oynamıştır.

Uluslararası aktörler, Türkiye’deki kriz dönemlerinde de etkin rol üstlenmektedir. Siyasal aktör olarak krizin çözümüne yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunabilecekleri gibi krizin daha da derinleşmesine neden olabilmektedir. Uluslararası sivil toplum kuruluşları krizlerden etkilenenlere yönelik insanî yardım faaliyetlerinde bulunmuş, uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Uluslararası medya ise krizleri gündemde tutarak ülkenin imajının zedelenmesine yol açmıştır. Gezi Parkı olaylarında uluslararası medya kesintisiz yayın yaparak uluslararası kamuoyunda iktidarın meşruiyetine zarar verme çabası içinde olmuştur.

5. TÜRKİYE’DE 1991 – 2021 YILLARI ARASINDA YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN ANALİZİ

1990’lı yıllar, küreselleşmenin etkisi ile ABD öncülüğündeki kapitalist Batının zaferi, komünist Sovyetlerin çöküşü sonrası dünyada sağ-sol ideolojik ayrımının anlamını yitirmeye başladığı, demokrasi ve sivil toplum kavramlarının öne çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye’de, “küresel – ulusal - yerel eksen” ve “vatandaşlık - kimlik eksen” ortaya çıkmıştır. Bu eksenler, birbiriyle girdiği karşılıklı etkileşim içinde, Türkiye’nin siyasal ve toplumsal olarak değişim ve dönüşüm yaşamasına sebep olmuştur (Keyman, 2013: 5). Bu değişim ve dönüşümler, 1990’lı yıllar boyunca Türkiye’nin siyasal, sosyal ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

1990’lı yıllarda; istikrarsız koalisyon hükûmetleri, askerî idarenin bıraktığı vesayet rejimi, siyaset dışı aktörlerin siyasete müdahalesi, neo-liberal ekonomi politikalarına geçiş, İslâmcı ve Kürt kimliklerinin yükselişi, terör olayları ve sonrasında yaşanan büyük şehirlere göç dalgası, 28 Şubat sürecinin getirdiği gerilim gibi birçok gelişme Türk siyasal hayatındaki siyasal krizlerin sebebi, sonucu ya da etkileyeni olmuştur. Bu yıllarda koalisyon hükûmetlerindeki partiler, devleti bir anlamda ele geçirme rekabeti içinde olmuştur. Hükûmet, partiler arasında paylaşılırken bir yandan da devlet kurumlarını ele geçirmek için mücadele verilmiştir. Kamu bürokrasisi kutuplaşmış, siyaset bir çözüm aracı olmaktan çıkmıştır. Kutuplaşmaların daha çok artması ile ideolojiler düşman sınıflar olarak algılanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri siyasal krize neden olmuştur. Bütün bunlarla birlikte 2002 sonrasında güçlü tek parti iktidarı sürecinde yaşanan krizler de bu dönemde yaşanan gelişmelerden bağımsız olarak düşünülemez.

1990’lı yıllardan bugüne dünyada yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler doğrultusunda Türk siyasal sistemindeki siyasal aktörlerin ve siyaset yapma biçimlerinin değişmesi gerekirken sistem bu değişime cevap verememiştir. Bu süreçteki krizlerin ortaya çıkardığı sorunlar ve talepler doğru analiz edilememiş, gerekli yanıtlar verilememiştir.

5.1. Koalisyon Hükûmeti Krizleri (1991 – 2002)

Türkiye’de 1991 Genel Seçimleri, çok partili siyasal hayatın dinamiklerini derinden etkileyen yeni bir döneme geçişi temsil eder. Soğuk savaşın sona erdiği ve küresel

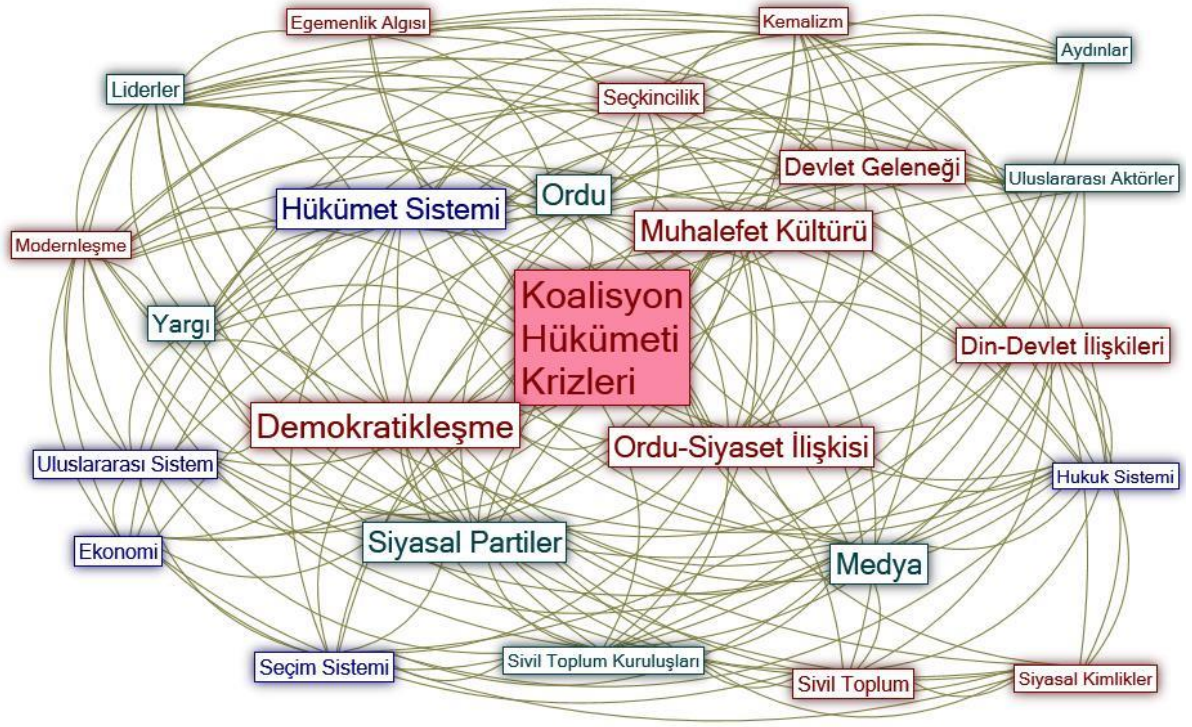
siyasette önemli değişimlerin yaşandığı yıllara denk gelen bir dönemde yapılan seçim, Türkiye'nin siyasal bir dönüşüm yaşamasına zemin hazırlamıştır. Türkiye, içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle siyasal krizlerle boğuşmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte, siyasal kutuplaşma derinleşmiş, Kürt sorunu siyasal alana taşınmış, siyasal İslâm yükselişe geçmiş ve yeni partiler ortaya çıkmıştır. Bu dönem, genel anlamda Türkiye'nin demokratik olgunluğunu test eden bir süreç olmuş, günümüzde de etkileri hissedilen önemli bir dönüm noktası olarak ülkenin siyasî geleceğini şekillendirmiştir.

1991 seçimleri, hiçbir partinin tek başına iktidar olamadığı ve uzun yıllar sürecek koalisyon hükûmetleri dönemini başlatmıştır. Sandıktan birinci parti olarak çıkan DYP, SHP ile hükûmet kurmuş, ancak bu hükûmet iki yıl sürmüştür. Daha sonra 2002 yılına kadar süren koalisyon hükûmetleri döneminde dokuz farklı hükûmet kurulmuştur. Hükûmet kurma sürecinde ve sonrasında partiler arasında yaşanan çekişmeler ve anlaşmazlıklar, sürecin uzamasına, ülkede belirsizliğin artmasına ve siyasal krizlere neden olmuştur. Kurulan zayıf hükûmetler, etkili politikalar yürütölmesini zorlaştırmıştır. Bu süreçte siyasal partilerin popülist politikalara yönelmesi, karar alma süreçlerini yavaşlatmış, reformları engellemiş ve siyasal krizleri daha da derinleştirmiştir.

Koalisyon hükûmeti krizlerinin yaşanmasında etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşığıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Türkiye'de 1991 sonrası dönem "yönetemeyen demokrasi" (Ataay, 2002: 206) olarak tanımlanmaktadır. Demokrasinin ölçütlerine uygun bir anayasal düzen kurulamamış ve parlamenter sistem belirli bir istikrara kavuşamamıştır. Demokratikleşme adına yapılan uygulamalar topluma yayılmamış ve toplum tarafından içselleştirilmemiştir. Bu nedenle bu uygulamalar devlet seçkinleri aracılığıyla istenildiğinde geri alınabilmıştır.
- Egemenlik algısının teoride halka ait olduğu fikrine rağmen, uygulamada kamu bürokrasisi tarafından gasp edilmesi ve resmî ideoloji yoluyla bunun halka kabul ettirilmiş olması bu dönem boyunca devam etmiştir. Bu durum siyaset dışı kurumların siyasal alana müdahalesine meşruiyet kazandırmıştır.
- Güçlü devlet geleneği, seçilmiş de olsa, iktidarın devleti önceleyen bir yaklaşım sergilemesine neden olmuştur.

- Resmî devlet ideolojisi, Atatürkçülük adıyla yükselişe geçmiş ve diğer kriz alanlarına eklenilerek kamu bürokrasisinin önemli bir silahı olmuştur.
- Muhalefet kültürünün dost-düşman algısına dayanması, bu dönemde yaşanan krizlerde etkili olmuştur. Muhalefet partileri, mevcut siyasal ve ekonomik sorunlara karşı alternatif çözümler üretmek yerine, yıkıcı eleştirilerle hükûmeti düşürmeyi amaçlamıştır.
- Siyasal kimlikleri yok sayma ve herkesi tek bir ulus kimliği üzerinden tanımlama, krizlerin yaşanmasında etkili olmuştur. Kürt partisi olan HEP'in meclise girmesi, Kürt sorununun siyasî alana taşınması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıca RP'nin güçlenmesi ile siyasal İslâm yükselişe geçmiştir.
- Siyasal kültürle uyumlu işlemeyen hükûmet sistemi, krizlerin yaşanmasında etkili olmuştur.
- Seçim sistemi, koalisyon hükûmeti krizlerinin yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Yüzde on gibi yüksek bir seçim barajı, birçok toplumsal kesimin meclise girmesini engellemiştir. Aynı zamanda yönetimde istikrar da sağlanamamıştır.
- Ekonomi sisteminde yapılan birçok reform, istikrarsız koalisyon hükûmetleri nedeniyle uygulama imkânı bulamamıştır.
- Sovyetlerin dağılması sonucu Kafkaslarda ve Balkanlarda oluşan güvensiz bölgeler, ABD'nin Irak'a müdahalesi gibi uluslararası sistemde meydana gelen önemli gelişmeler krizlerde etkili olmuştur.
- Liderler ve siyasal partiler bu süreçte istikrarı sağlayacak davranışlar sergilememiş, popülist politikalarla siyasal krizlerin tetikleyicisi olmuşlardır.
- Siyasal bir aktör olmamasına rağmen ordu, terör olaylarının artmasıyla birlikte dönemin en etkili aktörü olmuştur. Liderler, partiler, STK'lar, aydınlar ve medya, siyasal alanda, ordunun etkisi altında yer alabilmiştir.
- Medya, özellikle askerî müdahalelerde etkili bir şekilde kullanılmıştır.
- Uluslararası aktörlerin etkisi bu dönemde giderek artmıştır.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 4. Koalisyon Hükümeti Krizleri*

5.2. Etnik Siyasetin Yükselişi ve Terör Olayları

1980 askerî darbesi sonrası toplumsal taban bulan Kürt siyasi hareketi, 1991’de SHP listelerinden de olsa ilk kez meclise girme imkânı bulmuştur. Sonraki yıllar Türkiye’de Kürt siyasi hareketinin önemli dönüşümler geçirdiği ve ülke gündeminde belirgin bir yer edindiği dönem olmuştur. 1990’da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) ve daha sonra kurulan Demokrasi Partisi (DEP) ve HADEP, Kürt kimlik haklarını savunan önemli siyasi aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Süreci, Türkiye’nin demokratikleşmesi ile ilişkilendiren bu partiler, Kürt halkının siyasi ve kültürel haklarını savunmaya çalışmış, anadilde eğitim ve yayın hakkı talep etmiştir. Ancak diğer muhalif hareketlerle kıyaslandığında, Kürt siyasi hareketi, hedeflerine ulaşmak için şiddeti araç olarak kullanmıştır (Tuncel & Bakan, 2013: 5364).

1991 Genel Seçimleri sonrası yapılan yemin töreninde, SHP listelerinden meclise giren Diyarbakır milletvekillerinin Kürtçe yemin etmek istemeleri büyük bir tartışma

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

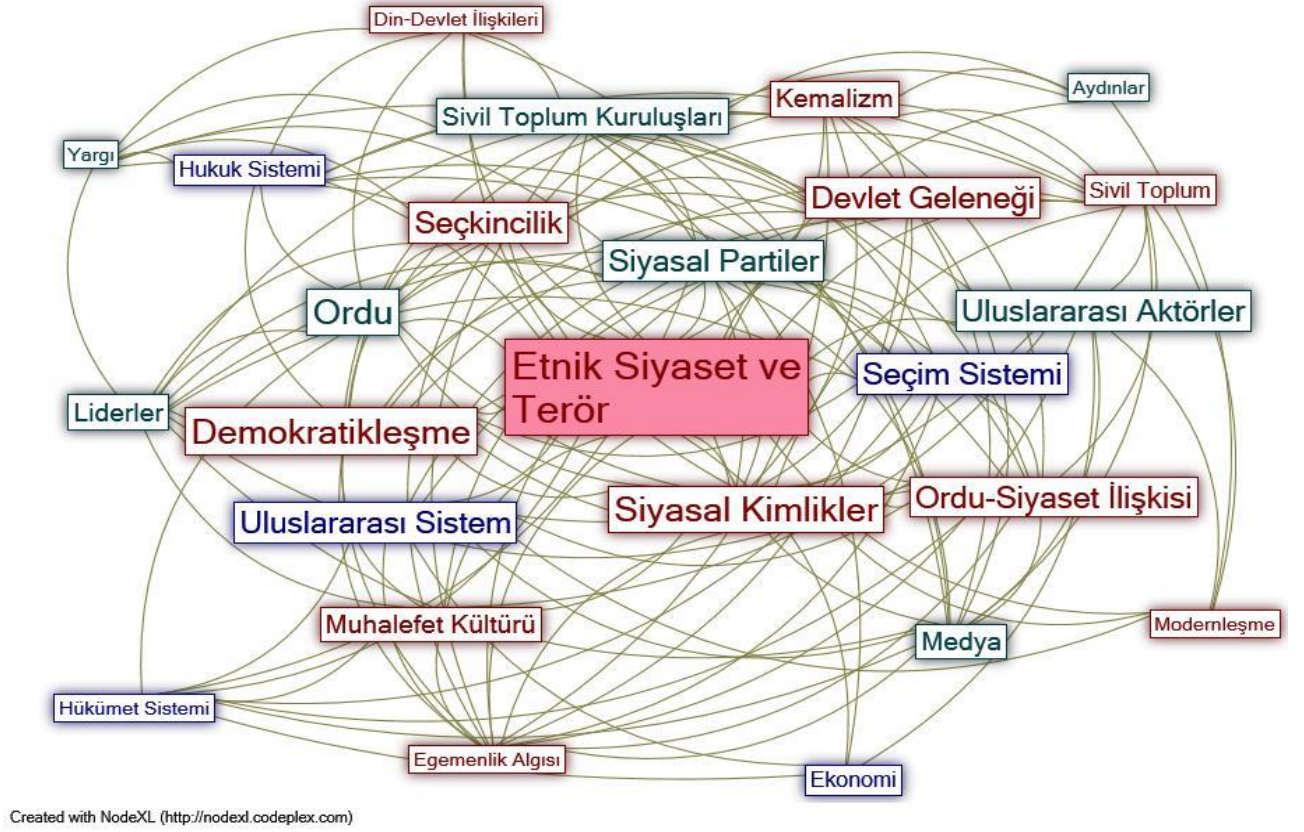
yaratmış ve siyasal krize neden olmuştur. Milletvekillerinden Leyla Zana, yemin metnini Türkçe okuduktan sonra Kürtçe olarak “Bu yemini Türk ve Kürt halklarının kardeşliği için ediyorum.” derken, Hatip Dicle “Kürt halkının eşitlik ve özgürlük için verdiği mücadeleyi selâmlıyorum.” demiştir. Bu sözler mecliste büyük bir tepkiye yol açmıştır. Zana ve Dicle hakkında fezleke düzenlenerek milletvekillikleri düşürülmüştür. Yemin krizi, Türkiye’de etnik kimlik ve ana dil haklarına ilişkin tartışmaları alevlendirmiş, daha sonra etnik terörle de ilişkilendirilen ve ülkenin gündeminden düşmeyen önemli siyasal krizlerden biri olmaya devam etmiştir.

1990’lı yıllar aynı zamanda terör eylemlerinin yoğunlaştığı yıllar olmuştur. Özellikle 1993-1996 yılları arasında terörün yol açtığı siyasal kriz derinleşmiştir. Bu dönemdeki terör saldırıları hükûmetleri baskı altına alarak hükûmetlerin düşmesinde rol oynamıştır. Bu dönemde altı hükûmet değişmiştir. Bu süreçte PKK, terör faaliyetleri nedeniyle ağır askerî ve sivil kayıpların yaşandığı, derin sosyal ve ekonomik problemler oluşturmuştur. Kırsalda asker ve sivillere karşı eylemlerinin yanında, PKK, kent merkezlerine yönelik bombalı saldırılar da yapmıştır. Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit eden bu saldırılara karşılık Türkiye geniş çaplı askerî operasyonlar düzenleyerek terörle mücadele politikasını sertleştirmiştir. PKK terörü, Türkiye’deki Kürt sorununun çözümünde, siyasal bir mesele olarak ele alınmasının önündeki en büyük engel haline gelmiştir. Siyasal diyalog ve barışçıl çözüm çabalarını zorlaştırmıştır.

Uzun yıllar devam eden bir güvenlik sorununa dönüşen terör süreci, partilerin kapatılması, siyasal yasaklamalar, tutuklamalar vb. sert müdahalelere neden olmuştur. Olağanüstü hal uygulamaları ve sıkıyönetim kararları uygulanan bölgelerde, sivil halkın günlük yaşamı olumsuz etkilenmiş, birçok insan hakları ihlâlinin yaşanmasına yol açmıştır. Köy boşaltmaları ve zorunlu göç gibi uygulamalar bölgenin sosyal yapısını bozmuş, sosyal ve ekonomik alanda uzun zaman sürecektir derin yaralar açılmasına neden olmuştur. 2000’li yıllar terör olaylarına rağmen, Kürt sorununun sadece güvenlik politikalarıyla ele alınamayacağının anlaşıldığı, siyasal, sosyal ve kültürel tüm boyutlarının öneminin anlaşıldığı bir dönem olmuştur. Uluslararası alanda önemli bir konu haline gelen Kürt sorunu, Türkiye’nin uluslararası imajı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Avrupa Birliği ilişkileri sürecinde Kürt siyasal ve kültürel haklarının tanınması konusu sürekli gündemde kalmıştır.

Etnik siyaset ve terör nedeniyle yaşanan krizlerde etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Türk siyasal kültürünün en önemli özelliklerinden olan güçlü devlet geleneğinin başka siyasal kimlikleri tanımayan sert bir yaklaşım sergilemesi, krizlerin yaşanmasında önemli bir etken olmuştur.
- Türkiye’de resmî devlet ideolojisi, farklı siyasal kimlikleri yok sayarak önemli demokrasi krizlerine yol açmıştır.
- PKK terörü, siyasal ve kültürel taleplerini şiddet aracılığıyla elde etmeye çalışmıştır. Bu durum Türkiye’de demokrasinin gelişmesini ve Kürt sorununun barışçıl çözümünü engellemiştir.
- Kürt siyasal hareketi, ideolojik olarak bir taraftan Kürt milliyetçiliğinin, diğer yandan sol-seküler ideolojilerin etkisi altında gelişmiştir. Bu ideolojik yaklaşımı ile uluslararası toplumdan destek görmüştür.
- Etnik siyaset ile terör eylemlerinin iç içe geçtiği durumlarda yapılan olağanüstü hâl ilânı ve köy boşaltma gibi önlemler temel hak ve özgürlüklere zarar vermiştir.
- Seçim sisteminde, seçim barajının yüksek olması, Kürt siyasal hareketinin mecliste temsil edilmesini uzun yıllar engellemiştir.
- Kürt siyasal hareketi, artan devlet baskısı ve sıkı güvenlik önlemlerine rağmen, siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kendini ifade etmeye çalışmıştır.
- Terör olayları nedeniyle uzun bir dönem olağanüstü hâl ve sıkıyönetim gibi olağan dışı tedbirlerin alınması meşrulaşmıştır. Ordu, bu süreçte vesayetçi rejimini sürdürmüştür.
- Terör olaylarının yol açtığı krizlerin yaşanmasında kamuoyu ve medyanın da önemli bir rolü olmuştur.
- Etnik siyaset ve terör bazı uluslararası aktörler tarafından desteklenmiştir.

Şekil 5. Etnik Siyaset ve Terör Olayları*

5.3. Ekonomik Krizler (1994, 2001, 2008, 2018)

Türkiye’de 1991-2021 yılları arasında yaşanan ekonomik krizler, Türkiye’nin ekonomik ve siyasal yapısını derinden etkilemiştir. Ekonomik krizler, siyasal krizlerle iç içe geçmiş ve Türkiye’nin kalkınma sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Ekonomik krizler, Türkiye’nin ekonomik sisteminin kırılganlığını ve siyasal sistemindeki zaafılarını ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda ekonomi politikaları ile siyasal kararların ne kadar ilişkili olabileceğini ve birbirini etkileyebileceğini göstermiştir.

Türkiye, 1990’lardaki liberal politikaları sonucu, dışa açık ekonomilerde yaşanan krizlerle tanışmıştır. Serbest sermaye hareketleri ve yabancı sermayeye dayanan kur politikası sonrası 1994’te ülke tarihinin en büyük kamu ve cari açığı yaşanmıştır. Kamu borçları artmış, merkez bankası finanse etmeye çalışmış, ancak hiper enflasyon yaşanmıştır. Enflasyon tarihî bir rekor olan % 125’e çıkmıştır (Keyder, 2022: 5). Krizle birlikte TL sert bir değer kaybına uğramış, dövize talep artmış, borsa düşüşe geçmiş, faiz

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

oranları tarihî zirveye ulaşmıştır. Kamu borçlarının finansmanındaki sıkıntılar ve dış borçların finanse edilememesi krizi derinleştirmiştir.

Yaşanan derin ekonomik krize müdahale etmek için 1994’de “5 Nisan Kararları” alınmıştır. Bu kararlar Türkiye ekonomi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Temel amacı kamu harcamalarını azaltmak, hızla artan enflasyonu düşürmek, Türk lirasını devalüe etmek için sıkı bir maliye politikası ve malî disiplin önlemleri almaktır. Bu kapsamda, kamu harcamaları azaltılmış, vergi oranları artırılmış, faiz oranları yükseltilmiş, döviz kuru serbestleştirilmiştir. Fiyat kontrolleri kaldırılmış, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi hızlandırılmıştır (Yılmaz, 2022). 5 Nisan Kararları ekonomik istikrara katkıda bulunmuş ve enflasyon düşmüştür. Ancak sosyal açıdan sıkıntılara neden olmuştur. Kamu harcamalarındaki kesintiler işsizliğin artmasına, faiz oranlarındaki yükseliş ise birçok şirketin borç yükünü artırarak iflas etmelerine neden olmuştur.

Ekonomik krizin yol açtığı sosyal ve ekonomik zorluklar, halkın yaşam standartlarında önemli düşüslere neden olmuş, işsizlik artmış, birçok şirket iflas etmiştir. Hükûmete ve genel olarak siyasal sisteme olan memnuniyetsizlik artmıştır. Siyasal partiler ve kamuoyu arasında yoğun tartışmalar olmuştur. Hükûmetin otoritesi ve meşruiyeti zayıflamıştır. Ülkedeki siyasal istikrarsızlık, ekonomi politikalarının da istikrarsız olmasına ve yatırımların azalmasına neden olmuştur. Ekonomik ve siyasal kriz karşılıklı olarak birbirini derinleştirmiştir. 1994 Krizi, siyasal sistem üzerinde uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanması için siyasal istikrarın önemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca ekonomik ve siyasal yapının şekillenmesinde ve yapısal reformlar yapılmasında bu süreç öğretici olmuştur.

2001 yılında ekonomide biriken yapısal sorunlar ile siyasal istikrarsızlığın birleşmesi sonucu, ülkenin ekonomik yapısını derinden sarsan bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu kriz kronik hâle gelmiş kamu açıkları, yüksek enflasyon, sabit döviz kuru rejimi, bankacılık sektöründeki sorunlar gibi yapısal sorunlar ile dönemin siyasal istikrarsızlık ortamından kaynaklanmıştır. Kamu açıkları ve yüksek borçlanma ihtiyacı devletin makroekonomik dengesini bozmuştur. Bu durum, yüksek faiz ve artan kamu borcu stokunu beraberinde getirmiştir. Kriz sonucunda, sermaye çıkışları hızlanmış, finans piyasası çökmüş, Türk lirası dolar karşısında aşırı değer kaybetmiş, faiz oranları

tarihî zirveye ulaşmış, enflasyon artmış, birçok şirket iflas etmiş, işsizlik artmış ve bankalar batmıştır (Fırat, 2009: 511-512). Ekonomik krizin etkisi ile yoksulluk, gelir eşitsizliği gibi sosyal sorunlar da yaşanmıştır. Ekonomik kriz, önemli bir siyasal krizi beraberinde getirmiştir.

Hükûmet krizle mücadele etmek için Uluslararası Para Fonu(IMF) ile anlaşma yaparak, ekonomiyi istikrara kavuşturacak birtakım yapısal düzenleme ve reform paketini hayata geçirmiştir. Bu reformlar arasında kamu maliyesinin düzeltilmesi, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmelerin artırılması gibi adımlar bulunmaktadır. Ancak siyasal kriz, siyasal çekişmelerin etkili olduğu bir süreç olarak öne çıkmıştır. Cumhurbaşkanı ile başbakan arasında yaşanan güven bunalımı, krizin başında tetikleyici rolü oynamış, sonrasındaki süreci de olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda koalisyon hükûmeti içindeki bölünmeler, reformların uygulanmasında etkinlik kaybına ve belirsizliğe neden olmuştur. Ülke ekonomisi IMF'ye bağımlı hâle gelmiştir. 2001 Ekonomik Krizi, Türkiye'nin siyasal istikrarını temelden sarsmıştır. Koalisyon hükûmeti düşmüş, ardından ülkeyi uzun yıllar tek başına yönetecek AK Parti iktidara gelmiştir.

2008 yılında küresel çapta yaşanan ekonomik krizin etkileri Türkiye'de de yoğun şekilde hissedilmiştir. ABD'de başlayıp dünya geneline yayılan finansal kriz, birçok ülkenin iflas etmesine neden olmuştur. Türkiye'nin 2008 öncesi yakaladığı hızlı ekonomik büyüme yavaşlamış, işsizlik oranları artmış, finansal piyasalarda dalgalanmalar meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi belirsizliği, e-muhtıra, iktidar partisinin kapatılma davası gibi siyasal alanda meydana gelen sorunların da etkili olduğu bu dönem, küresel ekonomik krizle de birleşince önemli bir siyasal krize neden olmuştur.

Siyasal iktidar, ekonomik krize karşı malî teşvik paketleri sunmuş ve bazı yapısal reformlar yapmıştır. Kamu harcamaları artırılmış, vergi indirimleri getirilmiş, kredi faizleri düşürülmüş ve işsizliğe yönelik destek paketleri sunulmuştur. 2008 Krizi, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilese de, hükûmetin uyguladığı istikrarı koruyan esnek politikalar sayesinde ülke, krizin derin etkilerinden kurtulmayı başarmıştır. 2001 Ekonomik Krizi'nde alınan dersten sonra bankacılık sektörünün daha sağlam bir yapıya kavuşturulması, 2008 Krizi'nin etkilerinin daha hafif atlatılmasına yardımcı olmuştur. Ekonomide toparlanmaya rağmen, krizin siyasal etkisi uzun süre devam etmiştir. 2008

Ekonomik Krizi, 2009’da yapılan yerel seçimlerde iktidar partisinin oylarının düşmesine neden olmuştur.

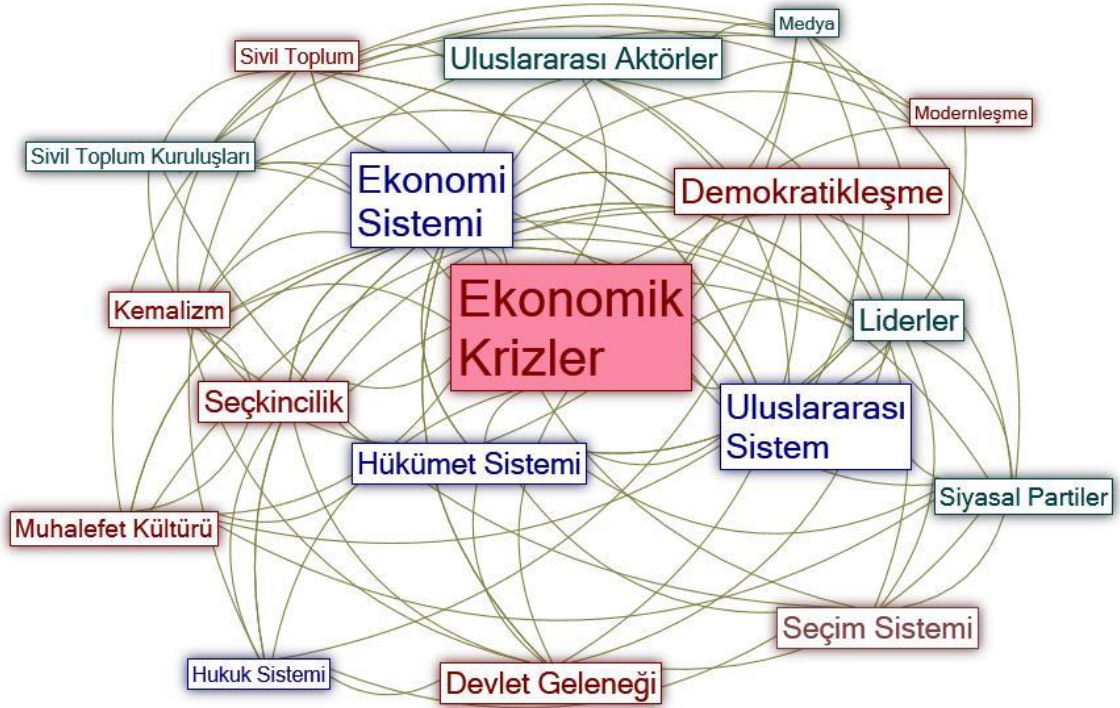
2018 yılında başlayan diğer bir ekonomik kriz, döviz ve borç krizi niteliğindedir. Dış politikada S-400 hava savunma sistemi anlaşmasındaki gerilim, Rahip Brunson Davası ve ABD’nin yaptırım tehdidi şeklindeki siyasal gerilimler, yatırımcılar için Türkiye’de piyasalara olan güveni sarsmıştır. Ayrıca 2019’da başlayan Pandemi süreci de eklenince küresel çaptaki kriz derinleşmiştir.

Türkiye’de ekonominin yüksek cari açığı ve dış finansmana olan aşırı bağımlılığı, uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar neticesinde ülkeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Merkez Bankası’nın para politikaları üzerindeki siyasî baskı ve ekonomi yönetimindeki belirsizlikler, Merkez Bankası’nın faiz oranlarını artırmakta gecikmesine neden olmuş, bu da döviz kurundaki dalgalanmaları şiddetlendirerek krize neden olmuştur. Krizle birlikte, TL aşırı değer kaybetmiş, enflasyon yükselmiş, yatırımcı ilgisi azalmış, borç yükü artmış, ekonomik büyüme yavaşlamış ve işsizlik artmıştır. Hükûmet, kamu harcamalarını kısma, faiz indirimleri, yatırım teşvikleri gibi bir dizi önlem almıştır (Keyder, 2022: 9). 2018 Ekonomik Krizi, yeni hükûmet sisteminin getirdiği değişiklikleri, bağımsız olması gereken ekonomi sistemi üzerindeki siyasal baskıyı ve demokratik kurumların işleyişini tartışmaya açmıştır.

Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerde etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Ekonomik krizler her ülkede ve dönemde yaşanabilir. Ancak önemli olan bu krizle mücadele edebilen istikrarlı bir siyasal sistemdir. Türkiye’de ekonomik kriz dönemlerine bakıldığında, ekonomik krizler siyasal krizlere neden olurken siyasal istikrarsızlık dönemleri de ekonomik krizlerin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Ekonomi ve siyasal istikrarın ayrılmaz bir bütün olduğu, iki alanda da sağlam zemine dayanan bir sistem kurulması ve politikalar uygulanmasının kritik öneme sahip olduğu, bu kriz tecrübeleriyle ortaya çıkmıştır.
- Türkiye’nin devletçi geleneği, ekonomi alanında da etkili olmuştur. Ekonomiye kontrol eden bir devlet anlayışı, dışa açılan liberal bir ekonomide sorunlara neden olmuştur.

- Cumhuriyetin kuruluş döneminde bulunmayan sermayeyi oluşturma çabaları, Türkiye’de seçkin bir grubun ekonomik iktidarı elinde tutmasına neden olmuştur. Devletçi ve milliyetçi bir yaklaşım sergileyen bu grup, liberal politikalara sıcak bakmamış ve krizlerin yaşanmasında etkili olmuştur.
- Türkiye’de bağımsız ekonomik kurumların olduğu gerçek anlamda bir demokratik sistemin olmayışı, bu kurumları siyasetin etki alanında bırakmıştır. Özellikle 2018 krizi ve sonrasında yaşanan süreçte, ekonomi kurumlarına müdahalede bulunulmuştur.
- Ekonomik krizler, hükûmetler üzerinde büyük bir baskıya neden olmuş, muhalefet partileri için önemli eleştiri araçlarına dönüşmüştür. 1994 ve 2001 krizleri sonrası iktidarlar düşerken, 2008 ve 2021 krizlerinde güçlü tek parti hükûmeti düşmemiş, ancak güç kaybetmiştir. Ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında, koalisyon hükûmetlerinin oluşturduğu istikrarsız siyasal yapı ve kriz yönetiminde etkili karar mekanizmalarının işletilememesi etkili olmuştur. Tek parti hükûmetlerinin daha istikrarlı bir yapıya sahip olması, yaşanan krizlerin kontrol edilmesinde etkili kararlar alabilmeyi mümkün kılmıştır.
- Türkiye’de sivil toplumun gelişmemiş olması, ekonomi kuruluşlarının da etkisiz olmasına neden olmuştur.
- Uluslararası sistemde ekonomik olarak güçlü olan devletler ve örgütler, kendi çıkarlarına uygun hareket etmekte ve zayıf ekonomik sisteme sahip devletler bundan olumsuz etkilenmektedir. Türkiye, olumsuz etkilenen ülkeler arasında olmuştur.
- Ekonomik krizlerde liderler ve siyasal partiler çok etkili olmuştur. Liderler ve partiler arasındaki uyuşmazlıklar siyasal gerginliklere, bu gerginlikler de ekonomik krizlere neden olmuştur. Özellikle 2001 Krizi’nin yaşanmasında cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki gerilim, tetikleyici rol oynamıştır.
- 2018 Krizi’nde ABD’nin yaptırım tehdidinde olduğu gibi Türkiye’de ekonomik krizlerin yaşanmasında uluslararası aktörlerin önemli bir etkisi olmuştur.
- Krizin ortadan kaldırılmasına dönük politikalarda uluslararası örgütlerin merkezî bir önemi olmuştur. 2001 krizi sonrasında ülke IMF’nin etkisine açık bırakılmıştır.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 6. Ekonomik Krizler*

5.4. 28 Şubat Post-Modern Darbesi

Türkiye’de 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Millî Güvenlik Kurulu toplantısında alınan kararlarla başlayan ve “post modern darbe” olarak adlandırılan süreçte ordu hükûmete müdahalede bulunmuştur. Türkiye’de İslâmcı hareketlerin yükselişe geçtiği bu dönemde, 1995 Genel Seçimlerinde Refah Partisi birinci parti olmuş ve Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükûmeti kurmuştur. İslâmcı kimliğiyle öne çıkan Erbakan’ın ve partinin önde gelenlerinin İslâmcı söylemleri ve uygulamaları laik kesim ve askerî yetkilileri rahatsız etmiştir. Ordu, bu süreçte doğrudan yönetimi ele geçirmek yerine, biçimsel anlamda demokratik siyasal sistemin muhafaza edildiği, ancak sivil yöneticilerin ordunun talimatlarına göre hareket ettiği bir müdahale amaçlamıştır.

4 Şubat’ta Sincan’da gerçekleşen etkinlik bahanesiyle başlayan süreç, Erbakan’a ordu tarafından bilgilendirme yapılması ve Cumhurbaşkanı’nın Genelkurmay Başkanlığı’na çağırılması ile devam etmiştir. 28 Şubat 1997’de yapılan MGK

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

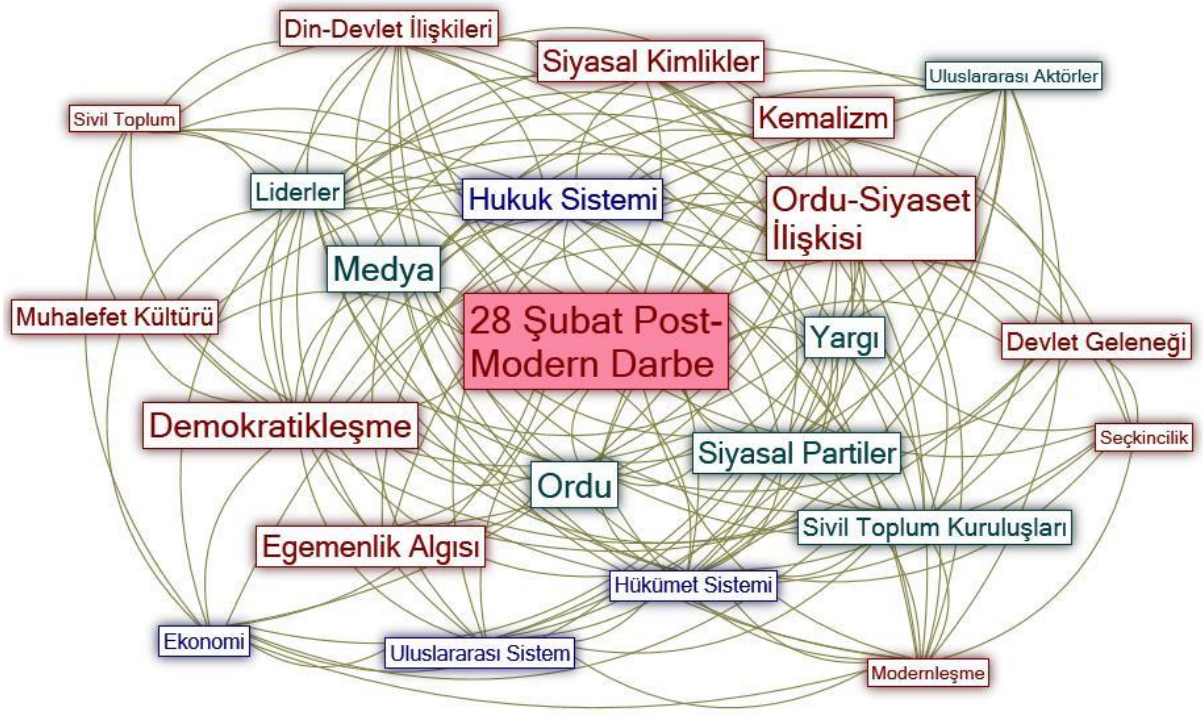
toplantısında 20 maddelik karar bildirisi yayımlanmıştır. Bildiri; sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulaması, tarikatların faaliyetlerine son verilmesi, tarikat okullarının bakanlığa devredilmesi, bürokrasi ve yargıda irtica ile mücadele edilmesi, kamusal alanda başörtüsünün yasaklanması gibi kararların alındığı bir metin olmuştur. Bildiri, ağırlıklı olarak irtica ve Atatürkçülük teması üzerine inşa edilmiştir (Pınar, 2024). Bu kararlar ile hükûmete irticaî faaliyetler konusunda talimatlar verilmiştir.

MGK toplantısında alınan kararların uygulanması için Erbakan hükûmetine askerî ve sivil bürokrasi tarafından büyük bir baskı yapılmıştır. Hükûmet, MGK kararlarını uygulamak zorunda kalmış, daha sonra da dağılmıştır. Bu süreçte Refah Partisi kapatılmış, Erbakan'a siyaset yasağı getirilmiştir. 28 Şubat Sürecinde, başörtüsü yasağı, kurumlar üzerindeki baskılar, ordudan personel ihraçları, İslâmcı STK'lara yönelik operasyonlar, medyanın tamamen kontrol altına alınması gibi sorunlar Türkiye'de siyasal ve sosyal alanlarda birçok kurumun ve kişinin mağdur olmasına neden olmuştur. İslâmcı hareketler üzerindeki baskı uzun yıllar devam etmiştir.

28 Şubat post-modern darbe sürecinde etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Demokratik siyasal sistemlerde, siyasal aktör olmaması gereken ordunun siyasal alana müdahalesi önemli bir siyasal krize yol açmıştır.
- Türkiye'de 28 Şubat sürecinde ordu, halkın egemenlik haklarını ihlal ederek hükûmete müdahale etmiş ve bu durum bazı toplumsal kesimler tarafından meşru görülmüştür. Bu süreç egemenlik algısının siyasal kültürün bir kriz alanı olarak sürdürüldüğünün göstergesi olmuştur.
- Türkiye'de devletin koruyucu ve kollayıcısı olarak kendine görev biçen askerî bürokrasi, güçlü devlet geleneği ve resmî ideoloji kılıfıyla, bu görevini 28 Şubat sürecinde sürdürmüştür.
- 28 Şubat süreci, Türkiye'de demokratikleşme açısından önemli bir gerilemeye yol açmıştır.
- Askerî müdahale sonrası kurulan koalisyon hükûmetlerinin istikrar sağlayamaması nedeniyle siyasal sistem meşruiyet krizi yaşamıştır.
- 28 Şubat süreci, siyasal krizlerle birlikte sosyal ve ekonomik krizlere de neden olmuştur.

- 1990'lı yıllarda yükselişe geçen İslâmcı siyasal kimlikler üzerine büyük bir darbe olmuştur.
- Laik - İslâmcı tartışmaları derinleşmiş, Atatürkçülük üzerinden toplumun belirli bir kesimi baskı altına alınmıştır. Toplumda kutuplaşmaya ve gerginliğe yol açmıştır.
- 28 Şubat sürecinde, yargı, ordu ile birlikte hareket ederek siyasal krizi daha da derinleştirmiş ve birçok mağduriyete neden olmuştur. Demokratik sistemlerin önemli özelliklerinden olan “hukukun üstünlüğü ilkesi” yok sayılmıştır.
- 28 Şubat süreci, siyasal istikrarsızlıkla beraber ekonomik krizler getirmiştir. Enflasyon yükselmiş, işsizlik artmış, yatırımlar azalmıştır. Ülke 2001'de yaşanan ekonomik krize sürüklenmiştir.
- 28 Şubat'ın merkezdeki aktörleri, başta askerî bürokrasi olmak üzere, muhalefet partileri, sivil bürokrasi, Kemalist sermaye sahipleri ve medya olurken çevre de RP, Anadolu kökenli sermaye grupları ve İslâmî duyarlılığa sahip kesimler olmuştur.
- 28 Şubat sürecinde birçok siyasetçi, bürokrat, akademisyen ve iş adamı üzerinde baskılar artmıştır.
- Refah Partisi'nin ardından kurulan Fazilet Partisi'nin de kapatılması, demokrasinin en önemli unsuru olan siyasal partilerin sistem içindeki rolünü tartışmaya açmıştır. Resmî ideolojiye sahip partiler haricindeki partilerin siyaset yapması zorlaşmıştır. Askerî ve sivil bürokrasi bunun bekçiliğini yapmıştır.
- Bazı sivil toplum kuruluşları yoğun bir baskıya maruz kalmıştır.
- 28 Şubat'ta yapılan müdahalelere, medya aracılığıyla meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Medya bu süreçte ordunun gölgesinde faaliyet sürdürmüştür.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 7. 28 Şubat Post-Modern Darbesi*

5.5. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizi ve E-Muhtıra

2007 yılında dönemin cumhurbaşkanı Sezer'in görev süresinin dolması ile yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde, mecliste toplantı yeter sayısı ile ilgili olarak “367 Krizi” olarak bilinen bir siyasal kriz ortaya çıkmıştır. CHP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi'nin seçimi iptal etmesi sonucu kriz derinleşmiş ve erken genel seçime gidilmiştir. 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde muhafazakâr kimliği ile tanınan AK Parti'den birinin cumhurbaşkanı adayı olmasını, laiklik ilkesine karşı bir tehdit oluşturacağı düşüncesiyle engellemek isteyen bazı kesimler “Cumhuriyet Mitingleri” düzenlenmiştir. Genelkurmay Başkanı, “sözde değil özde laik” olan birinin cumhurbaşkanı olması gerektiğinden bahsederek sürece müdahil olacaklarının sinyalini vermiştir.

Cumhurbaşkanı Sezer, Çankaya Köşkü'nü “kamusal alan” olarak ilan etmiş ve AK Parti hükûmeti temsilcilerinin eşlerini, başörtülü oldukları gerekçesiyle törenlere davet

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

etmemiştir. AK Parti adayının Abdullah Gül olduğunun açıklanması üzerine, eşinin başörtülü olması nedeniyle kamusal alan ilan edilen Çankaya Köşkü'ne çıkmaması gerektiği ileri sürülmüştür (Yılmaz, 2021: 247). Meclis'te yapılan birinci tur seçime muhalefet partileri katılmamış, seçimde adaylardan hiçbiri yeterli oya ulaşamamış ve seçim ikinci tura kalmıştır. Ancak seçim günü Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde “E-Muhtıra” diye adlandırılan bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiride cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan laiklik tartışmalarında ordunun laiklik yönünde taraf olduğu ve laikliğin kesin savunucusu olduğu belirtilmiştir. Buna karşın Hükûmet, demokrasi vurgusu yaparak, bildirinin kabul edilemez olduğunu ve askerin siyasete müdahale etmemesini gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Hükûmet, cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül isminde ısrarcı olmuştur.

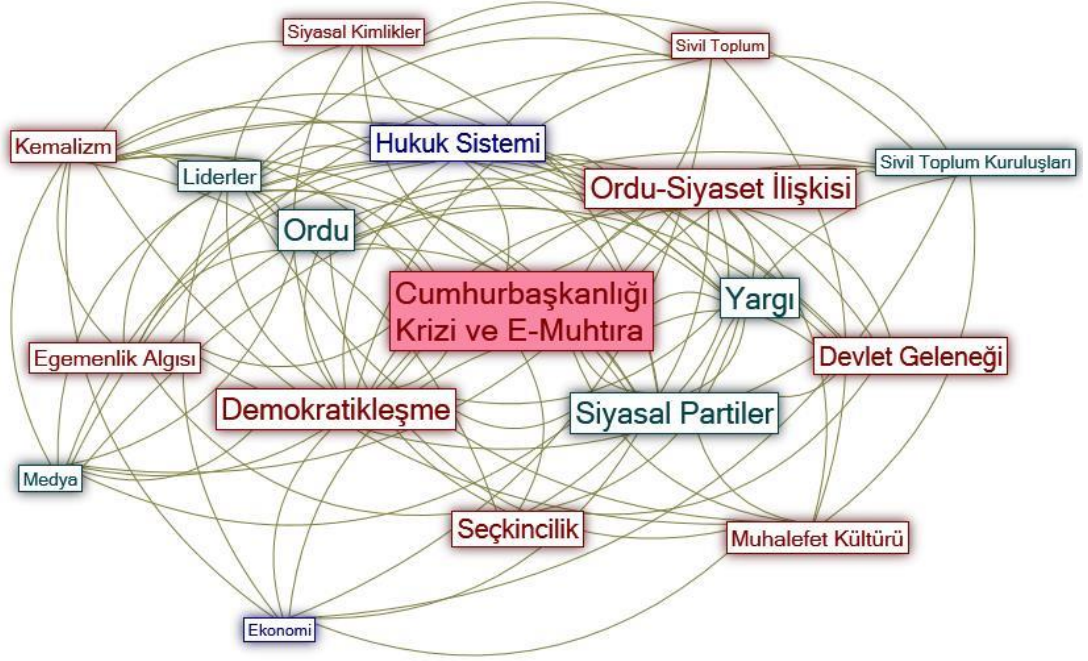
CHP, seçimin yapılabilmesi için toplantı yeter sayısının 367 olduğunu ileri sürerek oylamanın iptali ve yürütmenin durdurulması talebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, başvuru üzerine oylamayı iptal etmiştir. Hâlbuki aynı anayasa maddelerine dayanarak yapılan daha önceki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde toplantı yeter sayısı 367 olarak uygulanmamıştır. 1989'da Turgut Özal toplantı yeter sayısı olarak 367'yi bulmadan cumhurbaşkanı seçilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin meclisin kararlarını denetleme yetkisi bulunmadığını söyleyen anayasa hukukçusu Gözler; anayasanın 102. maddesinde belirtilen nitelikli çoğunluğun, toplantı yeter sayısı ile ilgili olmadığı, karar yeter sayısına atıf yaptığını (Gözler, 2007: 19) belirtmiştir.

Tekrarlanan seçimlerde de muhalefet partileri oylamaya katılmayarak seçim sürecini tıkamıştır. Bunun üzerine AK Parti erken genel seçim kararı almıştır. Temmuz 2007'de yapılan seçimlerde AK Parti oylarını önemli ölçüde artırarak tekrar tek başına iktidar olmuştur. Genel seçim sonrası mecliste yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde Abdullah Gül Türkiye'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ayrıca AK Parti, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören bir anayasa değişikliği teklifi sunmuş ve bu, yapılan referandum sonucu kabul edilmiştir. Böylece cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi yönündeki dönüşüm ile muhtemel krizlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizi ve E-Muhtıra sürecinde etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Anayasa Mahkemesi, aldığı kararla, temel hakların genişletilmesi yerine millî ve laik değerleri sahiplenerek güçlü devlet geleneğini sürdüren aktivist bir tutum sergilemiştir (Ekici, Güven & Acar, 2022: 441).
- Ordunun E-Muhtıra yoluyla hükûmete müdahale etme girişimi, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde travmatik bir olaydır. Bu, Türkiye'deki demokrasinin kırılma anı olarak gösterilmiştir.
- Anayasa mahkemesinin vermiş olduğu 367 kararı, yargının egemenlik hakkının gaspı şeklinde algılanarak toplum tarafından meşru görülmemiştir.
- Muhafazakâr birinin cumhurbaşkanı olmasını kabullenemeyen ve kendi ideolojilerine yakın birisinin bu göreve gelmesi gerektiğini belirten cumhuriyetçi seçkinler, cumhuriyet mitinglerinin düzenlenmesinde etkili olmuştur.
- Muhalefette yer alan sivil unsurlar, cumhuriyet mitinglerinde “ordu göreve” şeklinde pankart açmış ve slogan atmışlardır. Demokratik siyasal sistemlerde seçilmişlere tâbi olması gereken askerî bürokrasiye, iktidara müdahale etme görevi veren bazı kesimler, Türkiye'nin demokratikleşme yolunda nasıl bir çıkmazın içinde olduğunu göstermiştir.
- E-Muhtıra ve 367 Krizi, toplumda laik - muhafazakâr kutuplaşmasını artırmıştır.
- 1982 anayasasının çok geniş, belirsiz ve ideolojik değer yargıları bulunan hükümler içermesi, Anayasa Mahkemesi'ne yargısal denetimde geniş bir takdir yetkisi tanımıştır (Özbudun, 2007b: 264-265). Mahkeme bu boşluğu siyasal alana müdahale etmek için kullanmıştır.
- Anayasa Mahkemesi'nin kararı, mahkemenin tarafsızlığının sorgulanmasına neden olmuştur.
- Kriz sonrası AK Parti'nin erken seçime gitmesi ve oylarını önemli ölçüde artırarak tek başına tekrar iktidara gelmesi, statükonun değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

- AK Parti'nin toplumsal zemindeki meşruiyetinin güçlü olması, E-Muhtıra'ya karşı yanıt vermesini ve adayından vazgeçmemesini sağlamıştır. Hükûmetin bu tepkisi, askerî vesayetin zayıflaması açısından kritik bir süreç olmuştur.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 8. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçim Krizi ve E-Muhtıra*

5.6. Suriye İç Savaşı ve Ulusal Güvenlik Krizi

Suriye İç Savaşı, 2011 yılında başlayan ve hâlen devam eden, milyonlarca Suriyelinin yerinden olmasına neden olan karmaşık bir çatışma sürecidir. Suriye halkının demokratik reform taleplerine yönelik yapılan protestoların Suriye yönetimi tarafından şiddetli bir şekilde bastırılması üzerine Suriye’de iç savaş başlamıştır. Savaş, başlangıcından bu zamana, bölgesel ve uluslararası aktörlerin müdahalesi ile karmaşık ve değişken bir hâl almıştır. Türkiye’nin Suriye iç savaşı karşısında öncelikle rejim değişikliğini hedefleyen politikası, bölgede terörün yoğunlaşması ve yaşanan ulusal güvenlik sorunu nedeniyle değişmiştir. Savaş Türkiye’yi siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan önemli ölçüde etkilemiştir.

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye, Suriye İç Savaşı'nın başlarında önemli bir aktör olarak öne çıkmış, uluslararası aktörlerle işbirliği yaparak Suriye'nin demokratik dönüşümünü savunmuştur. Bu süreçte çeşitli Suriyeli muhalif gruplara destek sağlayan Türkiye, Suriye'de otoriter bir yönetim sergileyen Esad'ın devrilmesi ve Suriye'de demokratik bir sisteme geçişin sağlanmasını destekleyen bir politika izlemiştir. Ancak Türkiye'nin istediği şekilde bir dönüşüm gerçekleşmemesi ve Esad'ın devrilmemesi, Türkiye ile Suriye arasında krize yol açmıştır. Savaş ilerledikçe çeşitli radikal grupların ortaya çıkması ve terör örgütlerinin etkinliklerinin artması Türkiye için terör tehdidini artırmış ve güvenlik riskini yükseltmiştir. Aynı zamanda Suriye'den yoğun bir göçe maruz kalan Türkiye, ulusal güvenlik kriziyle karşılaşmıştır.

Suriye'nin kuzeyinde oluşan boşluk nedeniyle DEAŞ ve YPG gibi terör örgütleri hareket alanı bulmuş ve Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından önemli bir risk ortaya çıkmıştır. DEAŞ terör örgütünün Türkiye'deki terör saldırılarında yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Türkiye, sınır güvenliği ve bölgesel istikrar açısından tehdit oluşturan terör örgütleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. ABD'nin desteği ile Suriye'nin kuzey bölgesini kanton yönetimiyle özerkleştirmeye çalışan PYD, Türkiye açısından ciddi bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. 2015 yılında çözüm sürecinin sona ermesi, DAES ve PYD'nin etkinliğinin devam etmesi ve PKK'nın ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bazı il ve ilçelerde "öz yönetim" adı altında terör eylemleri başlatması ile Türkiye'nin önceliği bu konulara doğru kaymıştır (Kiraz, 2020: 112-113). Türkiye bu örgütlerle uzun süre mücadele etmiş ve kayıplar vermiştir. Bölgeden örgütleri çıkarmak için sınır ötesi operasyonlar düzenlemek durumunda kalmış, Suriye'nin kuzeyinde bazı güvenli bölgeler oluşturarak buraların güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

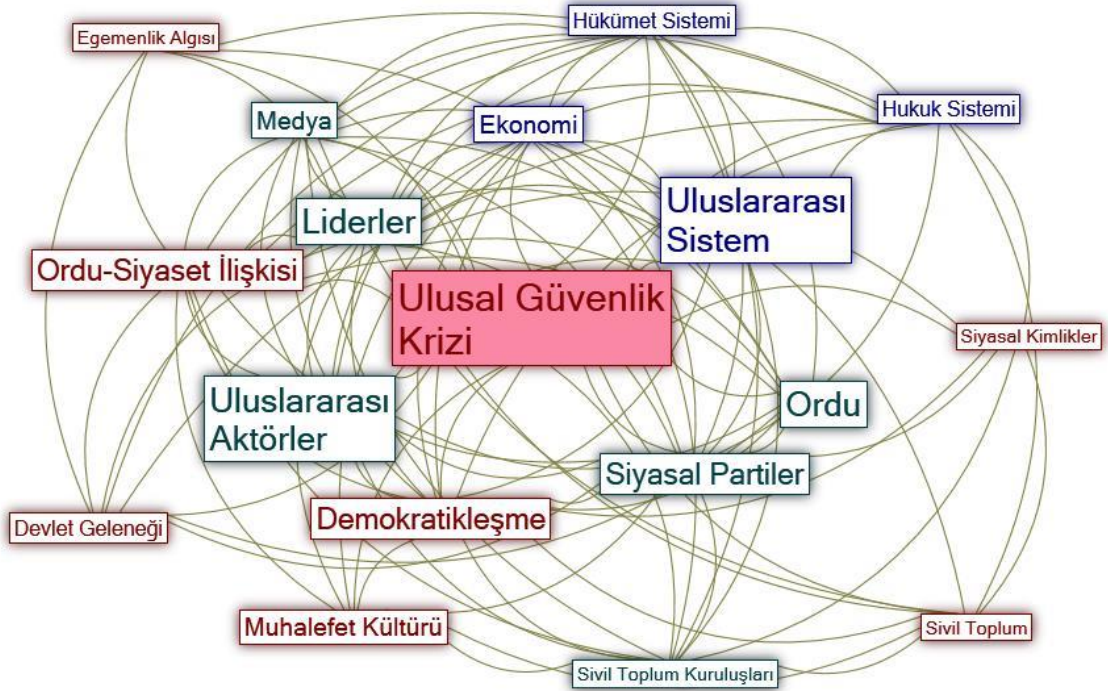
Suriye İç Savaşı'ndan kaynaklanan insanî kriz nedeniyle büyük bir mülteci akınına maruz kalan Türkiye, savaşın başlarında kurduğu kamplarda Suriyeli mültecilere birçok hizmet sağlamıştır. Ancak savaşın büyümesi üzerine mülteci göçünü kontrol etmekte zorlanmış ve milyonlarca Suriyeli düzensiz göçle Türkiye'nin çeşitli şehirlerine yayılmıştır. Avrupa ülkelerine gitmeyi hedefleyen mültecilere yönelik, Avrupa ülkelerinin sorunu kendilerinden uzak tutma çabası ve Türkiye'yi tampon bölge olarak kullanma amacı nedeniyle Türkiye en fazla Suriyeliye ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir (Kadioğlu, 2020: 2198). Bu durum, Türkiye'nin savaşın etkilerini doğrudan hissetmesine ve ulusal güvenlik açısından çeşitli risklerle karşılaşmasına neden olmuş,

Türkiye'nin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını önemli ölçüde etkileyen ciddi bir yük oluşturmıştır.

Suriye İç Savaşı sürecinde Türkiye'nin ulusal güvenlik krizi yaşamasında etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Türkiye, Suriye İç Savaşı sürecinde hem iç hem de dış politikada önemli krizlerle yüzleşmiştir. Mülteci kriziyle başa çıkmaya çalışmış ve bölgesel istikrarı korumaya yönelik çaba sarf etmiştir.
- Suriye İç Savaşı, Türkiye'nin iç siyasetini etkilemiştir. Savaşa müdahale ve mültecileri kabule yönelik farklı görüşler, siyasal kutuplaşmaya neden olmuştur.
- Suriye İç Savaşı'nın ilk yıllarında hükûmetin izlediği politika, birçok kesim tarafından eleştirilmiştir. Türkiye'nin güvenlik riskleri gerekçe gösterilerek alınan kararlarda, genellikle demokratik usuller yok sayılmıştır.
- Savaş sürecinde uygulanan politikalar, hükûmetin meşruiyetine zarar vermiş ve Haziran 2015 Seçimlerinde hükûmet tek parti iktidarını kaybetmiştir. Koalisyon hükûmeti kuramayan AK Parti, Hendek Operasyonları ile güvenlik riskini ön planda tutarak oylarını yeniden konsolide etmiş ve Kasım 2015 Seçimlerinde tek parti iktidarını yeniden kurmuştur.
- Suriye'de yaşanan gelişmeler sadece Suriye ile sınırlı kalmamış, Türkiye'de de önemli krizlere yol açmıştır. DEAŞ'ın Kobani'yi kuşatması üzerine Türkiye'deki bazı Kürt grupların Türkiye'nin Kobani'ye müdahale etmemesine tepki göstermesiyle "6-7 Ekim Olayları" diye bilinen ve birçok vatandaşın hayatını kaybettiği olaylar meydana gelmiştir.
- Çözüm süreci ile siyasal alana çekilen etnik temelli terör, savaş sürecinde yaşanan bazı gelişmeler üzerine yeniden tırmanmıştır.
- Savaş nedeniyle Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ticaret hacmi daralmış ve bu durum ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.
- Savaş sürecinde Rus uçağının düşürülmesi üzerine Türkiye ile Rusya, uluslararası bir kriz yaşamıştır. Rusya, Türkiye'ye bazı ekonomik yaptırım uygulamıştır.
- Yoğun göç, Türkiye'nin sosyal yapısında değişimlere neden olmuştur.

- Mültecilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, halk ile mülteciler arasında sosyal ve ekonomik gerilimler yaşanmıştır.
- Liderler, savaş sürecinde alınan kararlardaki etkileri bakımından önemli siyasal aktörler olmuştur.
- Türkiye’de ciddi bir güvenlik tehdidi oluşmuştur. Suriye’nin kuzeyinde bir terör devleti kurma girişimi, Türkiye’yi çevreleme riski oluşturmıştır.
- ABD’nin terör örgütlerine desteği ve 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası, Türkiye’nin Suriye İç Savaşı sürecinde ABD ile olan ilişkileri zayıflamış, siyasi çözüm için Rusya ve İran ile karmaşık ilişkiler kurmaya başlanmıştır.
- Türkiye savaşın başlarında ABD ile birlikte hareket etmiş ve Rusya ile ilişkileri gerilmiştir. Ancak ABD’nin YPG’ye verdiği destek ve iç siyasette ortaya çıkan bazı gelişmeler nedeniyle Türkiye Batı ile birlikte hareket etmeyi sürdürmemiştir. Bu yıllarda Türkiye uluslararası alanda yalnızlaşmıştır.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 9. Suriye İç Savaşı ve Ulusal Güvenlik Krizi*

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.7. Gezi Parkı Olayları

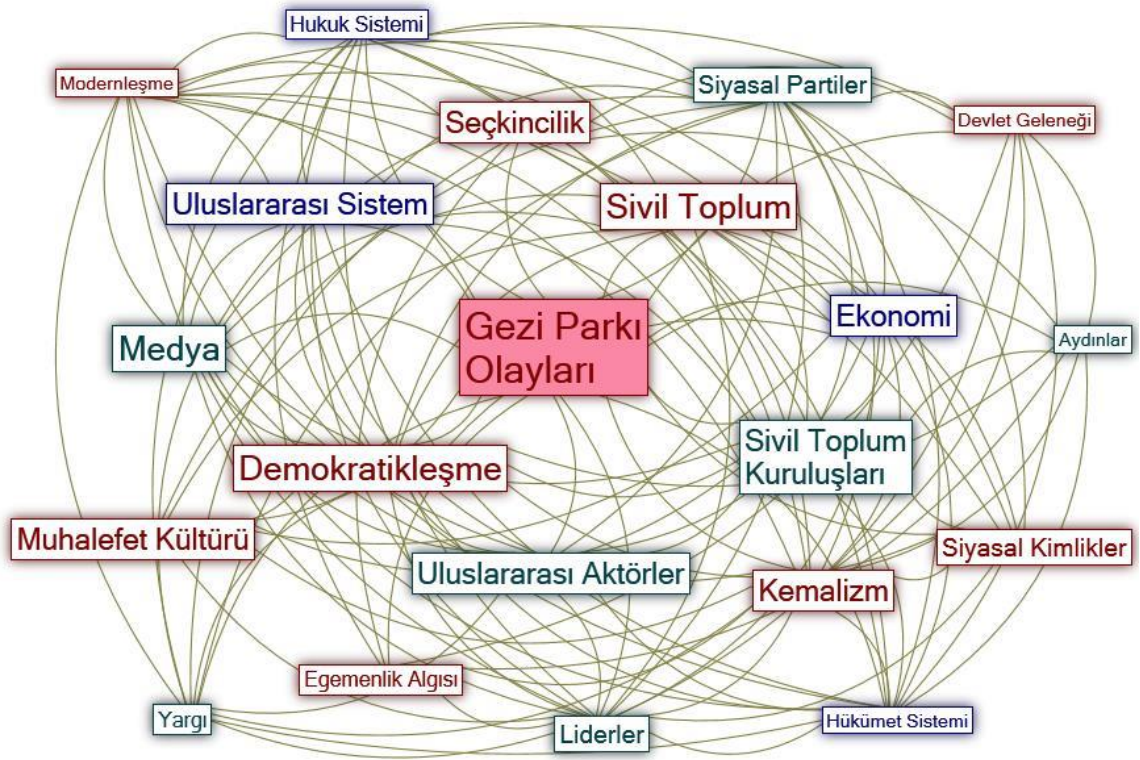
Gezi Parkı Olayları, 2013 yılının Mayıs ayında Taksim Gezi Parkı'nda başlayan ve Türkiye'de birçok şehre yayılan protesto hareketleridir. Gezi Parkı'nda ağaçların kesilmesi ve Topçu Kışlası'nın inşası için yapılan çalışmalara karşı çevreci bir protesto olarak başlamıştır. Ancak daha sonra hükûmetin politikaları ve yönetim tarzına yönelik bir protesto hareketine dönüşmüştür. Parkta çadır kurarak nöbet tutan protestoculara karşı polisin güç kullanması olayların tırmanmasına neden olmuştur. Kamuoyunda tepkilere neden olan olay, diğer büyük şehirlere yayılmıştır. Masum gerekçelerle başlayan protestolar, şiddet eylemleri ile terörize edilmiştir (Bayhan, 2014: 23). Protestolar sonunda park yıkımından vazgeçilmiş, ancak hükûmete karşı toplumsal muhalefet güçlenmiştir.

Çevreyi koruma amacı taşıyan protesto hareketleri, daha sonra ifade özgürlüğü, demokrasi ve insan hakları gibi daha geniş siyasal taleplere dönüşmüştür. Hükûmetin otoriter bir yönetim sergilediği, çeşitli kesimler üzerinde baskı uyguladığı, medyayı kontrol ettiği, yargı bağımsızlığını zedelediği yönündeki düşünceler, protestocuların başlıca konularını oluşturmuştur. Hükûmet, polis gücü ile olayları bastırmaya çalışırken, muhalefet partileri ve bazı sivil toplum kuruluşları protestocuları desteklemiştir. Protestocular şiddete başvurmuş, özel ve kamusal mallara zarar vermişlerdir. Hükûmet de protestolara karşı sert bir tutum takınmış, protestoların, çevreyi koruma ya da demokrasi taleplerinden çok uluslararası aktörlerin desteklerinden kaynaklandığını öne sürmüştür.

Gezi Parkı Olayları, Türkiye'de sivil toplumun gücünü ve toplumun demokratik taleplerini ortaya koyması açısından önemlidir. Ancak protestolar, demokratik taleplerin yanında hükûmeti ve başbakanı hedef alan, şiddet içeren hareketlere dönüşmüştür. Ayrıca ulusal ve uluslararası medyanın protestoları kesintisiz bir şekilde aktarması, polis şiddeti ve insan hakları ihlalleri gibi konularda hükûmeti zor durumda bırakmıştır. Ana akım medyanın olayları yeterince haber yapmaması da sosyal medyanın önemini artırmıştır.

Gezi Parkı Olaylarında etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

- Gezi Parkı Olayları, hükûmetin otoriter eğilimlerinin ve baskıcı politikalarının bir yansıması olarak görülmüştür. Polisin şiddet kullanarak olayları bastırması, otoriterleşme eleştirilerini artırmıştır.
- Olaylar, hükûmete ve polisin sert müdahalesine karşı tepkiyi artırmış ve toplumda kutuplaşmaya neden olmuştur.
- Olaylar, gençlerin siyasal katılımını artırmıştır.
- Olayların çevreci anlayışla başlaması, toplumun bazı kesimlerinden insanların katılımını sağlamıştır. Ancak daha sonra amacından sapan protesto hareketleri kapsamlı bir toplumsal harekete dönüşmemiştir.
- Gezi Parkı Olayları, ekonomik alanda belirsizliğe ve krize neden olmuştur. Yatırımcının güveni sarsılmış, turizm sektörü olumsuz etkilenmiştir.
- Gezi Parkı Olayları, toplumdaki kutuplaşmanın derinleşmesine ve iktidar karşıtlığının keskinleşmesine zemin hazırlamıştır (Tuncel, 2014: 16).
- Cumhuriyetin kuruluşundan bu zamana egemen konumunda olan seçkinci anlayışa sahip kesimlerin AK Parti iktidarında siyasal alandaki etkileri gittikçe zayıflamış ve bu kesimler imtiyazlarını kaybetmiştir. Gezi Parkı Olayları'ndaki tetikleyici güç, bu kesimlerin, AK Parti'nin zayıflatılması ve iktidardan düşürülmesi yönündeki beklentisi olmuştur.
- AK Parti ve muhalefet partileri, olayları, önemli bir mobilizasyon aracı haline getirmiştir.
- Birçok sivil toplum kuruluşu protestolara katılmıştır.
- Uluslararası örgütler, Türkiye'de polis şiddetini ve insan hakları ihlallerini eleştirmiştir.
- Sosyal medya platformları, protestocuların organize olmaları ve taleplerini iletmelerinde kritik bir rol oynamıştır.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 10. Gezi Parkı Olayları*

5.8. 2015 Seçimleri ve Hendek Operasyonları

Türkiye’de 2015 yılında yaklaşık beş ay arayla iki kez genel seçim yapılmıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan seçimde, 2002 yılından beri tek başına iktidarda olan AK Parti, ilk kez tek başına hükûmeti kurabilecek meclis çoğunluğunu elde edememiştir. Muhalefet partileri ile koalisyon hükûmeti kurulmasına yönelik görüşmeler sonuçsuz kalınca erken seçim kararı alınmıştır. 1 Kasım 2015’de tekrar yapılan genel seçimlerde AK Parti oylarını ciddi oranda artırarak yeniden tek başına iktidar olma imkânını elde etmiştir. Bu iki seçimin yapıldığı dönemde, hem ülke içinde hem dış politikada, Türkiye’yi önemli ölçüde etkileyen önemli siyasal krizler yaşanmıştır.

Seçimlerin yapıldığı dönemde, devam eden Suriye İç Savaşı nedeniyle bölgenin istikrarsızlaşması ve bölgede güçlenen DEAŞ’ın Türkiye’ye yönelik gerçekleştirdiği terör saldırıları sonucu yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda ülkenin doğu ve güneydoğusundaki bazı il ve ilçelerde PKK’nın “öz yönetim” adı altında başlattığı

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

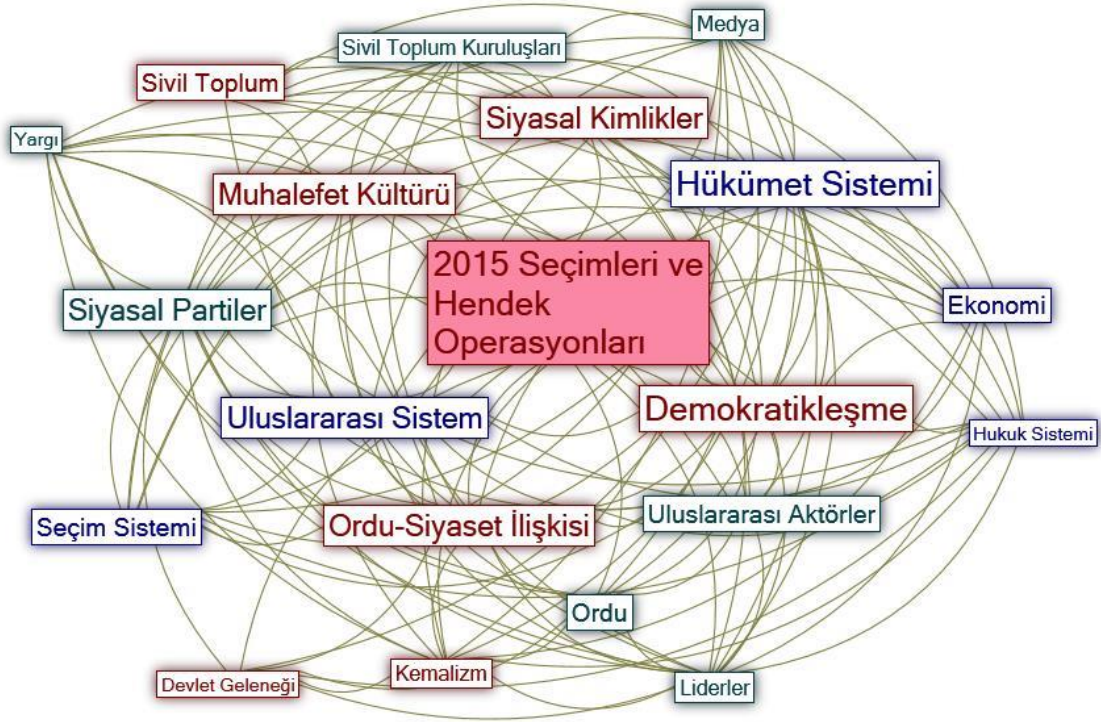
terör olayları, ulusal güvenlik krizine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin güvenlik politikasını değiştirmesine yol açmış (Erdil, 2022), çözüm süreci sona ermiş ve bölgeyi terörden arındırmak için TSK geniş kapsamlı operasyonlar yapmıştır.

PKK, bazı il ve ilçelerde güvenlik güçlerine karşı asimetrik bir savaş taktiği kullanarak merkezleri kontrol altına almaya çalışmıştır (Karaağaç, 2023). Kırsal alandan şehir merkezlerine çekilmiş, şehirlerde hendekler kazmış ve barikatlar kurmuştur. TSK ve özel harekât birliklerinin, şehirlerde kontrolü yeniden sağlamak için yaptığı operasyonlarda yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Güvenlik güçlerinden ve sivil halktan kayıplar olmuştur. Çatışmaların olduğu şehirlerde ciddi yıkımlar meydana gelmiş, binlerce insan evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Hendek Operasyonları sonucunda şehirlerdeki kontrol büyük ölçüde yeniden sağlanmış ve yıkılan bölgeler yeniden inşa edilmiştir. Ancak bu süreç, bölgedeki siyasal ve toplumsal dengeleri derinden etkilemiştir.

2015 Seçimleri ve hendek operasyonları sürecinde etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

- 2015'te yapılan ilk seçim sonucunda hükûmetin kurulamaması, ülkenin siyasal istikrarsızlığa sürükleneceği endişesine sebep olmuş, bu durum ikinci seçimin sonuçlarını etkilemiştir.
- Hükûmetin hendek operasyonları sırasında benimsediği sert güvenlik politikaları, insan hakları ihlalleri iddialarını da beraberinde getirmiştir. Bu politikalar, siyasal kriz döneminde hükûmetin otoriterleştiği eleştirilerine neden olmuştur.
- Siyasal partiler arasındaki derin kutuplaşma, ilk seçim sonucunda koalisyon hükûmeti kurulmasını zorlaştırmıştır. Muhalefet partileri ile AK Parti arasındaki ideolojik farklılıklar ve karşılıklı güvensizlik, uzlaşmayı imkânsız hâle getirmiştir.
- Uzlaşma kültürünün gelişmemiş olduğu Türkiye'de parlamenter hükûmet sisteminin kullanılması, hükûmetin kurulamadığı dönemlerde ciddi krizlere neden olmuştur.
- Seçim sisteminde yüzde on gibi yüksek bir ülke barajının bulunması, bazı toplumsal kesimlerin meclis dışında kalmasına sebep olmuştur.

- Hendek operasyonları sırasında bölgede çeşitli mağduriyetler yaşanması, ülkede etnik gerilimi artırmıştır.
- Operasyonlar, Kürt sorununun çözümünü zorlaştırmıştır. Çözüm süreci ile amaçlanan barış ve uzlaşma çabaları sekteye uğramış, çatışma ortamı derinleşmiştir.
- İlk seçimde ortaya çıkan konjonktürdeki belirsizlik ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. İkinci seçimde yeniden AK Parti'nin tek başına iktidar olmasında, halkın ekonomik istikrarı yeniden sağlama isteğinin etkisi olmuştur.
- Hendek operasyonları bölgedeki ekonomik faaliyetleri ciddi ölçüde etkilemiştir. Altyapının tahrip olması ve halkın göç etmesi bölgenin ekonomisini zayıflatmıştır.
- 1990'lı yıllardan beri meclise girme çabası içinde olan Kürt siyasal hareketi, yüzde on olan ülke barajını aşamadığı için diğer parti listelerinden ya da bağımsız adaylarla meclise girebilmiştir. Parti olarak meclise barajı aşarak ilk kez 2015 seçimlerinde HDP ile girebilmiştir.
- Ülkenin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan terör örgütlerine yönelik sert güvenlik politikaları uygulanmıştır.
- PKK'nın terör eylemlerine karşılık bölgesel olarak uygulanan sıkıyönetim, bölge halkının mağdur olmasına neden olmuştur. Olaylar nedeniyle ülkedeki kutuplaşma artmış, etnik temelli siyaset yükselişe geçmiş ve bu, HDP'nin barajı geçmesinde etkili olmuştur.
- Hendek operasyonları, insan hakları ihlalleriyle ilişkilendirilmiş, yerel ve uluslararası birçok STK tarafından eleştirilmiştir.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 11. 2015 Seçimleri ve Hendek Operasyonları*

5.9. 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz Darbe Girişimi, Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bir grup askerin gerçekleştirdiği başarısız bir darbe girişimidir. Darbe girişimi, FETÖ Terör Örgütü ile bağlantılı olan askerler tarafından plânlanmış ve hükûmeti devirip ülkenin kontrolünü ele geçirmek amaçlanmıştır. Darbe girişimi başarısız olmuş, ancak 251 asker, emniyet mensubu ve sivil hayatını kaybetmiştir. Olay, siyasal krizlere yol açmış ve bu krizler, ülkenin iç ve dış politikasını derinden etkilemiştir. Türkiye'nin siyasal yapısında kalıcı değişikliklere neden olmuş ve geleceğini şekillendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

15 Temmuz akşamı İstanbul'da köprüleri tanklarla kapatan darbeci askerler, Ankara'da başta Genelkurmay Başkanlığı ve meclis olmak üzere birçok stratejik noktayı bombalamıştır. İstanbul'da Boğaziçi Köprüsü, Ankara'da Kızılay Meydanı ve birçok farklı yerde sivil halka ateş açılmıştır. Darbeciler resmî devlet kanalı TRT'yi ele geçirerek

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

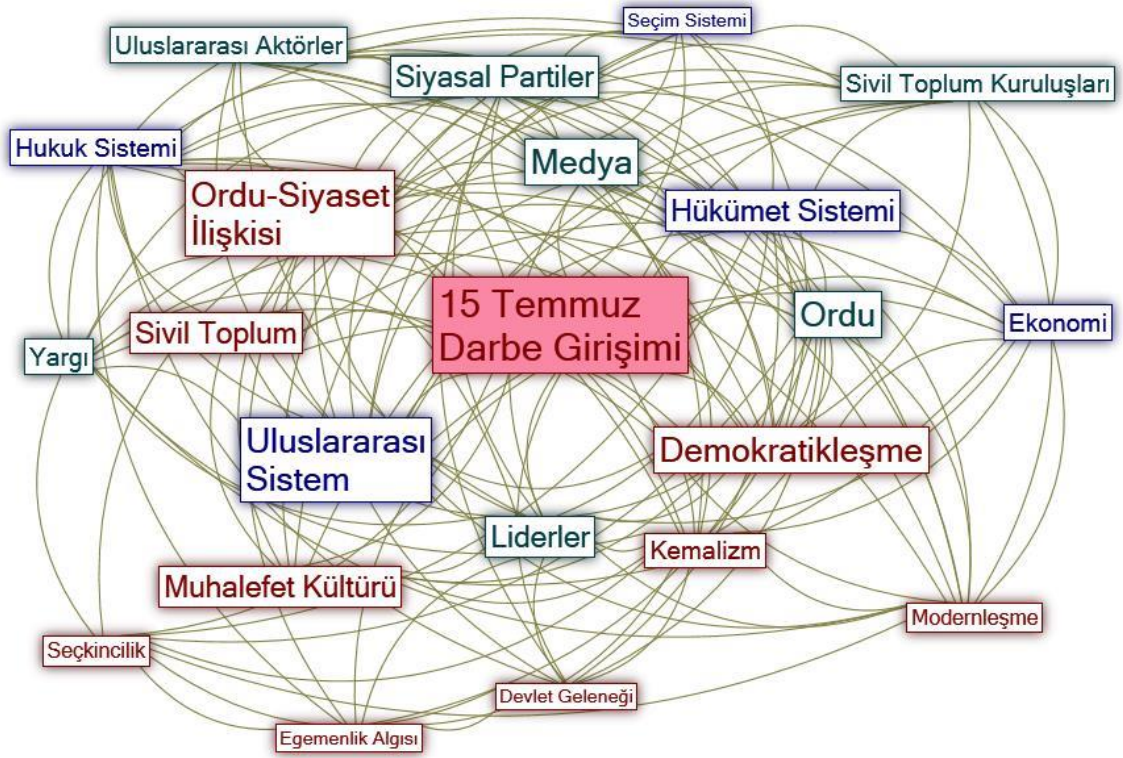
darbe bildirisi okutmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, darbe girişimi üzerine bağlandığı televizyon kanalında halkı meydanlara ve havaalanlarına çağırarak, bu çağrı, darbenin seyrini değiştiren önemli bir hamle olmuştur. Ordu içinde darbeyi desteklemeyen askerler, emniyet mensupları ve sivil direniş, birlikte, darbe girişimini engellemiştir.

Sabaha karşı darbeci askerlerin büyük kısmı etkisiz hâle getirilmiştir. Darbe girişimi sonrasında Türkiye genelinde olağanüstü hâl ilan edilmiş, FETÖ'ye karşı geniş çaplı operasyonlar yapılmış ve binlerce kişi gözaltına alınmıştır. Uzun yıllar devam eden yargılamalar ve örgütün çözülmesi sürecinde kamu kurumlarından ihraçlar yaşanmıştır. FETÖ ile bağlantılı olan birçok şirket, vakıf, dernek, okul, üniversite, STK ve medya kuruluşu kapatılmıştır.

15 Temmuz Darbe Girişimi sürecinde etkili olan siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

- Darbe girişimi sonrasındaki süreçte Türkiye'de beş köklü yapısal değişim yaşanmıştır (Euronews, 2019):
 - Hükûmet sistemi değişmiş, parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmiştir.
 - Türkiye tarihi boyunca ülke yönetiminde önemli aktörlerin başında gelen ordunun siyasal alandaki rolü azalmıştır.
 - Yargı'daki FETÖ'cülerin tasfiyesi sonrası yargının yapısı değişmiştir.
 - Bürokraside yüz binden fazla kişinin tasfiyesi ve yeni kadroların oluşturulması, bürokrasi üzerinde iktidarın etkisini artırmıştır.
 - Medya sahipliği yapısı değişmiştir.
- Darbe girişimi sonrası OHAL ilanı ve KHK'larla yönetim sağlanması, meclisin işlevsizleştirilmesine neden olmuştur. Bu durum, hükûmetin otoriterleştiği şeklinde eleştirilere neden olmuştur.
- OHAL rejimi, iktidara dört süreçte önemli imkânlar sağlamıştır (Türkkan, 2019):
 - OHAL rejimi, darbe girişimi yapanların cezalandırılması konusunda olağanüstü yetkiler tanımıştır.
 - OHAL, iktidara, yönetimi meclisten bağımsız şekillendirme imkânı vermiştir.

- OHAL ile hükûmet, muhalefeti etkisizleştirme imkânına sahip olmuştur.
- OHAL rejimi, iktidara birçok kısıtlama sebebiyle gerçekleştiremediği hedefleri denetimsiz bir şekilde gerçekleştirme imkânı vermiştir.
- Darbe girişimi, siyasal istikrara zarar vermiş ve siyasî kutuplaşmayı derinleştirmiştir.
- Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmesi ile Cumhurbaşkanın yetkileri önemli ölçüde artırılmıştır. Bu süreçte muhalefet partilerinden ciddi eleştiriler yükselmiştir.
- Muhalefet partileri, darbe girişiminde hükûmetin yanında yer almış olsa da, sonrasında OHAL'ın uzatılması ve KHK'ların kapsamının genişletilmesi, partiler arasında gerilime neden olmuştur.
- Darbe girişimi, Erdoğan'ın ve AK Parti'nin siyasal gücünü konsolide etmesini sağlamıştır.
- Darbe girişimi, devlet kurumlarına ve siyasal aktörlere olan güveni sarsmıştır. Bu durum siyasal belirsizliğe yol açmıştır.
- Darbe girişimi sonrası bazı milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılarak tutuklanmalarının yolu açılmıştır.
- Darbe girişimi ve sonrasında yapılan tasfiyeler, toplumda derin kutuplaşmalara neden olmuştur.
- Türkiye, darbe girişimi sonrası ABD'den Fethullah Gülen'in iadesini talep etmiştir. Ancak bu talep karşılanmamış ve Türkiye – ABD ilişkilerinde gerilime yol açmıştır.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın medya üzerinden halkı meydanlara çağırması, halkın sosyal medya platformlarından iletişime geçerek darbeye karşı sahaya inmesi medyanın bu süreçte önemini göstermiştir.
- OHAL uygulaması, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu durum, muhalefet partileri ve bazı sivil toplum kuruluşlarının eleştirisine sebep olmuştur.

Created with NodeXL (<http://nodexl.codeplex.com>)

Şekil 12. 15 Temmuz Darbe Girişimi*

* NodeXL programı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Küreselleşen dünyada Türkiye, hızlı değişim ve dönüşümler yaşamaktadır. Bu değişim ve dönüşümler, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla yaşamın her alanında etkisini göstermektedir. Hangi alanda olursa olsun bu süreç, bir şekilde siyasal alana etki etmekte ve siyasal alanı da değişime zorlamaktadır. Siyasal sistem bu değişimleri bazen sorunsuz bir geçişle, istikrar bozulmadan yaşarken, bazen de krizle karşılaşmaktadır.

Türkiye'nin karmaşık değişim ve dönüşüm süreci, siyasal sistemle birlikte siyaset yapma biçimini de derinden etkilemiştir. Bu değişime ayak uydurmak ve toplumsal talepleri karşılamak, siyasal aktörler için büyük bir sınav olmuştur. Süreci anlamada ve yönetmede yaşanan problemler sonucunda siyasal krizlerle karşılaşmıştır. Batı'nın siyasal sistemi belirli bir düzen ve süreklilik içinde istikrarını korurken, Türkiye'de takip edilen benzer süreçler krizlere neden olmuştur. Türk siyasal kültürü, Batı'dan farklı bir tarihsel ve sosyo-kültürel zeminde gelişmiştir. Bu farklılık, siyasal sistemin işleyişinden sosyal ve kültürel değerlere, ekonomi politikalarından yönetim anlayışına kadar geniş bir yelpazede kendini göstermiştir.

Türkiye'de siyasal kriz yönetiminde uygulanan politikaların birçoğunda tepkisel yaklaşım belirleyici olmuştur. Tepkiselliğin belirleyiciliğinde oluşturulan yüzeysel politika ve uygulamalar; krizleri önleme, aynı veya benzer krizlerin tekrar yaşanmaması, krizlerin etkisini azaltma hususlarında başarılı olamamıştır. İktidarlar yaşanan krizleri kapsamlı ve derinlemesine analiz etmek yerine, krizlere, günübirlik çözüm yollarıyla müdahale etmeye çalışmıştır.

Siyasal krizler; kaynakları, nedenleri, etkileyen faktörleri, aktörleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde karmaşık siyasal süreçler barındırır. Bu süreçlerin yaşanmasında siyasal krizin yapısal özellikleri, geçmişten bu güne şekillenen siyasal kültür, siyasal sistemdeki köklü değişimler, siyasal aktörlerin yaklaşımları vb. faktörlerin bir arada değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca siyasal kriz, siyasal ve toplumsal istikrarı tehdit etmesinin yanında yenilikçi bir potansiyel de barındırır. Kriz süreçleri, yeni siyasal ve sosyal etkileşim biçimlerine zemin hazırlaması sebebiyle sistemin değişimi ve kalıcılığı için aslında bir zorunluluktur. Sistemin işleyişindeki farklılaşma, yeni siyasal

kurumların ve siyasal rollerin oluşması ile sonuçlanır. Bu nedenle siyasal kriz kavramı, siyasal istikrar ile diyalektik bir ilişki içindedir.

Türkiye’de siyasal krizlerin sebebi, genellikle sistemin kurumları olarak görülmüştür. Ancak kurumları yaşatan ve onlara meşruiyet kazandıran siyasal kültürdür. Bu nedenle siyasal kurumlara odaklanmak yerine; halkın siyasete yaklaşımına, siyasal kurumlar üzerindeki etkilerine, siyasal sistemi değiştirme gibi bir taleplerinin olup olmadığına bakmak gerekir. Siyasal istikrarın sağlanması, sistemin yasal ve yapısal unsurlarının yanında, siyasal kültür ve aktörlerin karar alma süreçlerine katılma alışkanlıklarıyla da yakından ilişkilidir. Siyasal kültür, siyasal sistemin benimsenmesini sağlayarak siyasal istikrarı güçlendiren bir araçtır. Bu nedenle kriz analizi yapılırken siyasal kültür, siyasal sistem ve siyasal aktörlerin etkisinin birlikte değerlendirildiği bir modele ihtiyaç vardır. Bu kapsamda siyasal kriz analizinde bir bütün olarak siyasal sistemi, bu sistemin ortaya çıkmasına kaynaklık eden siyasal kültürü ve sistemde yer alan aktörlerin incelenmesini sağlayacak çoklu analiz modeli tasarlanmıştır. Potansiyel kriz alanlarına sahip olan siyasal kültür ve siyasal sistem krize zemin oluştururken, kriz süreçlerindeki tetikleyici rolü genellikle siyasal aktörler oynamaktadır.

Çoklu analiz modeli kapsamında, kavramlar ve değişkenler arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurmak yerine, yapısal açıklamanın bir türü olan ağ modellemesinin kullanılması daha uygun görülmüştür. Ağ modellemesi, siyasal krize kaynaklık eden kriz alanı ya da aktörün, diğer kriz alanları ve aktörlerle nasıl bir etkileşimde olduğunu gösterir. Ayrıca ilgili değişkenin etkisi, boyutu, konumu, bağlantı yoğunluğu gibi özelliklerinin somut bir şekilde gösterilmesine ve daha geniş bir sistemin parçası olduğunun belirtilmesine de imkân verir. Bu nedenle siyasal kriz analizlerinde çoklu analiz modelinin kullanılması, ağ modellemesi sayesinde kriz alanları ve aktörler arasındaki ilişkilerin gösterilmesi sebebiyle, konunun daha iyi anlaşılması ve analiz edilmesine olanak tanır.

Türkiye’de yaşanan siyasal kriz analizlerinin çoklu analiz modeli kullanılarak yapıldığı bu çalışmada, modelin ilk unsuru olarak Türk siyasal kültürü incelenmiştir. Türk siyasal kültürüne ait değer, tutum ve inançların, siyasal yaşamın bütünlük ve sürekliliğini sağladığı, bununla birlikte değişen ve dönüşen toplumsal değerlere ayak uyduramadığında ise birtakım kriz alanlarının ortaya çıkmasına neden olduğu

görülmüştür. Siyasal sistem, bu süreçlerde, değişen değer ve tutumlarla uyum sağlayarak gerekli kurumsallaşmayı gerçekleştiremediğinde bu kriz alanları süreklilik kazanarak bir siyasal kültür ögesine dönüşmektedir.

Türk siyasal kültüründe öne çıkan temel özellikler güçlü merkeziyetçi yapı, otoriteye saygı, bireyden önce gelen toplum (cemaatçilik), milliyetçilik, seçkincilik, iktisadî açıdan devletçilik ve gerilimli din-siyaset ilişkisi şeklinde sıralanabilir. Bu temel özellikler, siyasal sistemi ve siyasal davranışları çeşitli ölçülerde etkilemekte, çeşitli kriz alanlarının oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin, güçlü merkeziyetçi yapı, çoğulcu demokrasinin işleyişini zorlaştırmakta ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Otoriteye duyulan saygı, siyasal liderlerin geniş yetkilere sahip olmasının önünü açmakta; siyasal partilerin önemli bir destek kaynağı olan cemaatçi bağlar, toplumsal kutuplaşmayı artırmaktadır. Seçkincilik, demokratikleşme sürecine zarar vermekte; din ve siyaset arasındaki gerilim ise siyasal ve toplumsal alanda sıklıkla sorunlara yol açmaktadır.

Türk siyasal kültürünün temel özelliklerinden yola çıkınca siyasal kültürün kriz alanları; egemenlik algısı, güçlü devlet geleneği, seçkincilik, tepeden inme modernleşme anlayışı, demokratikleş(eme)me, dost-düşman algısına dayanan muhalefet kültürü, zayıf sivil toplum, resmî devlet ideolojisi, siyasal kimlikler, ordu-siyaset ve din-devlet ilişkileri şeklinde tespit edilmiştir.

Türk siyasal hayatında güçlü merkeziyetçi yapı, devlet geleneğinin aşkın devlet olmasına, merkez ve çevrenin derin bir şekilde ayrışmasına neden olmuştur. Bu yapı, otoriter bir siyasal merkez ile zayıf bir siyasal çevre arasında sürekli bir kriz potansiyeli barındırmıştır. Toplum, devletin amaçlarını ve programlarını benimseyen pasif unsur olarak kabul edilmiştir. Siyasetin asıl aktörlerinin sivil siyasetçiler değil de resmî ideoloji çerçevesinde hareket eden devlet yetkilileri olduğunun kabul edilmesi siyasal krizlerin yaşanmasında önemli bir kriz alanı oluşturmıştır.

Türk siyasal hayatında devlet merkezli gelişen modernleşme süreci; meclis, anayasa, yargı gibi unsurları bir araya getirerek bir siyasal sistemin oluşmasını sağlamıştır. Ancak temel hak ve özgürlüklere dayalı, çoğulcu, demokratik bir siyasal sistem kurulamamıştır. Çok partili hayata geçildikten sonra belirli dönemlerde yaşanan askerî darbelere rağmen sistem kendini devam ettirmiştir. Fakat demokrasi beklendiği

ölçüde pekişmemiş, gerçek anlamda işleyen bir demokratik sistem kurulamamıştır. Siyasetin dost-düşman algısı üzerinden yürümesi, toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesine neden olmuştur. Sistemsel olarak demokrasiye geçen Türkiye, bunu bir siyasal kültür ögesi hâline getirememiştir.

Devletin siyasal, sosyal ve ekonomik tüm alanlarda ana belirleyici olması ve bürokratik seçkinlerin uzun yıllar devlet gücünü kullanması, demokratik bir siyasal alanın oluşmasını engellemiştir. Farklı toplumsal talepler tehdit olarak görülmüş ve sivil toplumun gelişimi engellenmiştir. Demokratik siyasal sistemin temel unsurları işlevsizleştirilmiş ve katılımcı siyasal kültür benimsenmemiştir. Devletin resmî ideolojisi Kemalizm, sürekli şekilde olağanüstü durum yaratıp, aslında bir siyasal kriz ortamı oluşturarak, kendi sürekliliğini sağlamıştır. Resmî ideolojiye bağlı askerî ve sivil bürokrasi ise krizleri kullanarak siyasal alandaki gücünü korumuştur. Devletin siyasal ve ekonomik alanda sahip olduğu merkezî konum, siyasal iktidarın zengin olanaklara sahip olmasına ve iktidar çevresinin de bu olanakları kullanmasına sebep olmuştur. Bu durum, iktidarda olmayı çok önemli hale getirmiş, siyasal mücadeleyi artırmış ve kutuplaşmayı tetiklemiştir.

Çoklu analiz modelinin ikinci unsuru olarak Türk siyasal sistemi incelenmiştir. Türkiye'nin, siyasal sisteminde gerekli kurumsallaşmayı sağlayamadığı; sistemin, talepler karşısında yeterli çıktı üretememesi ve gerekli esnekliğe sahip olmamasının krizlere neden olduğu görülmüştür. Bu krizlerin oluşmasına zemin hazırlayan birtakım kriz alanları vardır. Hükûmet sistemi, seçim sistemi, ekonomik sistem, hukuk sistemi ve uluslararası sistem, siyasal sistemin kriz alanları olarak tespit edilmiştir. Genellikle diğer ülkelerden alınan bu alt sistemler, alındıkları ülkenin tarihsel, sosyal ve kültürel özellikleriyle uyumlu geliştiği için Türkiye'de istenilen istikrar yakalanamamıştır.

Modelin üçüncü unsuru siyasal aktörlerdir. Türkiye'de siyasal krizlerin yaşanmasında siyasal aktörler ve aralarındaki güç mücadelesi etkili olmuştur. Liderler, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, kamu bürokrasisi, aydınlar, uluslararası aktörler, kamuoyu ve medya önemli aktörler olarak öne çıkmıştır. Bu aktörler krizlerin tetikleyicisi olarak kabul edilir. Aynı zamanda kriz yönetimi de aktörler aracılığıyla yapılmaktadır. Siyasal aktörler, bu süreçlerde genellikle krizi çözme yerine, krizden kaçınma politikası izlemiştir. Örneğin askerî bir müdahale ile karşılaşma endişesi taşıyan iktidarlar, kriz

çözümünü erteleme yoluna gitmişlerdir. Kutuplaşma nedeniyle oylarını konsolide eden partiler de krizin çözümünü istememiştir.

Türkiye’de 1991-2021 yılları arasında siyasal krizlerin yoğun olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu krizler ülkenin siyasal istikrarını ve demokratik gelişimini olumsuz etkilemiş, toplumsal dinamikler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Küreselleşmenin belirleyici olduğu bu dönemde modernleşmenin hız kazanması ve liberal ekonomiye geçiş krizlere neden olmuştur. İstikrarsız koalisyon hükûmetleri, aşırı siyasal kutuplaşma, radikalleşme, ulusal güvenlik sorunu, ekonomik krizler, askerî müdahaleler, siyasal kimliklerin yükselişi, sivil toplumda hareketlilik, mülteci sorunu, uluslararası sistemden kaynaklanan belirsizlikler gibi krize kaynaklık eden birçok olay, dönemin öne çıkan konuları olmuştur. Siyasal kültürün ve siyasal sistemin kriz alanları ile siyasal aktörler bu krizlerin yaşanmasında etkili olmuştur.

1991-2002 yılları arasında koalisyon hükûmeti krizlerinin yaşanmasında; siyaset dışı kurumların siyasal alana müdahalesini meşru kabul eden egemenlik algısı, toplumsal zeminde içselleştirilmemiş demokrasi anlayışı, resmî devlet ideolojisinin Atatürkçülük adıyla yeniden yükselişe geçmesi ve kamu bürokrasisinin bunu bir silah olarak kullanması, dost-düşman algısına dayanan muhalefet kültürü, siyasal kimlikleri yok sayan tek ulusçu ve devletçi gelenek, siyasal kültürle uyum sağlayamayan hükûmet sistemi, zayıf koalisyon hükûmetlerine yol açan seçim sistemi, yapısal sorunları bulunan ekonomik sistem, Türkiye’nin etrafında istikrarsız bölgeler oluşması nedeniyle uluslararası sistemden gelen tehditler gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

Terör olaylarının yaşanmasında; toplumsal farklılıklara ılımlı yaklaşmayan güçlü devlet geleneği, diğer siyasal kimlikleri yok sayan resmî devlet ideolojisi, güvenlik sorunlarına karşı yalnızca sert gücün kullanılmasına yol açan, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ve sıkıyönetim uygulamalarına neden olan ordu-siyaset ilişkisi, aşırı kutuplaşmaya neden olan muhalefet kültürü, devlet baskısı nedeniyle sağlıklı işlemeyen sivil toplum, cumhuriyetçi seçkinlerin etkisinde hareket eden hukuk sistemi, etnik siyasal kimliklerin temsilini engelleyen seçim sistemi, Kürt sorununun barışçıl çözümünü engelleyen terör örgütü, terörle mücadelede gerekli desteği sağlamayan uluslararası sistem gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

Ekonomik krizlerin (1994, 2001, 2008, 2018) yaşanmasında; ekonomiyi kontrol eden devletçi gelenek, ekonomik kurumların bağımsızlığını engelleyen güçlü lider ve parti yapısı, ekonomik istikrarı engelleyen zayıf koalisyon hükûmetleri, ekonomik iktidarı elinde tutan seçkin grup, uluslararası krizlerden etkilenen zayıf ekonomik sistem, kriz dönemlerinde belirleyici olan uluslararası sistemin kurumları gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

28 Şubat Post-Modern Darbesi'nin yaşanmasında; ordunun siyasal sisteme müdahale hakkını kendinde görmesine yol açan egemenlik algısı, askerî bürokrasiye güç veren resmî devlet ideolojisi, sorunlu muhalefet kültürü nedeniyle askerî müdahaleyi meşru gören lider ve siyasal partiler, İslâmcı kimlik üzerinde baskıya neden olan, laikçilik üzerine oturmuş din-devlet ilişkileri, irtica ile mücadelede askerî müdahaleyi meşru gören ordu-siyaset geleneği, zayıf sivil toplum, seçkin sermayeye dayanan ve tek tip yayın yapan medya gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

2007 Cumhurbaşkanlığı seçim krizi ve E-Muhtıra sürecinin yaşanmasında; istikrarsız bir sistem oluşmasına yol açan demokratikleşme süreci, muhafazakâr kimliğe sahip bir kişinin cumhurbaşkanlığı makamına gelmesini engellemek isteyen cumhuriyetçi seçkinler, laik-dindar gerilimine neden olan din-devlet ilişkileri, millî ve laik değerleri sahiplenen Anayasa Mahkemesi'nin aktivist tutumu, belirsizlikler ve ideolojik değer yargıları içeren 1982 Anayasası gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

Ulusal güvenlik krizi yaşamasında; etnik siyasal kimliklere yapılan baskıya neden olan resmî devlet ideolojisi, farklılıkların sert bir şekilde bastırılmasına yol açan güçlü devlet geleneği, ülkenin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan unsurları destekleyen uluslararası sistem, güvenlik endişesi üzerinden harekete geçen ve eylemlerinde toplumsal meşruiyeti bulunan ordu, istikrarsız bölgelere karşı etkili politikalar geliştirilmesinde başarılı olamayan askerî ve sivil bürokrasi, terör olaylarına karşı refleksif tepkiler veren liderler ve siyasal partiler, mültecilere yönelik olumsuz yaklaşım sergileyen resmî devlet ideolojisi gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

Gezi Parkı Olaylarının yaşanmasında; protesto hareketlerine ılımlı yaklaşmayan ve sert müdahalede bulunan siyasal iktidar, farklı düşünce ve fikirleri dost-düşman sınırları içinde algılayan ve kutuplaşmaya neden olan muhalefet kültürü, kamu bürokrasisi üzerindeki gücünü zamanla kaybeden ve iktidara karşı eylemlere destek veren

cumhuriyetçi seçkinler, toplumsal hareketleri, destekçilerinin mobilizasyon aracı olarak kullanan siyasal partiler, olayları taraflı şekilde yansıtan medya, olaylara kendi çıkarları doğrultusunda destek veren uluslararası aktörler gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

2015 Seçimleri döneminde krizlerin yaşanmasında; uzlaşma kültürünün olmaması nedeniyle koalisyon hükümeti kurmak istemeyen siyasal partiler, terör olaylarına karşı sert güvenlik politikaları uygulanması, siyasal kimlikleri yok sayan resmî devlet ideolojisi, farklı ideolojiye sahip küçük toplumsal grupların mecliste temsil edilmesini engelleyen yüksek barajlı seçim sistemi, ülkenin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan terör örgütleri, terör örgütünün faaliyetlerini destekleyen uluslararası sistem gibi kriz alanları ve aktörler etkili olmuştur.

Türkiye’de 1991-2021 yılları arasında yaşanan siyasal krizler, ülkenin demokratik gelişim sürecinde önemli tecrübeler sağlamıştır. Bu dönemde Türk siyasal sisteminde meydana gelen hızlı değişim baskısı, yönetilebilirliği zorlaştırmış ve toplumsal kutuplaşmalara sebep olmuştur. Bu karmaşık süreçlerin doğru biçimde analiz edilmesi ve anlaşılması, çözüm üretebilmek açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle çoklu analiz modeli kullanılarak süreçteki krizlerin anlaşılması ve çok boyutlu analiz edilmesi, ülkede değişim ve dönüşüm süreçlerinin iyi yönetilmesine, siyasal krizlerin önlenmesine, tepkisel yaklaşım yerine realist yaklaşım geliştirilmesine ve siyasal istikrarın korunmasına yardımcı olacaktır. Siyasal istikrarı koruyup krizleri önlemek için, uzun tarihsel süreçlerin ürünü olan ve toplumun temel kodlarını taşıyan siyasal kültürü, geçici değişimlerden ziyade uzun vadeli bir yorumla değerlendirmek gerekmektedir. Böylece Türkiye’nin yaşadığı siyasal krizlerin eleştirel çözümlemesi, sorunların doğru teşhisine ve sistemin istikrarlı dönüşümüne imkân verecektir. Aynı zamanda etkili kriz yönetimi sağlayacak kamu politikalarının geliştirilmesine olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

- Acar, F., & Uslu, H. F. (2019). *Siyaset Sosyolojisi*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Akay, A. (2002). *Postmodern Görüntü*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akyıldız, A. (2016). Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 127-148.
- Al, H. (2008). Bitmeyen Senfoni: Türk Siyasal Krizi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 50-73.
- Almond, G. A. (1970). *Political Development: Essays in Heuristic Theory*. Boston: Little, Brown.
- Almond, G., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Almond, G., Flanagan, S., & Mundt, R. (1973). *Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development*. Boston: Little Brown.
- Altan, M. (1992). İkinci Cumhuriyet Nedir, Ne Değildir? *Türkiye Günlüğü*(20).
- Altan, M. (2001). *Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arklan, Ü. (2006). Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45-65.
- Arslan, A. (1999). *İslam, Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Aslan, M., & Kaya, G. (2004). 1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 213-223.
- Ataay, F. (2002). Türkiye'de Neo-liberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi. *Praksis Dergisi*, 199-215.
- Auer, C. (2016). Conceptualizing Political Crisis and the Role of Public Diplomacy in Crisis Communication Research. A. Schwarz, M. Seeger, & C. Auer içinde, *The Handbook of International Crisis Communication Research* (s. 119-132). John Wiley & Sons.
- Aybars, E. (1990). Türkiye'de Demokrasi ve Fikri Kaynağı. H. Erkan içinde, *Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi* (s. 8-59). İzmir: Türk Demokrasi Vakfı.
- Bauer, A. (1908). *Essai sur les révolutions*. Paris: Giard & E. Briere.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayhan, V. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi. *Birey ve Toplum*, 23-57.
- Belge, M. (2016). Batılılaşma. Türkiye ve Rusya. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 3, s. 43-55). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berki, R. N. (1979). State and Society. An Antithesis of Modern Political Thought. J. Hayward, & R. N. Berki içinde, *State and Society in Contemporary Europe*. Oxford: Martin Robertson.
- Bilgin, N. (1997). *Siyaset ve İnsan*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bodin, J. (2009). *Six Books of The Commonwealth*.
- Boin, A., Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2005). *The politics of crisis management. Public leadership under pressure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, C. (1965). *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books.

- Burke, E. (2008). *Reflections on the Revolution in France*. Yale University Press.
- Castro, C. P. (2019). Discussing Political Crisis as a Social Phenomenon: A Short Critical Look. *Novos Cadernos NAEA*, 22(1), 247-257.
- CHP, (1931). *CHP Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Collins, R. (1988). *Theoretical Sociology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Çaha, Ö. (2000). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Çaha, Ö. (2008). *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*. İstanbul: Plato.
- Çaha, Ö. (2011). Demokrasi. H. Çetin içinde, *Siyaset Bilimine Giriş* (s. 205-240). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çam, E. (2002). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çetin, H. (2007a). Modernleşme Evrimi: Türk Devrimi. *Muhafazakar Düşünce*, 23-63.
- Çetin, H. (2007b). *Modernleşme Krizi. İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye*. Ankara: Orion.
- Çetin, H. (2008). İktidar ve Meşruiyet. M. Türköne içinde, *Siyaset* (s. 35-70). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Çetin, H. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler 1. Cilt*. Ankara: Orion.
- Çilliler, Y. (2016). Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-i Hükümet Geleneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 416-430.
- Dalei , P., & Mishra, K. (2009). Role of Media in a Political Crisis. *Proceedings and E-Journal of the 7th AMSAR Conference on Roles of Media during Political Crisis*. Bangkok.
- Davies, J. C. (1962). Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review*, 5-19.
- Demir, Ş., Sesli, M., & Yılmaz, V. (2008). Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 77-90.

- Dobry, M. (2009). *Sociologie des crises politiques*. Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- Dobry, M. (2011). Crisis. B. Badie, B.-S. Dirk, & L. Morlino içinde, *International Encyclopedia of Political Science* (s. 489-494). Los Angeles: SAGE Publications.
- Dowding, K., & Kimber, R. (1983). The Meaning and Use of "Political Stability". *European Journal of Political Research* 11, 229-243.
- Döner, A. (2023). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Duran, B. (2007). Türkiye'nin Dönüşümünde Aydınların Rolü. D. Dursun, B. Duran, & H. Al içinde, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye* (s. 171-208). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Durdu, Z. (2013). *Türkiye'de Siyasal Kültürü Anlamak*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Dursun, D. (1999). *Demokratikleşemeyen Türkiye*. Ankara: İşaret Yayınları.
- Dursun, D. (2005). *12 Eylül Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Dursun, D. (2007). Türkiye'nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri. D. Dursun, B. Duran, & H. Al içinde, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye* (s. 17-64). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi*. (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duverger, M. (1994). *Siyasal Rejimler*. (T. Tunçdoğan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Easton, D. (1957). An Approach to The Analysis of Political Systems. *World Politics*, 383-400.
- Easton, D. (1965a). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley and Sons.
- Easton, D. (1965b). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

- Eckstein, H. (1965). On the Etiology of Internal Wars. *History and Theory*, 133-163.
- Economic Freedom. (2023). Fraser Institute: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/map?geozone=world&page=map&year=2021> adresinden alındı
- Ekici, S., Güven, M. E., & Acar, A. (2022). Türkiye'de Siyasal Krizlerin 1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı Üzerinden Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 428-460.
- Elkins, D. J., & Simeon, R. E. (1979). A Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*, 127-145.
- Erbay, H. (2018). Eski Hukuk Sisteminden Yeni Hukuk Sistemine Geçiş Süreci, Nedenleri ve Türk Hukuk Devrimi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 211-238.
- Erdem, F. H. (2005). Türkiye'de İdeolojik Devlet Gölgesinde Yargı Bağımsızlığı Sorunu. *Demokrasi Platformu*, 51-69.
- Erdil, B. (2022). Türkiye'nin Güvenlik Politikalarının Değişen Yapısı ve PKK. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 294-326.
- Erdoğan Tosun, G. (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Erdoğan, M. (1998). Türkiye'de Asker ve Siyaset. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1208-1215.
- Erdoğan, M. (2012). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte.
- Erkan, H. (1990). *Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi*. İzmir: Türk Demokrasi Vakfı.
- Eryılmaz, B. (1998). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri. D. Dursun, & H. Al içinde, *Türkiye'de Yönetim Geleneği* (s. 153-166). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Euronews. (2019, 07 12). 15 Temmuz'dan sonra Türkiye'de gerçekleşen 5 köklü yapısal değişim: <https://tr.euronews.com/2019/07/12/15-temmuz-dan-sonra-turkiye-de-gerceklesen-5-koklu-yapisal-degisim> adresinden alındı

- Fagen, R. R. (1969). *The Transformation of Political Culture in Cuba*. California: Stanford University Press.
- Falanagan, S. C. (1973). Models and Methods of Analysis. G. A. Almond, S. C. Flanagan, & R. J. Mundt içinde, *Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development*. Boston: Little Brown.
- Findley, C. V. (2007). Osmanlı'nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu. L. C. Brown içinde, *İmparatorluk Mirası* (s. 222-245). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Finer, S. E. (1967). *The Man on Horseback. The Role of the Military in Politics*. New York: Pall Mall Press.
- Fırat, E. (2009). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 501-524.
- Frey, F. (1975). Patterns of Elite Politics in Turkey. G. Lenczowski içinde, *Political Elities in the Middle East*,. Washington: American Enterprice Institute.
- Galaskiewicz, J., & Wasserman, S. (1993). Social network analysis: Concepts, methodology and directions for the 1990s. *Sociological Methods and Research*, 3-22.
- Gencer, B. (2003). Türk Siyasi Kültürü. *Liberal Düşünce*, 8(32), 97-118.
- Göksel, K., & Tunç, A. (2021). Türkiye Cumhuriyeti Siyasal Sistemi. *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 56-76.
- Göktoğa, O. (2012). *Postmodernite & Siyasal Kimlikler*. Malatya: Bilsam Yayınları.
- Göle, N. (1986). *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis.
- Göle, N. (2009). 80 Sonrası Politik Kültür. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (s. 609-623). Bursa: Dora Yayın Dağıtım.

- Göle, N. (2014). Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı. S. Bozdoğan, & R. Kasaba içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 83-95). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Görmez, K. (1999). Türkiye'de Siyasal Yapı ve Siyasal Kültür. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13-18.
- Gözler, K. (2011). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2023). *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gülener, S., & Miş, N. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Sistemi*. İstanbul: Seta.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 299-322.
- Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J., & Murphy, R. (2021). *Economic Freedom of the World Annual Report 2021*. Vancouver: Fraser Institute.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation Crisis*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1992). *Legitimation Crisis*. (T. McCarthy, Çev.) Cambridge: Polity Press.
- Haldun, İ. (2020). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergay Yayınları.
- Hay, C. (1999). Crisis and the Structural Transformation of the State: Interrogating the Process of Change. *The British Journal of Politics and International Relations*, 1(3), 317-344.
- Heper, M. (2009). Atatürk'te Devlet Düşüncesi. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (s. 265-302). Bursa: Dora.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hermann, C. F. (1963). Some Consequences of Crisis Which Limit the Viability of Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 8(1), 61-82.
- Heywood, A. (2018a). *Siyaset*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları.

- Heywood, A. (2018b). *Siyaset Teorisine Giriş*. (H. M. Köse, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Hiç, Ö. (2017). Ekonomik Sistemler ve Rejimler. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 124-136.
- Hobbes, T. (2020). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (1997). Düşük Şiddetli Devrim. *Doğu-Batı*(1), 61-77.
- Hoffman, J. (1998). *Sovereignty*. University of Minnesota Press.
- Holsti, K. J. (1996). *The State, War and The State of War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington, S. P. (1965). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. (E. Özbudun, Dü.) *World Politics*, 386-430.
- Huntington, S. P. (2007). *Asker ve Devlet*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Huntington, S. P., & Dominguez, J. I. (1975). *Siyasal Gelişme*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Hurwitz, L. (1973). Comtemporany Approaches to Political Stability. *Comprative Politics* 5, 449-463.
- İnalcık, H. (1987). Kanun and Shariah. *Dr. I. H. Qureshi Memorial Lectures* (s. 1-13). Karaçi: Karachi University.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (1969). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2007). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- İnsel, A. (1986). *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- İnsel, A. (2007). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Jänicke, M. (1971). Zum Konzept der politischen Systemkrise. *Politische Vierteljahresschrift*, 530-554.
- Jeanniere, A. (1992). Modernite Nedir? *Birikim*(40), 79-83.
- Kadioğlu, İ. A. (2020). Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Çatışma, Güvenlik ve Sığınma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2179-2213.
- Kahraman, H. B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Bilim*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kalaycıoğlu, E. (2008). Türkiye'de Demokrasi'nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu. S. Yazıcı, K. Gözler, & F. Keyman içinde, *Siyaset Bilimi Cilt 1* (s. 247-277). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (2009). 1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbaş içinde, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (s. 557-592). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y. (2009). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Dora Yayınları.
- Kapani, M. (2010). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaağaç, Y. (2023). *Asimetrik Savaş Kapsamında PKK'nın Yapısal Dönüşümü*. Ankara: Orient Yayınları.
- Karpat, K. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Rejimi, Sosyal Yapı ve Çağdaşlaşma*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kasaba, R. (1998). Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm. S. Bozdoğan, & R. Kasaba içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 12-28). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kaynak, M. (2014, Şubat 7). *7 Şubat ile 17 Aralık Darbeleri Kardeşir*. Sabah Gazetesi.
- Kazancıgil, A. (2009). Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (s. 207-232). Bursa: Dora.
- Keskinsoy, Ö., & Kaya, S. B. (2018). Türkiye'nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *TBB Dergisi*, 67-96.
- Keyder, Ç. (1998). Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu. S. Bozdoğan, & R. Kasaba içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 29-42). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keyder, Ç. (2007). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, N. (2022). Türkiye'nin Kriz Deneyimleri 1994, 2000-2001, 2008-2009 ve 2018-2022 Krizleri. *İktisat ve Toplum*, 4-13. İktisat ve Toplum Dergisi: <https://iktisatvetoplum.com/turkiyenin-kriz-deneyimleri-1994-2000-2001-2008-2009-ve-2018-2022-krizleri-nur-keyder/> adresinden alındı
- Keyman, F. (2000a). Devlet Bekası - Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı. *Doğu - Batı*(13), 137-149.
- Keyman, F. (2000b). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Alfa Basım.
- Keyman, F. (2004). Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*. içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Keyman, F. (2013). *Türkiye'nin Yeniden İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kiraz, S. (2020). Türkiye'nin Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı'na Yönelik Dış Politikasının Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 99-141.
- Koç, A. (2021). Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 190-244.
- Koselleck, R. (2006). Crisis. (M. W. Richter, Dü.) *Journal of the History of Ideas*, 67(2), 357-400.

- Koselleck, R., & Richter, M. (2006). Crisis. *Journal of the History of Ideas*, 67(2), 357-400.
- Kotil, A. E. (1998). Toplum ve Krizleri. *İktisat Dergisi*(384), 44-59.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim.
- Küçükömer, İ. (2010). *Batılılaşma. Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Ebabil Yayınları.
- Machiavelli, N. (2020). *Prens*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Mahçupyan, E. (1998). *Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*. İstanbul: Patika.
- Mannheim, K. (1979). *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge&Kegan Paul.
- Mardin, Ş. (1966). Opposition and Control in Turkey. *Government and Opposition*, 375-387.
- Mardin, Ş. (1969). Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History* , 258-281.
- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler. S. Bozdoğan, & R. Kasaba içinde, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 54-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. (M. Türköne, & T. Önder, Dü) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018a). 19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti. Ş. Mardin, & T. Ö. Mümtaz'er Türköne (Dü.) içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 81-100). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (2018b). Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol. Ş. Mardin, & T. Ö. Mümtaz'er Türköne (Dü.) içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 175-191). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Margolis, J. (2010). Understanding Political Stability and Instability. *Civil Wars* 12, 326-345.
- Marx, K. (2011). *Kapital*. (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2014). *Komünist Manifesto*. (N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Meriç, C. (2000). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MGK. (1990). *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*. Ankara: MGK Genel Sekreterliği.
- Montesquieu. (2020). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (B. Günen, Çev.) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Muller, E. N., & Seligson, M. A. (1994). Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationships. *American Political Science Review*, 635-652.
- Mumcu, A. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Egemenlik Kavramı ve Gelişmesi. 1. *Milli Egemenlik Sempozyumu* (s. 33-49). Ankara: TBMM.
- Mumcu, A. (1986). *Atatürk'e Göre Milli Egemenlik*. Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Cilt 1. Cilt). (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Niray, N., & Deniz, D. (2009). Geçmişten Gününüze Türkiye'de Demokras ve Siyasal Kültür Paradigmaları. N. Niray içinde, *Siyasal Kültür Yazıları* (s. 59-92). İstanbul: Derin Yayınları.
- Offe, C. (1976). "Crisis of Crisis Management": Elements of a Political Crisis Theory. *International Journal of Politics*, 6(3), 29-67.
- Oğuzman, M. K., & Barlas, N. (2023). *Medeni Hukuk*. İstanbul: onikilevha yayınları.

- Oran, B. (1999). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Öğün, S. S. (2004). *Türk Politik Kültürü*. İstanbul: Alfa.
- Örs, B. (1997). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özbudun, E. (1990). Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi. H. Erkan içinde, *Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi* (s. 60-69). İzmir: Türk Demokrasi Vakfı.
- Özbudun, E. (1993). State Elites and Democratic Political Culture in Turkey. L. Diamond içinde, *Political Culture and Democracy in Developing Countries* (s. 189-210). Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Özbudun, E. (1995). *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Özbudun, E. (2007a). *Çağdaş Türk Politikası. Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*. İstanbul: Doğan.
- Özbudun, E. (2007b). Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 257-268.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2013). Türk Anayasa Mahkemesi ve Siyasal Kriz. A. T. Kuru içinde, *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik* (s. 161-176). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, E. (2016). Türk Dış Politikası Açısından Bir Kriz Örneği: I. Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar (1991). *Bölgesel Çalışmalar*, 217-249.
- Özdemir, G. (2015). Batı'da ve Türklerde Egemenlik Kavramı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(23).

- Özer, M. H. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 86-97.
- Özkırımlı, U. (2013). Türk Milliyetçiliğinin Etnisiteyle İmtihanı: Bir Utangaç Aşk Hikayesi. F. Keyman (Dü.) içinde, *Türkiye'nin Yeniden İnşası* (s. 79-95). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özsağır, A. (2016). *İstikrarın Şifreleri, Siyasal İstikrar - Ekonomik İstikrar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, A. (2011). *Kriz Sosyolojisi Batı Merkezçiliğinin Yapısal Sorunları ve Kriz*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Paine, T. (1995). *The American Crisis*. Library of America.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları. Cilt 1: Atatürk'ün Nutuk'u*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1994). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pateman, C. (1971). Political Culture, Political Structure and Political Change. *British Journal of Political Science*, 291-305.
- Patrick, G. M. (1984). Political Culture. G. Sartori içinde, *Social Science Concept: A Systematic Analysis* (s. 271-280). Beverly Hills: Sage Publications.
- Pierson, P. (2003). Big, Slow-Moving and Invisible. Macrosocial Processes in the Study of Comparative Processes. J. Mahoney, & D. Rueschemeyer içinde, *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* (s. 177-207). New York: Cambridge University Press.
- Pınar, I. T. (2024, Şubat 28). *Independent Türkçe*. 28 Şubat 1997 darbesinin kısa bir analizi: <https://www.indyturk.com/node/702856/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/28-%C5%9Fubat-1997-darbesinin-k%C4%B1sa-bir-analizi> adresinden alındı
- Platon. (2020). *Devlet*. (S. Eyüboğlu, & M. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Poulantzas, N. (1976). The Political Crisis and the Crisis of the State. J. Martin (Ed.) içinde, *The Puolantzas Reader. Marxism, Law and the State* (s. 294-322). London: Verso.
- Pushkareva, G. V. (2016). Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации (Political crises: content, types and factors of escalation). *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество)*(1), 140-164.
- Pye, L. W. (1965). Introduction: Political Culture and Political Development. L. W. Pye, & S. Verba içinde, *Political Culture and Political Development* (s. 3-26). New Jersey: Princeton University Press.
- Pye, L. W., & Verba, S. (1965). *Political Culture and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press.
- Romya Bilgin, K. (2020). Siyasi Krizler, Meşruluk ve Bir Yöntem Olarak İletişim. S. Güngör, & K. Romya Bilgin içinde, *Kriz Yönetimi, Kaçınılmazı Anlamak* (s. 119-138). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Rosenthal, U., & Kouzmin, A. (1997). Crises and Crisis Management: Toward Comprehensive Government Decision Making. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 277-304.
- Rosenthal, U., Charles, M., & Hart, P. (1989). *Coping With Crises: The Management of Disasters, Riots, and Terrorism*. Springfield: Charles C Thomas.
- Rousseau, J.-J. (2020). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rustow, D. A. (1965). Turkey: The Modernity of Tradition. L. W. Pye, & S. Verba içinde, *Political Culture and Political Development* (s. 171-198). New Jersey: Princeton University Press.
- Sarıbay, A. Y. (1997). *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (2002). Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980'ler Türk Modernitesi. F. Keyman içinde, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya* (s. 301-314). İstanbul: Everest.

- Sarıbay, A. Y. (2014). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Schmitt, C. (2002). *Siyasi İlahiyat*. (E. Zeybekoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Schmitt, C. (2021). *Siyasal Kavramı*. (E. Göztepe, Çev.) İstanbul: Metis.
- Sönmezoğlu, F. (2018, 02 28). *Küresel Çalışmalar*.
<https://kureselcalismalar.com/gunumuzde-uluslararası-sistem-yapı-ve-belirleyiciler/> adresinden alındı
- Strauss, A. (1990). Conceptualization Through Contrast: The Method of Opposition. *Qualitative Sociology*, 1-10.
- Tağraf, H., & Arslan, N. (2003). Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 149-160.
- Tarhan, A. B. (2023). Türkiye'de Hukuk ve Siyaset İlişkisi Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 375-394.
- TBMM. (2012). *Darbeleri Araştırma Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2782?locale-attribute=en> adresinden alındı
- Tolan, B. (1993). *Sosyoloji*. Ankara: Adım Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tögel, A. (2016). *Anayasa Hukuku Açısından Çok Hukuklu Sistem*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Tuncel, G. (2011). *Sivil Toplum ve Devlet*. Malatya: Bilsam Yayınları.
- Tuncel, G. (2014). Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi. *Birey ve Toplum*, 7-22.
- Tuncel, G. (2014). Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 39-54.

- Tuncel, G., & Bakan, S. (2013). Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet. *Journal of Yaşar University*, 5341-5370.
- Tunçay, M. (1983). Siyasal Miras. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 1964-1966). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, A. M. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 42-91.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, İ. (2009). Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türkiye'de Politik Değişim ve Moderleşme* (s. 517-555). Bursa: Dora.
- Türk, H. S. (2006). Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih. *Anayasa Yargısı*, 75-113.
- Türkkan, E. (2019, 09 20). *Darbe Girişimi ve Sistemik Kriz*. Özgürlük Araştırmaları Derneği: <https://oad.org.tr/blog/darbe-girisimi-ve-sistemik-kriz57/> adresinden alındı
- Türküne, M. (1994). *Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: Ark Yayınevi.
- Türküne, M. (2003). *Siyaset*. Ankara: Lotus.
- Üçok, C., Mumcu, A., & Bozkurt, G. (2002). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Verba, S. (1965). Comparative Political Culture. L. W. Pye, & S. Verba içinde, *Political Culture and Political Development* (s. 512-560). New Jersey: Princeton University Press.
- Verba, S. (1971). Sequences and Development. L. C. Binder içinde, *Crises and Sequences in Political Development* (s. 283-316). New Jersey: Princeton University Press.
- Vergin, N. (2019). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Weiffen, B. (2018). The crisis of democracy: Conceptualization and empirical assessment. *IPSA World Congress* (s. 1-19). Brisbane, Australia: The International Political Science Association.
- Yalçın, H. B. (2015). Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 209-229.
- Yazıcı, S. (2010). Türkiye'de Anayasal Değişimin Tarihi. *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim* (s. 253-278). Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Yılmaz, B. E. (2022, 04 05). 1994 KRİZİ VE 5 NİSAN KARARLARI. binhanelifyilmaz: <https://www.binhanelifyilmaz.com/1994-krizi-ve-5-nisan-kararlari/> adresinden alındı
- Yılmaz, D. D. (2021). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 244-259.
- Yılmaz, L. (2008). Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları İçin Bir Model. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 193-212.
- Yoon, K.-I. (2014). Political Psychology of Individualism and Collectivism. *Journal of International and Area Studies*, 45-64.
- Yücekök, A. N. (1987). *Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 22-43.
- Zimmermann, E. (1979). Crises and Crises Outcomes: Towards A New Synthetic Approach. *European Journal of Political Research*, 67-115.
- Zimmermann, E. (1981). *Krisen, Staatsstürche und revolutionen. Theorien, Daren und neuere Forschungsansätze*. Westdeutscher Verlag.